

TELEPESEK

és telepes falvak
a csehszlovák Kárpátalján

Szakál Imre

K A L L I G R A M
R E G I O K Ö N Y V E K

Szakál Imre

Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján

Szakál Imre

TELEPESEK ÉS TELEPES FALVAK
A CSEHSZLOVÁK KÁRPÁTALJÁN

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
Kalligram
Budapest, 2017

REGIO Könyvek
MTA TK Kisebbségkutató Intézet

Szerkesztette

Fedinec Csilla (MTA TK Kisebbségkutató Intézet)

Lektorálta

Kovács Attila (Nemzetiségi Kutatóintézet, Ljubljana)

Simon Attila (Fórum Intézet, Somorja)

A kötet megírását támogatta

Nemzetközi Visegrád Alap

• Visegrad Fund

• •

MTA Domus Ösztöndíj

Nemzeti Kiválóság Program Határon Túli Doktori Ösztöndíja

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

A borítón: Parasztesalád. Rosie Ney/Földi Rózsi által a Verhovinán 1931-ben készített és 1933-ban nyomtatott fotó (a könyv szerzőjének tulajdonában).

Minden jog fenntartva!

© Szakál Imre (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola), 2017

© MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2017

ISBN 978-963-468-009-3

Tartalom

Előszó.....	7
-------------	---

„Ungvár utcáin biztosan vannak csirkék, libák, katonák...”

Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása.....	11
Historiográfia és források.....	18

A legionáriusok, a parasztok és a föld

A földreform.....	31
A telepítés vagy kolonizáció.....	64
Az állami és a magántelepítések.....	82
A telepesfalvak mindennapjai.....	102

„A földreform munkája be van fejezve, de azt senki sem áldja”

Helyi politikai reakciók.....	125
Etnikai következmények.....	137
Kísérlet a revízióra.....	146

Bibliográfia.....	159
-------------------	-----

Településjegyzék.....	167
-----------------------	-----

Előszó

Kárpátalja nem a természeti környezet vagy etnikai szállásterület adta keretekhez igazodva kialakult régió, hanem politikai képződmény, melynek határai a mindenkori nagyhatalmi törekvések mentén lettek megrajzolva, mégpedig különböző időszakokban különböző módon. Az 1910-es évek végét megelőzően értelemszerűen a történeti kutatások az Északkeleti-Felvidék, illetve az északkelet-magyarországi vármegyék természet-, illetve társadalmi és gazdaságföldrajzi kontextusában vizsgálódtak, az utána következő időszakokban viszont konkrét politikai határok mentén behatárolható területet értettek és értünk alatta, melyet keletről a Kárpátok, nyugat felől pedig a 19. század végén megépült vasútvonal és az azt környező terület határol.

A kevésbé kutatott témák egyike az első Csehszlovák Köztársaságban végrehajtott földreform, valamint a telepítéspolitika hatása Kárpátaljára, melyeknek gazdasági, településföldrajzi és etnikai következményei máig hatóak. A fókuszban az állami és magántelepítések kárpátaljai folyamatának bemutatása, valamint a telepesfalvak gazdálkodásának és mindennapi életének leírása áll, illetve hogy mennyire volt gazdaságilag hatékony a telepítéspolitika a köztársaság legszegényebb vidékén. Megvizsgáltam a helyi politikai közbeszéd reagálását a telepítésekre, külön kitérve arra, hogy milyen közös, illetve eltérő vonásai voltak a telepítéspolitika megítélésének a magyar és a ruszin politikusok retorikájában. Kitérek arra is, hogy milyen következményekkel járt az 1938. november 2-i első bécsi döntés, milyen módon próbálta revideálni a magyar kormányzat a csehszlovák intézkedéseket.

A csehországi, szlovákiai, magyarországi, ukrainai levéltárakban végzett kutatómunka során több olyan kérdés is felvetődött, melyek tisztázása további kutatások feladata. Többek között csak röviden tárgyalom a földreformot és annak nemzetközi beágyazottságát, a földreform gazdasági, modernizációs hatásait. Jelenleg még nem áll rendelkezésre elegendő forrás a földbirtokszerkezetben bekövetkezett változások pontos feltérképezésére. A telepítéspolitikával kapcsolat-

ban is elsősorban az intézkedéssorozat lefolyását, a telepesek falvak létesítésének menetét vizsgálom, nem térek ki részletesen a telepítésekben résztvevő hivatalok viszonyainak ismertetésére. Ugyancsak töredékes a rendelkezésre álló anyag a telepések hétköznapijairól, beilleszkedéséről. Meglepő módon a telepítések stratégiai vonatkozásai sem olvashatók ki egyelőre a dokumentumokból. Mindezeket a kérdéseket érdemes tovább kutatni.

A kötet megírása, és az ahhoz vezető kutatómunka során időről-időre Édesanyám élettörténete jutott az eszembe. 1954 tavaszán született ruszin családban az Ökörmezőtől nem messze fekvő Felsőkalocsán. Szülőhelyén végezte az általános iskolát, majd az alsószinevéri középiskolában eltöltött egy év után felvételt nyert a járási központban működő egészségügyi szakközépiskolába. Ennek elvégzését követően, az akkori rend szerint, államilag közvetítették ki dolgozni. A szovjet nemzetiségi politika egyik jellemzője volt, hogy katonai szolgálatra, illetve az első, „kötelező” munkahelyre a többségi lakossághoz tartozókat nemzetiségi vidékre küldték. Így került Édesanyám a Beregszászi járásba 1974-ben. Választhatott, hogy a bátyúi kórház, a mezővári kórház, vagy a benei családorvosi rendelő nővére kíván-e lenni. Ő életében akkor járt először Kárpátalja alföldi, magyarulakta részén, amikor ebben a fontos kérdésben döntést kellett hoznia. Édesanyám mindig szívesen beszél arról a jelenetről, ami lejátszódott a döntése meghozatalakor. Mivel semmilyen helyismerettel nem rendelkezett, kétségbeesését nem leplezve kérdezte meg a főorvost, hogy ő melyik települést javasolja. A főorvos válasza azóta a családi legendárium szerves részévé vált: „Benében van hegy, folyó, vasút. Válassza azt.” Így lett Édesanyám húszévesen egy több mint kilencven százalékból magyarok lakta település családorvosi rendelőjének, majd árvaházának nővére, úgy, hogy akkor még egy szót sem beszélt magyarul. Azóta eltelt több mint négy évtized, Édesanyám kiválóan megtanult magyarul, a közösség megbecsült tagjává vált. A „beköltözését” követően eltelt egy évet élete egyik legnehezebb időszakaként élte meg, s bár a magyar nyelvet viszonylag hamar, és jól elsajátította, egyfajta határképződés zajlott le közte, a „betelepült” és a helyi „öslakosok” között. Én az általános iskolai tanulmányaimat közel két évtizeddel azután kezdtem meg, hogy

Édesanyám Benébe érkezett, de az az idő sem volt elég ahhoz, hogy a faluban ne tartsák számon: vegyes családból származom, Édesanyám betelepült, vagy ahogyan a szülőfalumban mondják – „bekerült”. Hátrányom ebből sosem származott, de mindig tudatában voltam annak, hogy Édesanyám helyzete a közösségben sajátos.

Bár a fenti történet a könyvben tárgyalt eseményekhez képest évtizedekkel később, egy más államkeretben, történelmi szituációban zajlott le, mégis szemlélteti azt, hogy az állampolitika hogyan befolyásolja az egyének életét, mindennapjait, és hogyan szül olyan helyzeteket, amikor egy átlagember „őslakos” vagy „betelepült” kategóriába kerül.¹ Valami hasonló zajlott le a telepések és a helyi magyar közösség tagjai között a csehszlovák időszakban is, és a befogadó közösség tagjai nem mindig látták be, hogy az átlagember nem tudatos résztvevője, hanem eszköze a politikának.

Bene, 2016. március 30.

¹ Fedinec Csilla: Ruszinok, magyarok, zsidók: demográfiai és interetnikus viszonyok. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig.* Budapest, Aposztróf, 2013. 137.

Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása

Az első világháború végén létrejövő első Csehszlovák Köztársaság olyan területeket olvasztott magába, melyek eltérő történelmi múlttal, kulturális és etnikai jellegzetességekkel rendelkeztek. A csehországi, morva-sziléziai cseh, a szlovákiai szlovák és a kárpátaljai ruszin társadalom számára az előzményekhez képest komoly előrelépést jelentett az összetett nemzetállam létrejötte, eltérő mértékben, de haszonélvezői voltak annak, hogy a Habsburg-örökség legnagyobb része Csehszlovákiának jutott, amit a prágai kormányok jól kamatoztattak. Ugyanakkor Csehszlovákia, akárcsak a többi új „nemzetállam”, a többségi nemzetek államalkotó önrendelkezését, államalkotó nacionalizmusát rögzítette.² A szlovák és a kárpátaljai területek közigazgatását is cseh hivatalnokok látták el. Az ország Európa egyik legkevertebb etnikai összetételét mondhatta magáénak, miközben a német, a magyar, a lengyel kisebbség a határok mentén élt, szomszédságban az anyaországokkal. Nem volt felhőtlen a viszony a szlávok – csehek, szlovákok és ruszinok – között. A vasúti összeköttetésnek is voltak gyengéi, melyen csak mellékvonalak kiépítésével lehetett javítani.³

Kárpátalja különállásával a Monarchiából kiváló Magyarország is megpróbálkozott, ám a Ruszka Krajnának elnevezett területi egységnek nem voltak ténylegesen kijelölt határai. Az első világháborút megelőzően Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék közigazgatá-

² Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromiszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony, Kalligram, 2016. 85., 88.

³ Rothschild, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között*. Szeged, JATE, 1995. 10.

sához tartozó területek nagyobb részét, valamint Szabolcs és Szatmár néhány települését a versailles-i békerendszer nagyhatalmi érdekek által motivált stratégia mentén rendezte közös határok mögé Csehszlovákia keretein belül Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus) hivatalos néven. A magyar érvelés szerint a régió a Magyarországtól való elcsatolással kiszakadt abból a közegből, amelyhez földrajzilag és gazdaságilag is kötődött. Bár kétségtelen, hogy az elcsatolást főként az motiválta, hogy Magyarországot körbezárják, illetve a később létrejövő kisantant államai közötti vasúti összeköttetés biztosítottá vált, a nagyhatalmi döntésnek a ruszin nemzeti mozgalom cseh-szlovák párti tevékenysége is alapot szolgáltatott.

A 19. század folyamán különböző szinten lezajlott nemzeti ébredésekre élénkítő hatással volt az első világháború. Kelet-Közép-Európában a hadviselő felek soknemzetiségű birodalmak voltak. Mindkét hadviselő szövetségi rendszer kötelékében harcoltak szlávok: a központi hatalmak oldalán – csehek, szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok, lengyelek; az antant hatalmak oldalán – lengyelek, ukránok, oroszok. A fronton, de különösképp a fogolytáborokban vetődött fel az a kérdés, hogy ugyanazon nemzet tagjai miért fognak fegyvert egymás ellen. Ez a tény a frontokon és a hátszágban komoly táptalajt adott a bomlasztó propagandának.

Ez a folyamat nem került el a Kárpát-medencében, az Északkelet-Felvidéken élő ruszin lakosságot sem. A Monarchia gazdaságilag talán legelmaradottabb területén élő – korabeli kifejezéssel – „rutének” körében kevés volt az értelmiségi, a nemzeti ébredési mozgalom körükben kevesebb sikerrel járt, amely még így sem volt egységes, hiszen a magyar, az ukrán, és a csehszlovák orientációnak egyaránt voltak hívei. Az utóbbit erősítette meg az egyesült államokbeli ruszin emigráció. A 19. század végén – 20. század elején a jobb életkörülményekre vágyó ruszinok tízezrei hagyták el szülőföldjüket és telepedtek le nagy számban elsősorban Pennsylvaniában, Ohióban, New Yorkban és New Jersey-ben. Főleg a görögkatolikus egyház szervezésének köszönhetően több társadalmi szervezetük is létrejött az első világháború idejére.

A tárgyalt eseményekben a legfontosabb szerepet az Amerikai Ruszinok Néptanácsa játszotta.⁴ A Néptanács 1918. július 23-án jött létre Homesteadben két görögkatolikus szervezet egyesülésével. Elnöke Nyikolaj Csopej lett, a szervezet követeléseinek megfogalmazásával pedig Gregory Zhatkovych ügyvédet bízták meg.⁵ Guy E. Campbell demokrata kongresszusi képviselő támogatásával Zhatkovych fel tudta venni a kapcsolatot Woodrow Wilsonnal, az USA elnökével. A megfogalmazott kívánságok: a ruszinok (az eredeti szövegben használt kifejezés: „Uhro-Rusy”, azaz magyar-oroszok) teljes függetlensége, ha ez nem lehetséges, akkor a területnek valamelyik szomszédos szláv országhoz csatolása autonóm jogok biztosításával, ha pedig Magyarország kötelékében marad, akkor is kapja meg a széles körű autonómiát.⁶ A Wilsonnal való októberi találkozót követően Zhatkovychék Philadelphiában tárgyaltak T. G. Masarykkal, mely során a későbbi csehszlovák államelnök felajánlotta a ruszin delegációnak a leendő csehszlovák államhoz való csatlakozás lehetőségét, és annak esetén a teljes körű ruszin autonómiát.

Az Amerikai Ruszinok Néptanácsa ezt követően tagja lett a Közép-Európai Demokratikus Szövetségnek, és aláírták Philadelphiában a független közép-európai népek nyilatkozatát.⁷ 1918. november 12-én pedig Scranton városában az amerikai ruszinok körében népszavazást rendeztek Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros területének hovatartozásáról. A „népszavazáson” az amerikai ruszin szervezetek képviselői vehettek részt, szavazatot minden öt fő után lehetett leadni. A szavazók arról dönthettek, hogy a nevezett területek függetlenek legyenek, vagy teljes autonómiát élvezve kerüljenek Csehszlovákia, Oroszország, Ukrajna kötelékébe, vagy maradjanak meg Magyarország részeként, ugyancsak autonóm jogokon. A szavazás pontos körülményei napjainkig nem ismertek. A szavazatot leadók 67%-a támogatta a Csehszlovákiához való csatlakozást, 28%-a az

⁴ Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1978. 77.

⁵ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Liliium Aurum, 2002. 13.

⁶ Magocsi, 1978, i. m. 83.

⁷ Fedinec, 2002, i. m. 13.

Ukrajnával való egyesülést. A leadott 1 102 voks közül pedig mindössze huszonhét támogatta a teljes függetlenséget, tíz az Oroszországhoz csatolást és kilenc a Magyarországgal való egységet.⁸ A scrantoni eredményt Zhatkovych ismertette Masarykkal, illetve Wilson elnökkel és Robert Lensing amerikai külügyminiszterrel.⁹ A párizsi békekonferencián a csehszlovák delegáció ezzel az eredménnyel érvelt a régió Csehszlovákiához való csatolása mellett.

A világháború lezárultával a magyarországi ruszinok politikai aktivitása is felélénkült. Napokkal a scrantoni döntés előtt, 1918. november 6-án Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa azzal a céllal, hogy a wilsoni elvekre hivatkozva a ruszinok is önrendelkezést kapjanak. Szabó Simon, a szervezet elnöke megjegyezte: „Nálunk azonban speciális nehézségek merülnek fel: a nép nélküli az értelmes nemzeti intelligenciát, mely őt politikai magatartásában vezetné [...] Több helyütt Ukrainához akarnak csatlakozni [lásd Huszt, Kőrösmező]. A népet e veszedelemtől csak úgy lehet megmenteni, ha megmutatjuk, hogy van egy intézmény, mely az ő nemzeti és emberi jogait lelkiismeretesen és becsülettel akarja munkálni.”¹⁰ A Néptanács a Magyarországgal való együttműködést tartotta az egyedül célravezető útnak: „A Magyarországi rutén nép ragaszkodik ősi hazájához és annak területi integritásához, egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a magyarországi ruthéneket az ősi magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely az állam egységét veszélyezteti.”¹¹

A ruszinok kérései részben találkoztak a magyar kormány politikájával, hisz 1918. december 21-én kiadták a X. sz. néptörvényt,¹² amely jogszabályba foglalta Munkács központtal a ruszin autonóm terület létrehozását. A törvény megjelenése körüli napokban érkezett a többi nemzeti tanács mintájára alakult Magyarországi Rutének Nemzeti

⁸ Magocsi, 1978, i. m. 85.

⁹ Fedinec, 2002, i. m. 13.

¹⁰ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL), fond 1134, opis 1, delo 1.

¹¹ Uo.

¹² Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2001. 33–34.

Tanácsának delegációja Budapestre, ahol Jászi Oszkárral folytattak tárgyalásokat. Erről egyébként nem egyértelműen pozitív élményeik voltak, nehezményezték, hogy hosszasan váratták őket, és Jászi nem kívánt a teljes delegációval tárgyalásokba bocsátkozni. A néptörvény kiadását azonban mindenképp üdvözlötték.¹³

A demarkációs vonalak kijelölése után a csehszlovák hadsereg 1919. január 12-én elfoglalta Ungvárt.¹⁴ Szabó Simon 1919. január 16-án tartott gyűlésen tájékoztatta a Néptanácsot a csehszlovák katonai megszállásról, amellyel kapcsolatban, ahogy fogalmazott, „passzive viselkedünk”.¹⁵ A demarkációs vonalak hónapokkal később váltak tényleges határokká, amikor a párizsi békekonferencia az 1919. szeptember 10-én aláírt *saint-german-en-lay-i szerződéssel*¹⁶ „a Kárpátoktól délre lakó rutének” területét a teljes autonómia ígéréstével Csehszlovákiához csatolta. A békeszerződés 10. és 13. cikkelyében a prágai kormány kötelezte magát, hogy autonómiát ad „Podkarpatská Rus”-nak, azonban ez 1938 őszéig elmaradt. A terület közigazgatása több lépcsőben formálódott. Jan Breicha (csehszlovák részről) és Edmund Hennoque francia tábornok (szövetségi részről) kiadták 1919. november 8-án az ún. Általános Szabályzatot (Generalny Statutum),¹⁷ amely kimondta, hogy Csehszlovákia kötelezi magát létrehozni a kárpátaljai ruszin területet mint autonóm egységet a csehszlovák államban, és felruhazza a „legmesszemenőbb autonómiával”. Az 1920. február 29-i csehszlovák Alkotmánylevél¹⁸ 3. §-a is megerősítette, hogy Kárpátalja a legszélesebb körű autonómiát fogja kapni az „egységes és oszthatatlan” csehszlovák államon belül.

Ugyan hivatalosan csupán 1919 szeptemberétől bírta a területet a csehszlovák állam, a katonai fennhatóság már ugyanazon év első felében megvalósult, és azzal együtt megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése is. Katonai parancsnoka az 1919. januári megszállástól

¹³ KTÁL, fond 1134, opis 1, delo 1, folio 7.

¹⁴ Fedinec Csilla: Ungvár és vonzaskörzete betagozódása a csehszlovák államba 1918–1928. *Limes*, 2004/3. 101–112.

¹⁵ KTÁL, fond 1134, opis 1, delo 1, folio 4.

¹⁶ Fedinec, 2001, i. m. 54–57.

¹⁷ Uo. 58–60.

¹⁸ Uo. 61–63.

kezdődően egészen 1931-ig volt a területnek.¹⁹ A polgári közigazgatás központi intézménye 1919 nyarától az 1928-as közigazgatási reformig a Polgári Közigazgatási Hivatal volt. A hivatal mellett ún. referátusokat, bizottságokat is létrehoztak. Ilyenek voltak a politikai, igazságügyi, egészségügyi, belügyi, közmunkaügyi, hírközlési, gazdasági, pénzügyi, mezőgazdasági, szociális referátusok. Témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy Ungvár központtal létrejött a földreform lebonyolításával foglalkozó Állami Földhivatal Kerületi Irodája is.²⁰

A területnek a csehszlovák államon belüli külön igazgatását 1919 novembere és 1920 februárja között a direktórium, utána pedig a kormányzói hivatal biztosította.²¹ A kormányzó intézményét az autonómia kezdeti lépésének aposztrofálta a központi hatalom. A lényeges dolgok továbbra is Prágában dőltek el. 1920-ban Kárpátalja még a választásokból is kimaradt, mert ekkor még a máramarosi részen a területén tartózkodott a román hadsereg.²² Ugyanakkor a területen nagyszámú cseh hivatalnok jelent meg. Prágában azzal érveltek, hogy a helyi ruszinság körében nincs megfelelő számú értelmiség a közhivatalok ellátására, a magyar, a német, esetleg a zsidó értelmiségiek pedig megbízhatatlanok.²³ 1921-re szilárdult meg a közigazgatási tagolás – Ungi, Beregi, Máramarosi zsupára osztották fel a területet. 1928 júliusától Kárpátalja – Csehországgal, Morvaországgal, Sziléziával, Szlovákiával együtt – Csehszlovákia egyik tartománya lett, ami a közigazgatás uninformatizálását is magával hozta, bár Kárpátalján megtartották a kormányzó jelképes hivatalát is. A csehszlovák állam törekedett a régió konszolidálására, és hogy a helyi ruszinsággal kedvező kapcsolatokat kiépítve megőrizze a köztársaság kötelékében a stratégiaileg oly fontos

¹⁹ Tokar, Marian – Panov, Alen: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. Közigazgatás. In: Fedinec Csilla – Vehes, Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 53.

²⁰ Tokar, Marian – Fedinec Csilla: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. A csehszlovák állam integráló politikája. In: *Kárpátalja 1919–2009*, 2010, i. m. 48.

²¹ Uo.

²² Tokar, Marian – Panov, Alen: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. Közigazgatás. In: *Kárpátalja 1919–2009*, i. m. 53.

²³ Uo.

területet. Ehhez a ruszinságra mint testvérnépre támaszkodott, és ez az attitűd gyakorta volt motivációja a kormányzati intézkedéseknek – mint látjuk majd, a földreform és a kolonizáció esetében is.

Az új államot építő prágai kormánynak valóban ismeretlen terep volt a régió. Peter Ehrendfeld alkormányzó szerint: „Prága semmit nem tud Kárpát-Oroszországról. Homályos gondolataik vannak arról, hogy medvék futkosnak az utcákon [...] Mielőtt valaki népszerűsíteni kezdené ezeket a gondolatokat, hangsúlyoznom kell, hogy a főváros, Ungvár utcáin biztosan vannak csirkék, libák, katonák, fiatal lányok, zsidók, és hivatalnokok, de medvék sosem.”²⁴

²⁴ Magocsi, 1978, i. m. 199.

Historiográfia és források

Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájával viszonylag kevés szakirodalom foglalkozik, elsősorban az alap kutatások terén jelentősek a hiányok.

A szakmunkák első csoportja az első Csehszlovák Köztársaság időszakában keletkezett, melyek elsősorban a földreform eredményeiről számolnak be. A téma egyik legszakavatottabb kutatója Jan Voženilek volt, aki az Állami Földhivatal elnökeként is dolgozott. A két világháború közötti időszakban több munkája is megjelent, melyekben a földreform és a kolonizáció eredményeit mutatta be, illetve értékelte. Többek között az 1919-es *O rozdělení velkostatků k účelu vnitřní kolonisace v Československé republice [A nagybirtokok felosztása a Csehszlovák Köztársaságban a belső telepítések érdekében]* c. kiadványban²⁵ a szerző számba vette a Csehszlovák Köztársaság nagybirtokait, illetve azok birtokméretek szerinti megoszlását, azonban a kolonizációs elképzeléseket csak Csehországra, Morvaországra, Sziléziára és Szlovenszkóra vonatkozóan írta le. A műben Voženilek mind a földreform, mind a kolonizáció helyes végrehajtását elsősorban szociális és gazdasági szükségszerűségnek tartotta. A szerző a munka második felében felvázolta a telepesbirtokok és a telepesek kiválasztásának véleménye szerint alkalmazni szükséges elveit, illetve a telepítési akció hitelekből való finanszírozásának lehetőségeit.²⁶ A szakember által vázolt elvek a telepítések törvényi szabályozásában, de főként az Állami Földhivatal rendelkezéseiben, illetve a kolonizáció gyakorlati megvalósításában is visszaköszöttek. Gondolok itt a telepítések birtokméreteire, a legionáriusoknak a telepítésekben betöltött kiemelt szerepére, illetve az akció hosszúléjratú kölcsönökkel való finanszírozási lehetőségeire.

²⁵ Voženilek, Jan: *O rozdělení velkostatků k účelu vnitřní kolonisace v Československé republice*. Praha, Česká agrární společnost, 1919.

²⁶ Uo. 37–55.

Részletesen mutatta be a földreform kezdetén a kárpátaljai földbirtokviszonyokat Václav Melmuka, az Állami Földhivatal Ungvári Kirendeltségének vezetője által készített alig húsz oldalas brosúra, melyet az ideológiai neveléssel is foglalkozó, a cseh nacionalizmust és a pánszlávizmust hirdető Szokol tornaegyesület ungvári szervezete adott ki. A *Pozemková reforma v Podkarpatské Rusi [Földreform Podkarpatská Rus-ban]* c. kiadvány²⁷ különösebb értékelés nélkül taglalta az 1910-es magyar statisztikai adatsorok alapján a földreform lehetőségeit Kárpátalja esetében. A szerző leszögezte a rövid munkában, hogy az országrészben főként a ruszinok megélhetési problémái miatt van jelentősége a földosztásnak.

Figyelemre méltó a korszak ismert cseh történésze, a Károly Egyetem rektora, Josef Pekař tollából származó munka, az *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy [A földreform hibái és veszélyei]*.²⁸ A történész a nyolcvan oldalas munkában a *Narodnich Listů* című folyóiratban 1922 és 1923 között megjelent, földreformmal kapcsolatos cikkeit gyűjtötte egybe. A szerző kritizálta azt a demagóg nézetet, mely szerint a földreform igazságos revans a fehérhegyi csatát (1620)²⁹ követő germanizációért, illetve kitért arra is, hogy a földreform nemzetpolitikai motívumainak káros hatásai is lehetnek.³⁰

A földreformmal kapcsolatos igen részletes adatokat tartalmaz Jan Voženilek által készített *Pozemková reforma v československé republice [Földreform a Csehszlovák Köztársaságban]*.³¹ A szerző a munkában részletesen bemutatta a földreform eredményeit, Kárpátaljával kapcsolatban több hasznos adatot szolgáltatva.

²⁷ Melmuka, Václav: *Pozemková reforma v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, Tělocvičná jednota Sokol v Užhorodě, 1921.

²⁸ Pekař, Josef: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. 3. vyd. Praha, Vesmír, 1923.

²⁹ A fehérhegyi csata a harmincéves háború első jelentős ütközete volt. A ma már Prágához tartozó Fehérhegyen zajlott, mely a cseh trón további hovatarozását döntötte el – a cseh területek ekkor váltak a Habsburgok örökös tartományává.

³⁰ Vö. Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008. 14.

³¹ Voženilek, Jan: *Pozemková reforma v československé republice*. 2. vyd. Praha, 1924.

Részben a fent említett munkára alapozva adta ki 1925-ben az Állami Földhivatal (ÁFH) a földreform számszerűsített eredményeit tartalmazó brosúrát *Československa pozemková reforma v číslicích a diagramech [A csehszlovák földreform számokban és diagramokban]*³² címmel, mely tartalmazza a földreform és a kolonizáció Kárpátaljára vonatkozó adatait is.

Figyelemre méltó kiadvány a *Карпаторусскія досягненія. Юбилейный сборникъ статей по поводу 10-тїя добровольнаго присоединенія Подк. Руси къ Чехословакии [Kárpátorosz eredmények. Jubileumi kötet Kárpátalja Csehszlovákiához való önkéntes csatlakozásának 10. évfordulójára]* c. kötet,³³ amely tételesen felsorolja azokat a gazdasági fejlesztéseket, illetve akciókat, amelyeket eredményként könyvelt el a csehszlovák kormányzat. Az ÁFH hivatalos adatainak felhasználásával a földreform is sikeres, szociális és gazdasági problémákat orvosló intézkedésként van bemutatva.

Részben a földreformról és a kolonizációról, pontosabban az azokhoz kapcsolódó technikai és infrastrukturális fejlesztésekről esik szó az 1933-ban megjelent roppant adatgazdag kötetben, melynek címe *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933 [Műszaki munkálatok Podkarpatská Rus-ban 1919 és 1933 között]*.³⁴ A könyvben Kárpátalján tevékenykedő műszaki szakemberek számolnak be azokról a fejlesztésekről, amelyek a régióban közel másfél évtized alatt történtek. Részletes leírást kapunk a telepítésekkel összefüggésben végzett infrastrukturális fejlesztésekről, meliorációs és egyéb mezőgazdasági technikai munkákról, valamint a lakó- és gazdasági épületek kivitelezéséről.

A földreform majdnem véglegesnek tekinthető eredményeinek egyik legteljesebb bemutatása Jan Voženilek 1932-ben kiadott *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská [A csehszlovák földreform előzetes eredményei]*.

³² *Československa pozemková reforma v číslicích a diagramech*. Praha, Státní Pozemkový Úřad, 1925.

³³ *Карпаторусскія досягненія. Юбилейный сборникъ статей по поводу 10-тїя добровольнаго присоединенія Подк. Руси къ Чехословакии*. Подъ редакцій и изданіемъ А. В. Попова. Мукачево, Типограф. «Карпатыя», 1930.

³⁴ *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933*. Uzhorod, 1933.

Szlovenszko és Kárpátalja] című munkája,³⁵ mely az 1924-es kiadványhoz hasonló terjedelemben és részletességgel számolt be az akció során kialakult új viszonyokról.

Részben propagandisztikus jellegű munka – akárcsak a már említett *Карпаторусскія досягнення*, illetve a *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933* – az 1936-ban megjelent *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936* [*Podkarpatská Rus az 1919–1936-os években*] c. kiadvány.³⁶ A műben a földreformmal foglalkozó rész az intézkedéssorozatot igazságosnak, és a helyi lakosság szempontjából rendkívül fontosnak nevezte. Vázlatosan beszámolt továbbá az ÁFH adatai alapján a földreform eredményeiről. Mindhárom munkára jellemző, hogy a földreformot, illetve az azzal kapcsolatos intézkedéseket, így a kolonizációt is kritikán felül álló eredményes, jól kivitelezett, valamint gazdasági és szociális szempontból fontos eseményként mutatja be. A földreform során bekövetkezett esetleges aránytalanságokról, annak vontatott folyamatáról, és befejezetlen voltáról nem esik szó.

Az 1938. november 2-i bécsi döntést követően Magyarországon egyre-másra jelentek meg azok a kiadványok, amelyek a „visszatért Felvidék” – beleértve Kárpátalja magyarlakta alföldi részét, ahol tulajdonképpen a telepítések megvalósultak – viszonyait vizsgálták különböző aspektusból. Ezek a kiadványok foglalkoztak a területen végrehajtott telepítéspolitikával, illetve földreformmal is. Szinte valamennyi ilyen műben megfogalmazódott az az álláspont, miszerint a nevezett intézkedéssorozatok a csehszlovákiai magyarság gyengítését, etnikai tömbjének megbontását célozták.

Az egyik legkorábbi ilyen jellegű kiadvány *A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938* címmel jelent meg 1938-ban a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetének kiadásában.³⁷ A munka a földreform intézményét szükségesnek, azonban a csehszlovák min-

³⁵ Voženilek, Jan: *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha, 1932.

³⁶ Бачинский, Эдмунд (ред.): *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ужгород, Типограф. «Школьная Помощь», 1936.

³⁷ *A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, 1938.

tát helytelennek nevezi, a földreformot az ÁFH statisztikai sorainak felhasználásával a magyarságot gyengítő intézkedésként mutatja be, amely valójában a cseheknek, a morváknak és a szlovákoknak kedvezett, „alapvető motívuma az önző nemzetiségpolitikai bosszú volt, és nem a valóban érdekelteken való önzetlen segítség”.³⁸

Szólnunk kell Jócsik Lajos közgazdász, szociológus és publicista két olyan munkájáról is, melyekben részletesen foglalkozik az első csehszlovák földreformmal. Az első egy tanulmány, amely 1940-ben jelent meg a *Magyar Szemle* hasábjain *A magyarság a cseh földreformban* címmel.³⁹ Jócsik a telepítéspolitikát nemzetiségpolitikai intézkedésnek tekintette, melynek célja az etnikai arányok megváltoztatása felmerülő területi viták esetére a szláv népesség javára. A szerző szerint Kárpátalján tizenegy kolónia létesült.⁴⁰ Főleg Voženílek által közölt adatokra hivatkozva bizonyította a magyarság arányához képest alacsony részesedését a földreformból. Hasonlóképp vélekedett a szerző az 1944-ben megjelent nagyobb lélegzetvételű, *A Közép-Duna-medence közgazdasága* című munkájában.⁴¹ A fentebb említett források alapján megjegyzi, hogy a magyarság a magyar földbirtokosok birtokainak mindössze 1%-ából részesedett. A kárpátaljai telepítések eredményeire részletesen nem tért ki, csupán annyit jegyzett meg, hogy a területen 222 telepesbirtokot létesítettek.⁴²

A szovjet időszakban a Kárpátaljával foglalkozó történeti munkák meglehetősen keveset foglalkoztak az első Csehszlovák Köztársaság időszakával. A korszakból elsősorban a Kommunista Párt tevékenységét tanulmányozták a történészek. Meg kell azonban említenünk az *Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область [Az USZSZK⁴³ városainak és falvainak története. Kárpátontúli terület]* című munkát, amely egy nagy volumenű, komoly szakmai háttérrel kivitelezett

³⁸ Uo. 89.

³⁹ Jócsik Lajos: A magyarság a cseh földreformban. *Magyar Szemle*, 38. kötet, 1940/1–6.

⁴⁰ Uo. 28.

⁴¹ Jócsik Lajos: *A Közép-Duna-medence közgazdasága*. Budapest, Magyar Élet, 1944.

⁴² Uo. 300.

⁴³ Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság.

könyvsorozat részeként látott napvilágot.⁴⁴ A kiadvány Kárpátalja községi tanáccsal rendelkező településeinek rövid történetét mutatja be; a csehszlovák telepítéspolitikáé során létrehozott falvak esetében közölték a létrehozás dátumát, annak körülményeit. Az államfordulat után keletkezett ukrán nyelvű munkák nem vagy érdemben alig reflektálnak a vizsgált kérdésre.

Az első Csehszlovák Köztársaság időszakával a magyarországi munkák is viszonylag keveset foglalkoztak 1991-et megelőzően. Azonban kiemelt figyelmet érdemel Tilkovszky Lóránt tollából az *Agrártörténeti Szemle* által *A csehszlovák földreform magyar revíziója* címmel közölt tanulmány, amely jelenleg is egyik alapmű a csehszlovák fölreform magyar vonatkozásainak értelmezéséhez. A szerző széles levéltári kutatásokra támaszkodva – a földbirtokrendezésért felelős hivatalok, illetve a magyar Külügyminisztérium és a Miniszterelnökség terjedelmes iratanyagaira támaszkodva – bemutatta a földreform revíziójának kísérletét.⁴⁵

Az utóbbi évtizedekben megjelent szakmunkákból Botlik József *Egesthas Subcarpathica*,⁴⁶ illetve *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*⁴⁷ című művei reflektálnak valamelyest a kérdésre. A szerző 2000-ben született munkájában 11 telepítések által érintett községet nevezett meg, a 2005-ös munkájában lényegesen többet, viszonylag nehezen követhető módon. A szerző több település esetében is cseh, vagy morva telepítésekről írt ott is, ahol ruszin telepítések történtek, illetve nem különítette el az állami, illetve a magántelepítéseket sem.

A témában született legjelentősebb mű, mely nem csupán az állampolitika szintjén vizsgálja a telepítések menetét, Simon Attila monográfiája.⁴⁸ A munka a Cseh, valamint a Szlovák Nemzeti Levél-

⁴⁴ *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область*. Київ, Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968.

⁴⁵ Tilkovszky Lóránt: A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átszatolt területen (1938–1945). *Agrártörténeti Szemle*, 1964/1–2. 113–142.

⁴⁶ Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2000.

⁴⁷ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. 1–2. k. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola, 2005.

⁴⁸ Simon, 2008, i. m.

tár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára anyagai, illetve nagyszámú kordokumentum és a releváns szakirodalom segítségével írja le a telepítéspolitika felvidéki történetét, néhány esetben adatot szolgáltatva a kárpátaljai telepítésekkel kapcsolatban is.

Jelentős munka Paul Robert Magocsi *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948 [A nemzeti identitás formálódása Kárpátalján 1848–1948 között]* c. monográfiája.⁴⁹ A munka gazdag forrásbázisra alapozva értelmezi a ruszinok történelmének állomásait a könyv által felölelt száz év folyamán. Bár a szerző részletesen nem ír a földreform, illetve a telepítéspolitika jelenségeiről, azonban jól ragadja meg, illetve érzékletesen tárja az olvasó elé az első Csehszlovák Köztársaság politikai attitűdjét Kárpátalja, illetve a ruszinok irányába. A történész forrásokkal alátámasztva írja le, hogy a csehszlovák vezetés, illetve a helyi közigazgatást kiépítő hivatalnokok egy teljesen ismeretlen területként (*terra incognita*) tekintettek a Kárpátoktól délre elterülő vidékre, melynek többségi szláv lakossága önálló igazgatásra nem képes, ugyanakkor a köztársasághoz való hűségük megalapozása, és ily módon a vidék konszolidálása kétségtelenül fontos feladat. Az országrésszel kapcsolatos intézkedések nagy részének motivációja a vidékhez fűződő hatalmi nézőpontból, vagy pedig a terület stratégiai fontosságából eredt. Megállapítható, hogy ez nem volt másként a telepítéspolitika esetében sem.

A térség korszakbeli története iránt az 1990-es évektől egyre élénkebben érdeklődnek szlovák és cseh kutatók. A földreform kérdéskörének tárgyalásához elengedhetetlen fontosságú a *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti [A csehszlovák földreform 1919–1935 között és annak nemzetközi vonatkozásai]* c. konferenciakötet,⁵⁰ amely egy 1994-es tudományos tanácskozás anyagait tartalmazza. A kötetben huszonhárom tanulmányt olvashatunk, melyek alap kutatások segítségével mutatják be a föld-

⁴⁹ Magocsi, 1978, i. m.

⁵⁰ Frolec, Ivo (red.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.

reform különböző aspektusait. A szerzők a társadalmi és etnikai faktorokon kívül a földreformot a korszak nemzetközi viszonyai figyelembevételével is vizsgálják.

1996-ban jelent meg Peter Švorc *Zakliata krajina [Elátkozott föld]* című monográfiája,⁵¹ melynek 2007-ben megjelent cseh nyelvű fordítását használtam a munka során.⁵² A szerző széleskörű levéltári forrásbázisra támaszkodva vizsgálja Kárpátalja két világháború közötti történetét. Könyvében a földreform eredményeiről is beszámolt – az Állami Földhivatal korabeli hivatalos statisztikáinak felhasználásával –, illetve megjegyzi, hogy a helyi lakosság igényeit nem minden esetben sikerült kielégíteni a földreform során, megfigyelhető volt elsősorban a Verhovina⁵³ lakosságának elégedetlensége, és különösen a gazdasági válság éveit.⁵⁴

Az utóbbi évek termése Lukáš Novotný, Michal Stehlík és Andrej Tóth szerkesztésében a *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národného ke státu národnostnímu? [Nemzeti kisebbségek Csehszlovákiában 1918–1938. A nemzetállamtól a nemzetiségek államáig?]* c. kötet.⁵⁵ Témánk szempontjából két fejezet érdemel figyelmet. Az egyikben David Hubený, a Cseh Nemzeti Levéltár történésze foglalkozik többek között a kárpátaljai földreformmal. A szerző az intézkedéssorozat megelőző birtokviszonyokat is bemutatja. A legfőbb következtetése az, hogy a felmerülő nehézségek ellenére a reformfolyamat sikeres volt, összhangban Edvard Beneš véleményével, miszerint „egyik más államban sem lettek volna olyan lehetőségei Podkarpatská Rusnak, mint nálunk”, azaz a Csehszlovák Köztársaságban.⁵⁶ A másik vonatkozó fejezetben a földreform és

⁵¹ Švorc, Peter: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Prešov, Univerzum, 1996,

⁵² Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

⁵³ A „Verhovina” történelmi-néprajzi tájegység az Északkeleti-Kárpátokban a mai Kárpátalja területén.

⁵⁴ Švorc, 2007, i. m. 102.

⁵⁵ Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal – Tóth, Andrej (red.): *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národného ke státu národnostnímu?* Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.

⁵⁶ Uo. 176.

a nemzetiségek viszonyairól értekezik Lukáš Novotný, Michal Stehlík és Andrej Tóth. Részletesen bemutatják a nemzetiségek részesedését a földreform során kiosztott földterületekből, azonban a telepítéspolitikáról, és annak esetleges etnikai hatásairól már nem ejtenek szót.⁵⁷

Kárpátalja két világháború közötti történetének levéltári kutatásaira sok lehetőség kínálkozik, melyek a nyelvi és földrajzi akadályok leküzdésével jól kihasználhatók. A levéltári anyagok ismertetésének sorrendje azok felhasználásának arányát tükrözi.

A téma kutatója a legbősegebb iratanyagra a Cseh Nemzeti Levéltárban⁵⁸ bukkanhat. E munka megírásához két fond iratanyagát használtam fel. Az első, a 705/3-as számú,⁵⁹ amely az Állami Földhivatal általános dokumentumait tartalmazza. A levéltári egységben a földreform végrehajtásának általános folyamatáról, illetve a telepítéspolitika szervezéséről találhatunk iratokat. A kutatás során az Állami Földhivatal (ÁFH) jelentéseit, az szervezet elnökségének iratait, a tárcaközi bizottságok jegyzőkönyveit, a földreform végrehajtása során készített sokszínű statisztikákat használtam fel. A másik fond a 705/5-ös számú,⁶⁰ amely a földreform Kárpátalján történő végrehajtásakor keletkezett iratokat tartalmazza. A fondban található iratanyag nagybirtokonként van rendezve. Ez némi zavart kelthet a kutatóban, ahogyan zavart keltett a korban a kárpátaljai viszonyokat kellőképpen nem ismerő hivatalnokokban is. Ugyanis ha például két különböző település kataszterébe tartozó földbirtok ugyanazon személy tulajdonában volt, hajlamosak voltak egybecsapni a különböző települések iratanyagait egy település neve alatt, így a meg nem nevezett települések iratanyagait nehéz megtalálni. Ez történt többek között Braun Zsigmond esetében, aki jelentős földterületekkel bírt Beregsomban, de voltak földjei Sárosorosziban is. Az ÁFH hivatalnokai, majd ennek nyomán a levéltári rendszerezést végző szakemberek a sárosoroszi birtokok ügyét a Beregsommal kapcsolatos iratcsomókhoz csatolták. Ezt leszámítva, az iratanyag jól rendezett, igen információgazdag. A kolóniákra vonatkozó iratok településen-

⁵⁷ *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938*, 2012, i. m. 323–329.

⁵⁸ Národní archiv České republiky: NACR.

⁵⁹ Státní pozemkový úřad – spisy všeobecné (1875) 1918–1935 (1949).

⁶⁰ Státní pozemkový úřad – Zakarpatské velkostatky, 1920–1938.

ként külön vannak rendezve, tartalmazzák az ÁFH központi bizalmas és nyilvános rendelkezéseit, a végrehajtásért felelős helyi szervek jelentéseit, a telepesefalvakból érkező kérelmeket, memorandumokat. Az iratanyag nagy számban tartalmaz tereprajzokat, illetve a telepítések során használt grafikai és építési terveket.

A kutatás során a Csehországban fellelhető iratanyag mellett nagy jelentőséggel bírt a Kárpátalján található iratok sokasága. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár⁶¹ beregszászi részlegének több fondját is felhasználtam a kutatás során. Ezek közül a 36. fond⁶² a legjelentősebb, melynek 3 755 őrzési egysége⁶³ a földreform és telepítéspolitiká szervezéséért 1935-ig felelős Állami Földhivatal Ungvári Kirendeltségének, majd 1935-től a Mezőgazdasági Minisztérium felelős helyi szervének iratait tartalmazza. A források közül az ÁFH intézkedési utasításait és terveit, a helyi szervek jelentéseit, statisztikáit, illetve az ungvári szerv elnökségi üléseinek jegyzőkönyveit használtam fel. Az iratanyag településekre lebontva tartalmaz gazdag információkat a földreform és a kolonizáció folyamatáról. A beregszászi levéltárban kutatható két további fond, amelyek hasznos információkat tartalmaznak a kutatott téma vonatkozásában. Az egyik a 29. számú fond,⁶⁴ amely az 1919 és 1928 között Kárpátalja alkormányzója irányításával működő Polgári Közigazgatási Hivatal Elnökségének iratait tartalmazza. Az említett közigazgatási szerv (az alkormányzói tisztséggel együtt) 1928-ban megszűnt, illetve helyét a Tartományi Hivatal vette át, összefüggésben Csehszlovákia közigazgatásának átszervezésével (a tartományi igazgatások egységesítésével). A Tartományi Hivatal Elnökségének iratait

⁶¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний Архів Закарпатської Облaсті): KTÁL.

⁶² Ужгородська окружна державна канцелярія державної поземельної реформи, м. Ужгород, 1919–1939 pp.

⁶³ Az ukrán levéltári rendezés alapegysége a fond, amely leíró egységekre, „opiszokra” bomlik, az opiszokon belül az iratok őrzési egységeiben (ukr. odinica zberihannya) kapnak helyet. Ez utóbbinak a magyar levéltári terminológiában az iratcsomó fogalma feleltethető meg. Az angol nyelvű szakirodalomban a poszt-szovjet levéltárakkal kapcsolatban a delo kifejezést használják.

⁶⁴ Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1928 pp.

a 2. számú fond⁶⁵ tartalmazza. Mindkét iratanyagban a terület igazgatásáért felelős szerv, illetve a földreform végrehajtásáért felelős hivatal közötti levelezés releváns jelen téma szempontjából.

A telepítések szervezése során fontos szerepet játszott a pozsonyi székhelyű Telepítési Hivatal, melynek iratanyaga a Szlovák Nemzeti Levéltárban⁶⁶ található.⁶⁷ Pozsonyi kutatásom során hasznos forrásokra leltem az Állami Földhivatal helyi iratanyagában⁶⁸ is, melyek elsősorban a magántelepítések folyamatának megértéséhez nyújtanak segítséget.

Fontos megemlíteni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában⁶⁹ fellelhető forrásanyagot, melynek segítségével igyekeztem feltárni a telepes falvak 1938-at követő sorsát. Ehhez a minisztertanácsi jegyzőkönyveket,⁷⁰ illetve a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának⁷¹ iratait használtam fel. Hasznos források állnak rendelkezésre a külügyminisztériumi iratok között is. Kutatásom során a magyar Külügyminisztérium Politikai Osztálya⁷² és Politikai Osztályának rezervált irataiban,⁷³ valamint a Gazdaságpolitikai Osztály⁷⁴ irataiban bukkantam olyan jelentésekre, melyek nem csupán a kárpátaljai magyarság általános helyzetéről, hanem a földreform és a telepítéspolitika hatásairól is tartalmaznak hasznos és figyelemre méltó információkat.

Végezetül meg kell említeni a cseh és szlovák törvényhozás közös digitális archívumát,⁷⁵ amelyben kutathatók a korabeli csehszlovák Nemzetgyűlésben és Szenátusban elhangzott képviselői és szenátori beszédek, illetve beadványok. Jól nyomon követhetők a források

⁶⁵ Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1928–1938 pp.
⁶⁶ Slovenský národný archív: SNA.

⁶⁷ SNA, Fond 184. Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921–1938.

⁶⁸ SNA, Fond 209. Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919–1938.

⁶⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: MNL OL.

⁷⁰ MNL OL, K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

⁷¹ MNL OL, K 28 – Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai.

⁷² MNL OL, K 63 – KÜM Politikai Osztály.

⁷³ MNL OL, K 64 – KÜM Politikai Osztály rezervált iratai.

⁷⁴ MNL OL, K 69 – KÜM Gazdaságpolitikai Osztály.

⁷⁵ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. <http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=82> (2016-03-30)

segítségével a földreform és a telepítéspolitikai törvényi szabályozásának megteremtését övező viták, megtalálhatóak a kisebbségi lakosság elégedetlenségét jelző különböző interpellációk és memorandumok.

A levéltári forrásokon túl nagy haszonnal forgattam a kutatás során a különböző statisztikai kiadványokat. Ilyenek voltak a két csehszlovák népszámlálás eredményeit tartalmazó kiadványok,⁷⁶ valamint az 1938-as állapotokat tükröző magyar összeírás.⁷⁷

Szólni kell továbbá a korabeli sajtóanyagokról. Ezek közül forrásérték szempontjából kiemelkedik a csehszlovák Állami Földhivatal hivatalos közlönye a *Pozemková reforma*, mely rendszeres tájékoztatást adott a földreform, illetve a telepítések aktuális állapotáról. A helyi közvélemény tájékoztatására, illetve alakítására szolgáltak magyar nyelvű sajtótermékek, melyek közül témánk szempontjából különösen a *Ruszinszközi Magyar Gazda*,⁷⁸ a *Határszéli Újság*,⁷⁹ a *Ruszinszközi Magyar Hírlap*⁸⁰ és a *Kárpáti Híradó*⁸¹ hasznos olvasmányok. A ruszin lapok szintén gyakorta írtak a földreformról, a fontosabbak: *Русский Вестник*, *Земледельческий календар*,⁸² *Русская Земля*,⁸³ *Карпаторусский Голос*,⁸⁴ *Руська Нива*,⁸⁵ *Свобода*.⁸⁶ A sajtó történeti forrásértéke tagadhatatlan, mint sajtós társadalmi szervezet számos kérdés vizsgálatára ad lehetőséget.⁸⁷

⁷⁶ *Statistický lexikon obcí v Podkarpatsé Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1928; *Statistický lexikon obcí v Republice Československé vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. IV. Země Podkarpatoruská*. Praha, 1937.

⁷⁷ *Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás*. (Magyar statisztikai közlemények, 108.) Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1939.

⁷⁸ A kárpátaljai magyar Kisgazdapárt lapja.

⁷⁹ A kárpátaljai magyar Keresztényszocialista Párt lapja.

⁸⁰ A kárpátaljai Magyar Pártszövetség lapja.

⁸¹ Független politikai lapként hirdette magát, azonban cikkeiből erősen kitűnik a magyar ellenzéki pártokkal való kapcsolat.

⁸² Az Autonóm Földműves Szövetség lapjai.

⁸³ A Kárpátorosz Munkapárt lapja.

⁸⁴ A Ruszin Nemzeti Autonomista Párt lapja.

⁸⁵ A Ruszin Földműves Párt lapja.

⁸⁶ A Keresztény Néppárt lapja.

⁸⁷ Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténezs szempontjából. *Médiakutató*, 2016 tavasz.

A földreform

A földreform általános volt az első világháborút átélte Európában. A kontinensen huszonkét országban kerítettek rá sort valamilyen formában.⁸⁸ Európaszerte az első világháborút megelőzően latifundiális birtokszerkezetek léteztek, ennek következtében jelentős paraszti tömegek estek el a megélhetést biztosító kis- és középparaszti birtokok létrehozásának lehetőségétől. Az első világháborúban a hadseregekben harcoló katonák jelentős része a parasztság köréből került ki. Annak hatására, hogy harcoltak a háborúban, méginkább jogosnak ítélték föld iránti igényüket. Nem véletlen tehát, hogy az agrárkérdés már a háború folyamán az egyik legfelkapottabb közéleti téma lett, az agrárpártok pedig jelentős politikai befolyásra tettek szert.⁸⁹

A háború befejezését követően sem a győztes, sem a vesztes országok nem kerülhették meg a földreform kérdését. Ezt szükségessé tette a háború alatt kialakult, és azt követően csak nehezen múló rossz szociális és gazdasági helyzet, és a háborúban jelentős szerepet vállaló tömegek növekvő elégedetlensége. Utóbbi jelentőségét növelte az is, hogy az első világháborút követően kialakult vagy átalakult politikai rendszerek egyik sajátossága volt a választójog kiszélesítése, így a tömegpolitizálás megjelenése, mely a pártoktól megkövetelte a szélesebb társadalmi rétegek igényeinek figyelembe vételét.⁹⁰ Azt is fontos tényező, hogy több országban is földet ígértek a harcoló katonák-

⁸⁸ Slezák, Lubomír: *Pozemková reforma v Československu 1919–1935*. In: *Československá pozemková reforma 1919–1935*, 1994, i. m. 3.

⁸⁹ Dolmányos István: A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917–1939). *Agrártörténeti Szemle*, 1962/1–2. 145.

⁹⁰ Richter, Klaus: Post-war Agrarian Economic Policies (East Central Europe). <http://encyclopedia.1914-1918-online.net/> (2016-03-30); Müller, Dietmar – Harre, Angela (eds.): *Transforming Rural Societies. Agrarian Property and*

nak.⁹¹ Sürgette a földreform deklarációját a megjelenő bolsevizmus, mely több európai országban is a munkásmozgalom erősödését hozta magával. Nem véletlen, hogy a vesztes országokban a bolsevik térhódítás megakadályozását is célozta a földreform.⁹²

A földreformnak természetesen nem csupán szociális konszolidációs célt szántak. A szakirodalomban több helyütt is olvashatunk az intézkedéssorozat gazdasági modernizációs motívumairól. Kétségtelenül szükséges volt a mezőgazdaság ilyen jellegű termelékenyebbé tétele, jövedelmezőségének növelése, mely így az industrializáció, annak eredményeként pedig a modernizációs folyamatok hajtómotorjává válhatott.⁹³ A kormányok gazdasági célja a földreformmal a kis- és középparaszti birtokok létrehozása volt. Elvben ezek a birtokok családi tulajdonban lévő önfenntartó és független gazdasági egységek lettek volna, melyek hozzájárulhattak volna egy erős középparasztság kialakulásához.⁹⁴

Különösen a kelet-közép-európai államokban, és azon belül is a kisantant országokban nemzetiségpolitikai vetülete is volt a földreformoknak. Jellemző volt a korábbi domináns földbirtokos elitnek – melyek a térségben főképp német és magyar nemzetiségűek voltak – gyengítése, és a kiutalások során az államalkotó nemzetiséghez tartozó igénylők előnyben részesítése a korábbi többségből kisebbséggé lett lakossággal szemben.⁹⁵

Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Innsbruck, StudienVerlag, 2011.

⁹¹ Nagy József: *A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928.* Eger, 1993.

⁹² Seton-Watson, Hugh: *Eastern Europe Between the Wars 1918–1941.* Boulder and London, Westview Press, 1985. 77.

⁹³ Mathias, Peter – Pollard Sidney (eds.): *The Cambridge Economic History of Europe. Volume 8: The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies.* Cambridge University Press, 1989. 897–900.

⁹⁴ Pidal, Juan Carmona – Rosés, Joan R.: Was Land Reform Necessary? Access to land in Spain, 1860 to 1931. *Working Papers in Economic History*, 2011/2. 4.

⁹⁵ Bartha Ákos: A két világháború közötti román földbirtokrendezés. *Korunk*, 2012. június. 83. Lásd még Uő: A két világháború közti csehszlovák, jugoszláv és román földbirtokrendezés. *Valóság*, 2012/10. 96–111; Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2004. 169–187.

A fent leírt folyamatok Csehszlovákiában is megfigyelhetőek voltak, akárcsak a Monarchia többi utódállamában. A világháborút követő nagy kelet-közép-európai bomlás, és az új államok létrehozása körüli propagandának egyik alapvető eleme volt a földtulajdon-viszonyok rendezésére tett ígéret. Kétségtelen, hogy aránytalanok voltak a térség földbirtokainak tulajdonviszonyai, a térségben a latifundiumok túlnyomó jelenléte és a parasztság nagyfokú földéhsége volt a jellemző. A Monarchia valamennyi utódállamában volt földreform, és bár különböző intenzitással hajtották végre, ám kétségtelenül elvezetett a földtulajdonviszonyok átalakulásához. Szembeötlő az is, hogy szinte kivétel nélkül a nemzetállamépítés eszközévé is vált a földreform és az azt kísérő telepítéspolitikát. Ugyanakkor a földreformot szabályozó törvényeket szinte sosem tartották be maradéktalanul, a földreformok pedig szinte kivétel nélkül befejezetlenek maradtak, a gyakorlat több országban is elmaradt a korszak kezdetén kitűzött céloktól.⁹⁶

Csehszlovákiában már az ország megalakulása utáni napokban, 1918. november 9-én elfogadta a törvényhozás a nagybirtokok zár alá helyezését előíró törvényt.⁹⁷ A gyorsaság ellenére a döntéshozatal több tényező is nehezítette. Karel Kramář koalíciós kormányában két olyan párt volt, melyek nagy lendülettel vetették magukat a földbirtokreformot övező vitákba. Az egyik a Csehszlovák Agrárpárt, amely a nagybirtokok felszámolását, de elsősorban a korábban császári kézben lévő birtokok mihamarabbi szétesztését preferálta, illetőleg azt hangoztatta, hogy az 1620-as fehérhegyi csatát követően zömében német földbirtokosok által tulajdonolt cseh-morva földek visszatérhetnek jogos gazdáikhoz – a csehekhez. A másik párt a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt volt, mely kihasználta, hogy az 1917-ben Oroszországban hatalomra jutó bolsevizmus eszmei térhódítása nem hagyta érintetlenül az újonnan létrejött csehszlovák államot sem, s az egyébként is egyre növekvő elégedetlenség a bolsevista ideológia táptalaja lett. Onnantól kezdve pedig, hogy a földet követelő néptömegek érezték, hogy problémáikat és követelésüket a csehszlovák törvény-

⁹⁶ Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 250.

⁹⁷ Simon, 2008, i. m. 30.

hozás előtt kommunikálni kész politikai szervezetek léteznek, elszántságuk csak méginkább erősödött. Bár az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását követően gazdaságilag a legjobb mutatókkal Csehszlovákia rendelkezett, nem volt gazdaságföldrajzi szempontból (sem) koherens egész, így míg a cseh-morva területek a volt Monarchia ipari potenciáljának 70%-ával bírtak, addig a szlovák területeken a lakosság 60%-a mezőgazdaságból élt, az általános gazdasági helyzet pedig a csehszlovák állam mozaikjába legkevésbé illeszkedő Kárpátalján volt a legégetőbb.

A döntéshozók két nagy csoportja feszült tehát egymásnak. Az agrárpártiak Csehszlovákia nagy középosztályának sorait (megpersze szavazóbázisukat) szerették volna bővíteni nagy- és középparaszti birtokosokkal, a szociáldemokraták pedig az állami tulajdonban gondolkodtak. Mindazonáltal mindkét fél egyetértett abban, hogy a háborús veteránok, a legionáriusok⁹⁸ számára is nagyszerű lehetőség jelenthet a földreform. A korszak német és magyar ajkú ellenzéke mindig is hangsúlyozta a földreform nemzetiségpolitikai színezetét. Ezzel szemben a köztársaság intézményei tagadták ezt, és egyszerű gazdasági és szociális intézkedéssorozatként tekintettek a jelenségre. Bármelyik állítást is fogadjuk el, tény, hogy leginkább a német, illetve a magyar ajkú birtokosok sínylették meg a sok esetben kártérítés nélkül végrehajtott intézkedéseket. Azonban ez nem is lehetett másként, tekintve, hogy kezükben volt a földterületek nagy része. A magyar és a német nemzetiségek vezető elitjének egzisztenciája került veszélybe, ami sokukat optálásra kényszerítette. Ennek is következménye, hogy az immáron kisebbségben lévő magyarság olyan helyzetbe került, amikor gyakorlatilag új, érdekartikulációra képes elitet kellett kitermelnie.

A földreform végrehajtásának menetét több törvény is szabályozta. Ezek közül a négy legjelentősebb ismertetése szükséges. Az alapot az 1919. április 16-án elfogadott 215. sz. „lefoglalási törvény” jelentette.

⁹⁸ Az első világháború idején Oroszországban, Franciaországban, Olaszországban szerveződtek légiók európai, sőt, az amerikai kontinensről hazatérő cseh és szlovák önkéntesekből. Jelentős szerepük volt a csehszlovák állam megalapításában. 1919 januárjában „csehszlovák hadsereggént” olasz egyenruhás legionáriusok vonultak be Ungvárra. Fedinec, 2004, i. m. 103.

A törvény lényege az volt, hogy lefoglalás alá került minden olyan földbirtok, amely meghaladta a 150 hektárnyi mezőgazdasági területet, ide tartoztak a szántók, rétek, kertek, szőlők, komlóskertek, vagy minden, általában 250 hektárnál nagyobb területű földbirtok. A lefoglalás a törvény szövege szerint nem jelentette a földbirtok tulajdonjogának megvonását a földbirtokostól, csupán korlátozta annak jogait a terület Állami Földhivatal általi átvételéig. A tulajdonos ilyen módon nem adhatta el a lefoglalt földterületet, ám folytathatott rajta gazdálkodást.⁹⁹

A földreform másik fontos jogszabálya az 1920. január 30-án elfogadott 81. számú „kiutalási törvény” volt. A dokumentumban azoknak a körét határozták meg, akik a kiutalások során elsősorban részesülhetnek földbirtokból: „kisbirtokosoknak, zselléreknek, kisiparúzóknak, mező- és erdőgazdasági alkalmazottaknak és földbirtok nélküli személyeknek, és pedig különösen legionistáknak, kik a háborúban a hazáért estek vagy háborús szolgálat következtében elhunytak, hadirokkantak és olyan katonák hátramaradottjainak, kik a hadiszolgálat következtében estek vagy meghaltak”.¹⁰⁰

A helyi magyarság számára hátrányos volt, hogy a törvény az igénylés feltételéül a csehszlovák állampolgárság meglétét szabta meg, köztársasági szinten ez több tízezer magyart zárt ki a folyamatból. Ugyanakkor ez a körülmény nemcsak őket érintette, hanem a reemigráló cseh és szlovák nemzetiségűeket is. A törvénybe így bekerült az a kitétel, hogy az is igényelhet földterületet, aki két éven belül megszerzi a csehszlovák állampolgárságot. A kiutalási törvényben az Állami Földhivatalra ruházták azt a jogot, hogy döntsön a kiutalások tulajdonjogáról, azaz hogy azok magántulajdonba vagy bérletbe kerüljenek.¹⁰¹ A kiutalások során önellátó gazdaságok létrehozását tűzte ki célul a törvény. Ennek három formáját különböztette meg. Az első a törpebirtok, a második az önellátó parasztgazdaság (nagyságát 6–10, esetleg 15 hektárban szabták meg), a harmadik a maradékbirtok volt (30 ha fölött). Kárpátalja esetében azonban a maradékbirtokokból a helybeliek szinte egyáltalán nem részesültek.

⁹⁹ Vö. Simon, 2008, i. m. 31.

¹⁰⁰ Uo. 31–39.

¹⁰¹ Uo. 36.

A törvény 20. paragrafusa lehetővé tette, hogy az Állami Földhivatal akár 500 hektártól nagyobb birtokokat is az eredeti tulajdonosnál hagyjon. Ez a törvényi előírás több visszaélésre is lehetőséget adott.¹⁰²

A földreform harmadik alaptörvénye a „kárpótlási törvény” volt. Az 1920 áprilisában elfogadott 329. számú jogszabály a „lefoglalási törvény” hatálya alá eső földbirtokkal rendelkező tulajdonosok számára fizetendő kárpótlást határozta meg. A kárpótlás összegét az 1913 és 1915 közötti átlagárak szerint szabták meg, de akár 40%-kal is csökkenthető volt az átvétel időpontjának és a birtok nagyságának függvényében.¹⁰³

A negyedik jogszabály a törpebirtokosok és földnélküliek megsegítését célzó, hiteleket meghatározó 1920. évi 166. számú törvény volt. A jogszabály rendelkezései szerint a kedvezményezettek hosszú lejáratú kölcsönökhöz juthattak a kiutalási ár 90%-áig, az épületek 50%-áig, illetve az építkezési költségek 90%-áig. A kiemelt kedvezményezettek, mint a legionáriusok vagy a hadirokkantak, további hitelekhez is hozzájuthattak. A különböző hitelkonstrukcióknak a telepítések során kiemelt szerepük volt.

A földbirtokreform szervezésében központi szerepe volt az 1919-ben létrehozott Állami Földhivatalnak. Az intézmény 1935-ig rendkívül kiterjedt jogkörrel bonyolította a földreform végrehajtását. Az Állami Földhivatal közvetlenül a Minisztertanácsnak volt alárendelve. Elnökét és annak két helyettesét a köztársasági elnök nevezte ki. Az ÁFH folytatta a földbirtokok lefoglalását és átvételét, kijelölte a kedvezményezetteket, felügyelte a gazdálkodást, bonyolította a telepítéseket. Az ÁFH kontrollját egy, a parlament által delegált tizenkét tagú felügyelőbizottság látta el, melyet háromévenként kellett volna újraválasztani, ez azonban egyszer sem történt meg.¹⁰⁴ Ez a felügyelőbizottság döntött a törvény 11. paragrafusának értelmében arról, hogy milyen ütemben történjen a földosztás, és mely birtokok mentesülhetnek a földosztás alól. A hivatalt 1919 és 1926 között Karel Viskovsky, 1926 és 1935 között Jan Voželínek irányította. 1935-től a földbirtokre-

¹⁰² Uo. 31–39.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo. 40.

form lebonyolítása, és a hivatal is átkerült a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe. Az ÁFH létrehozása után felálltak a regionális hivatalok, a Kárpátaljáért felelős a régió központjában, Ungváron. Ezenkívül kifejezetten a telepítésekkel vagy kolonizációval foglalkozott a pozsonyi székhelyű Telepítési Hivatal.¹⁰⁵

A fenti törvényeknek megfelelően a köztársaság többi területéhez hasonlóan Kárpátalján is felállították az Állami Földhivatal Tartományi Irodáját és az az alá rendelt bizottságokat Ungvár, Munkács, Técső és Beregszász központokkal.¹⁰⁶ Ezt követően 1920. szeptember 1-jén az ÁFH kiadta azt a rendeletet, amelynek értelmében Kárpátalja területén „minden haszonélvező, birtokos, társtulajdonos, állampolgárságra való tekintet nélkül, kilencven napon belül köteles bejelenteni 150 hektárnál vagy 260 kat. holdnál¹⁰⁷ nagyobb földterületét”. A késedelmek miatt jelentős büntetési tételeket helyeztek kilátásba: 50 ezer korona pénzbírságot,¹⁰⁸ vagy egy hónap elzárást.¹⁰⁹ Érdeemes külön megjegyezni, hogy a rendelet kötelező volt mindenkire nézve, függetlenül az állampolgárságtól.

Az első csehszlovák földreform kárpátaljai hatásainak megfelelő értelmezéséhez figyelembe kell vennünk a régió gazdasági és társadalmi sajátosságait. A közigazgatási egység legszembetűnőbb földrajzi jellegzetessége az volt, hogy a terület 80%-át az Északkeleti-Kárpátok hegyvonulatai képezték. A Gorgánok vonulataitól a Máramarosi-masszívumig északnyugat–délkelet irányban elterülő Verhovina nagyrészt ruszin lakossága, és az alföld főként magyar lakosai mezőgazdaságból éltek. 1921-ben a helyi lakosság 67,63%-a élt mező- és erdőgazdaságból, halászatból, tehát primer szektorbeli foglalkozási tevékenységből. Ez az arány 1930-ra alig változott, akkor 66,29% volt a részesedés. A köztársaság egyéb területei közül Szlovákia foglalkoztatási szer-

¹⁰⁵ Pavel, Antonín: Československá pozemková reforma. *Pozemková reforma*, 19. évf., 1938 május.

¹⁰⁶ Botlik, 2005, 1. k., i. m. 177–244.

¹⁰⁷ Kataszteri hold – a földterület mérésére használt régi mértékegység. Egy kh = 0,5755 ha.

¹⁰⁸ Egy kat. hold földért 500 korona jóvátétel járt a tulajdonosnak, tehát 100 holdnyi föld ára lett volna a büntetés.

¹⁰⁹ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 13, folio 1–2.

kezete volt ezekhez az állapotokhoz leginkább hasonló, ott 1921-ben 60,63%, 1930-ban 56,82% volt a mezőgazdaságban foglalkoztattak aránya. Az ország egyéb területein ez az arányszám teljesen más képet mutatott. Csehországban 1921-ben a lakosság 29,69%-a, Morvaországban és Sziléziában 35,27%-a élt a termőföldhöz köthető gazdasági tevékenységből. 1930-ban ezeken a területeken ez az arány 24,06%, illetve 28,56% volt.¹¹⁰

Megvizsgálva a mezőgazdaságból élők nemzetiségi megoszlását, azt láthatjuk, hogy a földpolitikai intézkedések különösképp a ruszin, illetve a magyar lakosság számára jelentettek szó szoros értelemben kenyérkérdést. 1930-as adatok szerint a mező- és erdőgazdaságban 366 ezer ruszin, 67 ezer magyar, 19 ezer zsidó, 6 ezer német, valamint 5 ezer cseh és szlovák dolgozott.¹¹¹ Arányok tekintetében ez azt jelenti, hogy az akkor Kárpátalján élt ruszinok 82%-a, a magyarok 57%-a, a németek 47%-a élt a földből. A csehek és a szlovákok esetében 14%-ról, míg a zsidók esetében pedig 21%-ról beszélhetünk.

A térségre a nagybirtokok és a latifundiumok voltak jellemzők. Az 1895-ös birtokösszeírás adatai alapján a későbbi Szlovákia és Kárpátalja területein a gazdaságok számának 0,1%-át kitevő ezer hold fölötti nagybirtokok foglalták el az összes földterület 36,1%-át.¹¹²

Kárpátalján 1 868 400 kat. holdból 461 ezer kat. hold földterület esett a „lefoglalási törvény” hatálya alá. Ebből 106 ezer kat. hold volt mezőgazdasági művelés alá vont (szántók, rétek, kertek, szőlőültetvény), és 355 ezer kat. hold egyéb földterület (erdők, legelők, mocsaras terület). A „lefoglalási törvény” alá eső területeken kívül 500 ezer kat. hold földterület volt az állam tulajdonában, 400 ezer kat. hold községi tulajdonú földbirtok, vagy úrbéri földterület. Ez utóbbinak legjelentősebb részét legelő és erdőség tette ki. Továbbá 9 500 kat. hold volt egyházi tulajdonban.¹¹³ A mezőgazdasági területek típusainak tekintetében a szántó és az erdőbirtok volt túlnyomó többség-

¹¹⁰ Rothschild, 1995, i. m. 82.

¹¹¹ Zima András – Glässer Norbert: Gazdasági helyzet, foglalkozási összetétel. In: *Zsidók Kárpátalján*, 2013, i. m. 148.

¹¹² Simon, 2008, i. m. 30.

¹¹³ Melmuka, 1921, i. m. 6.

ben, azonban közigazgatási egységenként itt megfigyelhetők voltak a különböző eltérések. Az Ungi zsupában egyértelműen a szántók voltak nagyobb arányban, a Beregi és Ugocsai zsupákban hasonló mértékben voltak jelen a szántók és az erdőbirtokok a földalapban, míg a Máramarosi zsupában az erdőbirtokok és rétek részaránya volt kiemelkedő. (1. táblázat)

1. táblázat. Mezőgazdasági területek típusainak megoszlása
Kárpátalja közigazgatási egységeiben (1921),%¹¹⁴

<i>Mezőgazdasági terület típusa</i>	<i>Ungi zsupa</i>	<i>Beregi és Ugocsai zsupa</i>	<i>Máramarosi zsupa</i>
Szántó	50,00	34,00	20,00
Kert, gyümölcsös	5,00	0,75	0,60
Szőlő		2,25	
Rét	7,00	12,00	57,00
Legelő	13,00	18,00	
Erdőbirtok	22,00	30,00	20,00
Nem termőterület	3,00	3,00	2,40

Kárpátalja összterületét tekintve még egyértelműbb a térség erdősegeinek jelentősége. Ugyanis Kárpátalja teljes területének 32,2%-a volt mezőgazdasági termelés alá vonható, 49%-a pedig erdőség. (2. táblázat)

A fent említett földterületek több nagybirtok között oszlottak meg. A legnagyobbak a Schönborn-Buchheim uradalom (a volt Rákóczi birtokok), a Schönberg, a Teleki, a Lónyay, az Odescalchi, az Eszenyi, a Szalánczy birtokok voltak. Ezekben a területeken kezdődött meg a földbirtokok lefoglalása, parcellázása, az igénylőknek való kiutalása.

¹¹⁴ Forrás: Melmuka, 1921, i. m. 7.

2. táblázat. Mezőgazdasági birtoktípusok részesezése
Kárpátalja összterületéből, 1922¹¹⁵

	<i>Számó</i>	<i>Rét</i>	<i>Kert, gyümölcsös</i>	<i>Szőlő</i>	<i>Legelő</i>	<i>Erdőbirtok</i>	<i>Vízrel borított terület</i>	<i>Nem termőterület</i>	<i>Összesen</i>	<i>Földművelés alá vonható terület összesen</i>
Mezőgazdasági birtoktípus %-os aránya Kárpátalja összterületéhez viszonyítva	17,3	13,9	0,8	0,2	15,2	49,0	0,3	3,3	100,0	32,2
Mezőgazdasági birtoktípusok mérete, ha	219 006	176 196	9 448	2 834	192 512	619 189	3 534	41 184	1 263 943	407 542

A földek zárolását követően a helybeli lakosság jelentkezhetett a jegyzőnél, vagy az adott terület Földosztó Bizottságánál, és igényt nyújthatott be valamilyen méretű földterületre. A földreformot szabályozó törvények meghatározták azokat a feltételeket, amelyek alapján kedvezményezett lehetett valamely jogi vagy magánszemély. Ezekről a feltételekről hirdetményekből értesülhettek a községek lakosai. Az egyik ilyen hirdetmény, mely ruszin és magyar nyelven is megjelent, a következőkben foglalta össze a fontosabb tudnivalókat: „Földet kaphatnak: 1. Egyes polgárok éspedig kisbirtokosok, zsellérek, kispárosok, mezőgazdasági alkalmazottak, erdei alkalmazottak és földnélküliek, különösen pedig a legionáriusok és a cseh-szlovák fegyveres erő kötelékébe tartozók, úgyszintén azoknak hátramaradottjai, kik mint olyanok a hazáért estek el vagy a hadiszolgálat következtében haltak meg, 2. egyesületek, melyek az 1. alatt felsoroltakból állanak, 3.

¹¹⁵ Forrás: Voženilek, 1924, i. m.6.

nyilvános önkormányzati testületek és közintézetek (hivatalok), valamint nem haszonnyerési céllal alakult egyesületek, 3. földműves és fogyasztási szövetkezetek, 4. községek és egyéb nyilvános testületek, 5. egyéb jogi személyek, tudományos, emberbaráti és más közhasznú intézetek.”¹¹⁶ A forrás azoknak a körét is meghatározta, akik nem részesülhettek a földreform kínálta földszerzési lehetőségekből: „Földet nem kaphatnak: 1. Akik nem cseh-szlovák állampolgárok, kivéve, ha két év alatt megszerzik, 2. kik oly bűncselekmények miatt lettek elítélve, melyek maguk után vonják a községi választójog elvesztését, míg az ítélet hatálya fennáll, azután pedig azok, kik erkölcsileg kifogás alá esnek, 3. kik testi vagy lelki fogyatkozások miatt képtelenek eleget tenni a földfelosztás által elérni kívánt céloknak, kivéve ha hadirokkant ellátásáról van szó és a kérelmező családja pótolni képes az ő munkaképtelenségét (alkalmatlanságát).”¹¹⁷

A földosztásban való részesedés iránti kérvényeket a hirdetmények kifüggesztésétől számított 14 napon belül kellett benyújtani hivatalos nyomtatványon („prihlaška”) két példányban. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi iratanyagában igen nagy számban lelhetők fel ilyen igénylőlapok, melyekből megtudhatjuk, hogy milyen szempontokat vettek figyelembe az igényléseknél. Az igénylőlap egyoldalas, cseh nyelvű nyomtatvány volt, melyen ki kellett tölteni a megfelelő rubrikákat. Érdekesség, hogy a cseh nyelvű nyomtatványt egyes esetekben a kérelmező magyarul, vagy ruszinul töltötte ki. Az elbírálásnál figyelembe vették a foglalkozást, az életkort, a családi állapotot, a gyerekek és a munkaképes családtagok számát, a saját birtokolt földet, az állatállományt, azt, hogy mennyi földet kért az igénylő, milyen tevékenység céljából kérte, illetve azt is, fel tudott-e mutatni katonai érdemeket. A nyomtatványt a községi hivatalnál, a földbirtokhivatal biztosánál lehetett beszerezni. A nem hivatalos nyomtatványon benyújtott kérelmeket eleve elutasították. A kérelmezőnek igazolnia kellett a hatóság előtt a benyújtott dokumentumok hitelességét, további igazolást kellett csatolnia a meglévő földterületeiről. A legionárius kérel-

¹¹⁶ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 49.

¹¹⁷ Uo.

mezők az illetékes katonai hatóság által kiállított igazolvánnyal vagy legionárius igazolvánnyal voltak kötelesek igazolni, hogy 1918. október 28-át – a Csehszlovák Köztársaság megalakulását – megelőzően léptek be valamely légióba. A kérelmeket a községi hivatalokhoz nyújtották be a kérelmezők, ahonnan azokat továbbították az ÁFH illetékesei felé.¹¹⁸ Bár a legionáriusok cseh és szlovák nemzetiségűek voltak, Kárpátaljára csak cseh nemzetiségűeket telepítettek.

Földbirtokhivatal. Form. III.

Hirdetmény

a lefoglalt nagybirtokok felosztásában való részesedés iránti kérvények benyújtására vonatkozólag.

A *gati* nagybirtok (major, kúria), mely a *gati* kataszteri községek területén, *Belegyészési* brósigi járásában és *gati* közigazgatási járásában leszik, az 1920 évi január hó 30-án kelt 81 sz. (8b) t. (a nar.) törvény értelmében a földelosztási akció (eljárás) tárgyát képezi.

A felosztásra kerülő lefoglalt földterület kiterjedésén *311 k* ha-t; ebből számoföld ha, erdő ha, rét ha, kert ha, szőlő ha, legelő ha, erdő ha, balasto ha, egyéb föld ha, valamint nem hasznosított épületek kivétel az átvett összességhez tartozik még:

Földet kaphatnak:

1. Egyes polgárok és pedig kishirtokosok zsellérek, borsárosok, mezőgazdasági alkalmazottak, erdei sákalmaizomok és földművelők, katonák, pedig legionáriusok és a csehszlovák fegyveres erői kötelezők tartozók, igazságtalan azoknak hátramaradtjai, kik mint olyanok a hazai erők el vagy a hadiszolgálat következtében haltak meg.
2. Egyesületek, melyek az I. alatti felsoroltakból állanak.
3. Nyilvános önkormányzati köztestületek, testületek és közművezetők (hivatalok), valamint nem hasznosítási célú általános egyesületek.
4. Földműves és jogszármási szervezetek.
5. Községek és egyéb nyilvános testületek.
6. Egyéb jogszemélyek, hadoniyos, emberbaráti és más közhasznú intézetek.

Földet nem kaphatnak:

1. A kik nem cseh-szlovák állampolgárok, kivéve, ha ket ev alatti megszerzik,
2. Kik oly büntetéseknek vagy miatt lettek elítélve, melyek maguk után vonják a községi választójog elvesztését, míg az ítélet hatálya fennáll, azután pedig azok, kik erőlködés kifizetés alá esnek,
3. Kik testi vagy lelki fogyatékosság miatt keptelemek elegend nem a földelosztás által elérni kívánt célokna, kivéve ha a hadirokaimt ellátásáról van szó és a kérelmező családja jólélt képes az ő munkaképességét (alkalmatlanságát).
4. Földfelosztásában való részesedés iránti kérvények a jelen hirdetményben kitűzött határidővel szemben 14 nap alatt, azaz 1923 évi *augusztus 15-én* -ig nyújtandók be, hivatalos nyomtatványon (blanketákon) két példányban. Ezen hivatalos nyomtatványok (blanketák) a *gati* K-ért kaphatók a községi hivatalnál, a földbirtokhivatali bíróságnál és a katonai hivatalnál vagy pedig a földbirtokhivatalnál. A nem hivatalos blanketákon benyújtott kérvények nem lesznek tekintetbe véve.
5. A bejelentési ívek kellően kitöltött nyomtatványai benyújtásuk előtt az adatok valódiságát illetőleg a kérelmező lakóhelyének községi hivatala által megerősítendő, azon körülmény pedig, hogy van-e a kérelmezőnek saját földje, az illetékes adóhivatal által is igazolandó.
6. A legionárius kérelmezők az illetékes katonai hatóság által kiállított igazolvánnyal vagy pedig más módon (legionárius igazolvánnyal stb.) kötelesek igazolni, hogy 1918 évi okt. 28-an előtt léptek be a legióba.
7. Hogyha egyesület a kérelmező, úgy köteles a kérvény mindegyik nyomtatványához hozzácsatolni a hatóságilag jóváhagyott alapszabályok vagy a kezeltési rend egy-egy példányát és a tagok névszerekeit hivatalos és eddigi földbirtokok megjelölésével.
8. A kérelmezők kérvényeiket lakóhelyük illetve székhelyük községi hivatalához nyújtják be. — A községi hivatal elismervényét ad a kérelmezőnek a kérvény benyújtásáról, minden egyes kérvény folyó számmal ellátva bevezet a beérkezett kérvények jegyzékébe és a fenti említett határidővel a helyi hatóságnak adja.
9. A fenti módon kötelesek benyújtani kérvényeiket azon kérvényvezetők is, kik az egész átvett összesség vagy annak egy részét cserébe akarják megszerezni saját le nem foglalt birtokukért.
10. A kérvények kitöltéséhez szükséges utasításokat és tanácsokat az érdekeltek megkaphatják a községi hivatalól, a kerületi és helyi tanácsbíróságok tagaitól, valamint az arra kijelölt időben a helyi bíróságtól.

Kelt *Belegyészési* 1923. évi *augusztus 15-én*.

Dr. Viskovszky s. k.
a földbirtokhivatal elnöke.

M. „Szerkesztő Főosztály” Könyvtári Osztály

1. ábra. Korabeli hirdetmény a földosztásról¹¹⁹

¹¹⁸ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 13, folio 23.
¹¹⁹ Forrás: NACR, fond 705/5, inv 20, karton 49.

Az ÁFH ungvári kirendeltségén összesen 22 fő foglalkozott a földbirtokok kiutalásának és a telepítések szervezésének ügyével. Ha megnézzük a hivatalnokok származását, akkor egyértelműen látszik, hogy abszolút többségben voltak a cseh területekről érkező szakemberek, akik rendelkeztek ugyan szakirányú végzettséggel, azonban helyismeretük gyakorlatilag nem volt.¹²⁰

A kiutalással kapcsolatos munkát a kiutalási biztosok végezték. Ők látták el a lefoglalás és kiutalás gyakorlati teendőit, továbbá a felosztás módjára is javaslatot tehetek. Miután az ÁFH döntött az adott földbirtok átvételéről, a kiutalási biztos készítette el az átvételi tervet, a földbirtok felosztásában közreműködő tanácsadó testületet állított fel, melyben az illetékes hivatal munkatársain kívül részt vettek azon településeknek a jelöltjei is, melyek kataszteréhez az adott földbirtok tartozott. Miután a biztos közzétette a fentebb említett felhívást, a tartományi földhivatalokban született döntés a kedvezményezettek személyéről, illetve arról, hogy milyen méretű és minőségű földet kaphatnak. A kiutalási biztos feladatai közé tartozott a talajminősítés elvégzése, a kiutalási ár kiszámítása (a talajminőséget is figyelembe véve), illetve a kiutalás grafikus tervének elkészítése. Miután a biztos kijelölte a birtok határait, a kedvezményezettek az ő jelenlétében vehették azt át.¹²¹

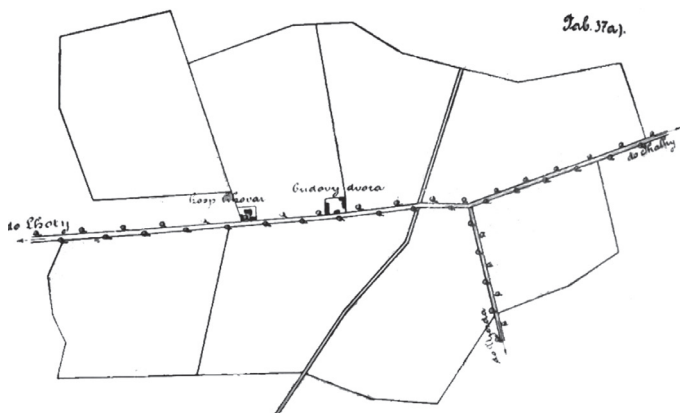
Nyilván nem tette egyszerűvé a folyamat működtetését a közigazgatási alkalmazottak számára, hogy a helyiek szemében „idegenek” voltak. A panaszokból, melyek a földreform végrehajtását rendszeresen érték mind magyar, mind ruszin körökből, az látszik, hogy nem csupán a hivatalnokok származásával voltak elégedetlenek a „helyiek”, de a törvényi hézagok kihasználásával a birtokosokkal kötött „különmegállapodásokkal” is. Az 1930-as évekre pedig általánossá vált az a vád, hogy a hivatali rendszert jelentős mértékben átszövő Agrárpárt igényeit szolgálják ki a kiutalások során.

A földosztás során a területeket parcellázták, s ezután döntöttek az így létrejött parcellák igénylők közötti kiutalásáról. Egy-egy település fennhatósága alá tartozó földterületen a parcellázást követően úgy-

¹²⁰ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1197, folio 28.

¹²¹ Simon, 2008, i. m. 45.

nevezett maradékbirtokok jöttek létre, illetve a telepítési alap rendelkezésére bocsátott földterületeken előbb a telepések számára kijelölt parcellákat utalták ki. A maradékbirtokokat leggyakrabban az állam által politikailag favorizált személyek kapták meg.¹²²

2. ábra. Parcellázás előtti birtokról készült rajz¹²³

3. ábra. Telepesbirtokok kialakításának grafikai terve¹²⁴

¹²² Palotás, 2003, i. m. 251.

¹²³ Forrás: *Československa pozemková reforma*, 1925, i. m. 43.

¹²⁴ Forrás: *Československa pozemková reforma*, 1925, i. m. 46.

A kiosztásra kijelölt földterületeknek különböző sorsa lehetett. Voltak parcellák, melyek hosszú időtartamú bérlet formájában kerültek igénylőkhöz, egyes parcellákat építkezési telkeként osztottak ki. Bizonyos területeket állami felügyelet alá helyeztek, illetve a területek jelentős részét kisbirtok formájában utalták ki az Állami Földhivatal biztosain keresztül, vagy a tulajdonostól közvetlenül vásárolták meg az igénylők.

A részletes jelentéseknek köszönhetően nyomon tudjuk követni a földreform ütemét Kárpátalján az 1920–1930-as években. 1924-ig elsősorban az erdőterületeket érintette a lefoglalás folyamata. Földművelésre alkalmas területen (szántó, szőlő, gyümölcsös) 21 873 hektárt foglaltak le, valamint 10 812 hektárnyi rétet, 14 636 ha legelőt és 151 033 ha erdőt. Ezeken kívül 2 470 hektáron lefoglalás alá került vízzel borított terület. Ez mindösszesen 203 824 ha. A nevezett mértékű lefoglalások összesen 71 birtokot érintettek. Ebből a területből 1925-ig Kárpátalján 29 439 ha földet utaltak ki kisbirtokok formájában, 2 379 hektárt pedig maradékbirtokként. Az Állami Földhivatal közlése szerint a kiutalt földterületekből 1924-ig 1 766 földnélküli, 7 067 földműveléssel foglalkozó és 1 322 vegyes foglalkozású, tehát összesen 10 655 igénylő szerzett kisbirtokot.¹²⁵

Az első csehszlovák földreform egyik jellemzője volt, hogy „forradalmi” gyorsasággal zajlott a reform meghirdetését követő néhány évben. 1924-re a földosztásra kijelölt területek közel 16%-át foglalták le. 1932-ből származó adatok tanúsága szerint ez a szám egy évtized alatt alig változott, mindössze a kijelölt földterületek 18,83%-a került lefoglalás alá. Ezt a 238 908 ha területet osztották ki a gazdák között. A kiosztott területből 45 379 ha volt a földművelésre alkalmas.¹²⁶ (3. táblázat).

¹²⁵ Voženilek, 1924, i. m. 125.

¹²⁶ Voženilek, 1932, i. m. 510–511.

3. táblázat. A lefoglalt földterületek aránya Kárpátalja járásaiban, 1932¹²⁷

<i>Járás</i>	<i>Összes földterület, kat. hold (ha)</i>	<i>Lefoglalt földterület, kat. hold (ha)</i>	<i>%</i>
Beregszászi	119 298 (68 651)	34 658,12 (19 944,87)	29,05
Husztói	167 314 (96 283)	15 905,00 (9 152,00)	9,51
Ilosvai	142 588 (82 054)	59 688,02 (34 348,38)	41,86
Munkácsi	170 726 (98 247)	59 507,00 (34 244,26)	34,86
Nagyberezsnai	141354 (81 344)	9,15 (5,72)	0,01
Nagyszőlősi	128 779 (74 108)	17 523,13 (10 084,33)	13,61
Ökörmezői	199 889 (115 029)	29 390,12 (16 913,32)	14,70
Perecsenyi	108 463 (62 417)	5 896,12 (3 393,37)	5,44
Rahói	399 849 (195 571)	1 379,02 (793,64)	0,41
Szolyvai	244 645 (140 785)	156 340,05	63,90
Técsői	314 927 (181 229)	18 415,05	5,85
Ungvári	126 809 (72 974)	16 442,01 (9 461,82)	12,97
<i>Összes</i>	<i>2 204 641 (1 268 692)</i>	<i>415 157,02 (238 908,08)</i>	<i>18,83</i>

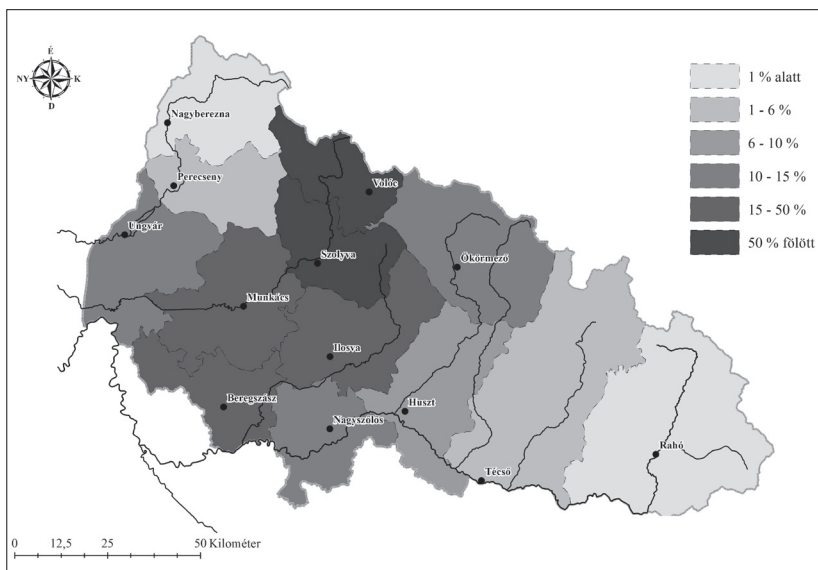
Ezeknek a földterületeknek csak egy része került a lakosság köréből jelentkezett igénylőkhöz, másik része állami tulajdonba ment át. Kárpátalja esetében 9 082 hektár került állami tulajdonba, ebből 8 988 ha a Földművelésügyi Minisztérium, 46 ha a Nemzetvédelmi Minisztérium, 48 ha pedig egyéb állami szervek felügyelete alá.¹²⁸ Új tulajdonoshoz pedig – egyaránt lehetett jogi vagy magánszemély – kiutalás útján 26 045 ha (ebből 15 838 ha volt földművelésre alkalmas), vásárlás útján pedig 18 434 ha (ebből 6 161 ha volt földművelésre alkalmas) földterület került. A földreform során tulajdonost cserélt földbirtok kicsiny, maradék része bérlet, vagy építkezési telek formájában lett új gazda tulajdona.

Tekintve, hogy ezt követően a földreform folyamatában nem történt jelentős változás, ezt végleges adatnak tekinthetjük. Érdeemes megfigyelni, hogy az Ilosvai, a Munkácsi és a Beregszászi járásokban

¹²⁷ Forrás: Voženílek, 1932, i. m. 510–511.

¹²⁸ Závěrečná zpráva správního výboru Státního pozemkového úřadu. *Pozemková reforma*, 16. évf., 1935 április.

esett a legtöbb birtok a lefoglalási törvény hatálya alá. Ennek valószínűleg az volt az elsődrendű oka, hogy ezeken a területeken működött a régió legnagyobb birtoka a Schönborn-Buchheim uradalom, melynek későbbi sorsa még sok vitát kiváltott. A földosztás az 1931-es állapot szerint 245 települést,¹²⁹ illetve más hivatalos forrás szerint 107 települést érintett.¹³⁰

1. térkép. Kárpátalján a földreform során lefoglalt földterületek aránya a járások összterületéhez viszonyítva¹³¹

Az általam feltárt levéltári dokumentumok szerint legalább 121 földbirtokot daraboltak fel, a legjelentősebbek a Schönborn-Buchheim uradalmat (közel 130 idetartozó településen zajlott földosztás a Beregszászi, az Ilosvai és a Munkácsi járásokban), a Teleki-latifun-

¹²⁹ KTÁL, fond 36, opus 1, delo 527, folio 55–67.

¹³⁰ Statistické tabulky. Výměra zabrane půdy a počet jejích vlastníků. *Pozemková reforma*, 16. évf., 1935 április.

¹³¹ Az adatok forrása: Voženílek, 1932, i. m. 510–511. A térképet Lukács Attila és Iván András készítette.

diumot (az Ilosvai járás keleti, az Ökörmezői járás nyugati részén), Virányi Sándor (az Ungvári járásban és a Técsői járás déli részén), Odeschalchi Zoárd (Antalócz, Köblér, Tizzasalamon környéke az Ungvári járásban), Nemes József (a Beregszászi járás központi része), Braun Zsigmond (a Nagyszőlősi és a Beregszászi járások egy része), Atzél László (a Nagyszőlősi járás keleti része) és a Lónyayak (a Beregszászi járás nyugati része a magyar–csehszlovák határ mentén), illetve az egyházak földjei voltak.¹³² Legnagyobb részt a felsorolt birtokokból lefoglalt területen alakították ki azt a földalapot, amelyen a földosztást végezték. Ezek a birtokok 250 hektártól nagyobbak voltak, illetve volt olyan birtok, amely a százezer hektáros területet is meghaladta. (4. táblázat)

4. táblázat. A Kárpátalján lefoglalt földterületek megoszlása birtokméret szerint, 1930¹³³

Birtokméret, ha	Lefoglalás által érintett birtokok száma	Lefoglalt földterület mérete	
		100 ha	%
250-ig	16	24	1,0
250–500	45	156	6,5
500–1000	22	157	6,6
1 000–5 000	16	314	13,1
5 000–10 000	2	137	5,8
10 000–50 000	2	268	11,2
50 000–100 000	–	–	–
100 000 fölött	1	1 333	55,8
<i>Összesen</i>	<i>184</i>	<i>2 389</i>	<i>100,0</i>

A földreform során a hivatalos igénylőlapon nem kellett feltüntetni a nemzetiséget, pedig a leggyakoribb támadás azért érte a földreformot, hogy nemzetiségi szempontokat is figyelembe vettek. Azonban nyilvánvaló, hogy egyes esetekben az igénylőlap kitöltésekor használt nyelvből kiderült a nemzetiség, másrészt arra is volt példa, hogy

¹³² KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 55–67.

¹³³ Forrás: fond 36, opis 1, delo 527, folio 55–67.

utólag a hivatalokban az igénylőlapra ceruzával ráírták, hogy milyen nemzetiségű volt a kérelmező.

A levéltári adatok tanúsága szerint nagyon pontosan tartották nyilván az igénylők nemzetiségét, és a földosztást követően is feljegyezték a nemzetiségi megoszlást. A nemzetiségi adatokra vonatkozóan nagyon részletes adatsorok állnak rendelkezésre a Cseh Nemzeti Levéltár 705/3-as fondjának 118-as dobozában. Ezeket a kimutatásokat az ÁFH utasítására a tartományi földhivatalok, illetve a kiutalási biztosok készítették. Bár a kimutatások részletesek, használatuk mégis nehézkes, főleg Kárpátalja esetében. A nehézségeket elsősorban az okozza, hogy míg a magyar, a német, illetve a zsidó nemzetiségek földszerzéseit külön kimutatták, addig a ruszin lakosságra vonatkozó adatokat nem ismerjük, ugyanis csehszlovák nemzetiségűként voltak feltüntetve, akárcsak a szlovák, valamint a cseh etnikumúak.

A nevezett források a földosztás 1931. december 31-i állapota szerint tartalmazzák a nemzetiségekre vonatkozó adatokat. A kárpátaljai magyar kisebbség esetében azt tudjuk meg, hogy a különböző földszerzési módok által milyen mértékben szereztek földet a helyi magyar közösség tagjai: 34-en jutottak hosszútávú bérlet útján összesen 19 hektárhoz; a földosztás útján 1 347-en szereztek meg összesen 1 230 hektárt; 2 058 kárpátaljai magyar vásárolt meg összesen 1 688 hektárt; rövidtávú bérlet formájában 1 643 esetben összesen 1 609 ha föld került magyar nemzetiségű bérlőhöz. A maradékbirtokok esetében a számok a következőképpen alakultak: földosztás során 6 maradékbirtok (összesen 463 ha), vásárlással 7 maradékbirtok (974 ha), bérlet útján 8 maradékbirtok (583 ha) került magyarokhoz.¹³⁴

A kárpátaljai magyarok földszerzéseire vonatkozóan különböző adatok állnak rendelkezésre. Az Állami Földhivatal statisztikái szerint a földreform során a kiosztott földbirtokok 23,6%-át, a kiutalt birtokterület 21,8%-át kapták magyarok. Ezeknek a birtokoknak a nagy részét gyorsított eljárás során szereztek meg, ami jelentősebb kiutalási ár megfizetését jelentette.¹³⁵ Ezzel szemben *A felvidéki magyarság*

¹³⁴ NACR, fond 705/3, karton 118.

¹³⁵ Uo.; Simon, 2008, i. m. 60.

húsz éve című kiadvány szerint Szlovákiában és Kárpátalján a kiutalásban részesülők 6,2%-a volt magyar, a magyarlakta járásokban a kiutalt területek 12,74%-a jutott magyarokhoz.¹³⁶ Jócsik Lajos közlése szerint pedig: „A magyar parasztek Szlovákiában mindössze 18 496, Kárpátalján 970 hektárt kaptak, tehát összesen 19 466 hektárt. Ezt a földet összesen 11 036 magyar igénylő között osztották ki. Egy igénylőre nem jutott még 2 hektár sem. A magyar parasztek nem kapták meg a magyar birtokosoktól elvett területnek 1 százalékát sem.”¹³⁷

Mint fentebb említettük, Kárpátalja esetében nem tartalmazzák a földreform nemzeti vonatkozásait bemutató adatsorok külön a ruszinokra vonatkozó számadatokat, hanem a csehszlovák lakosság részesedését mutatták be. Azokból az ismereteinkből kiindulva, melyek szerint Kárpátalján a ruszin lakosság volt egyértelmű többségben, illetve a forrásaink is arról árulkodnak, hogy a csehszlovák vezetés elsősorban őket kívánta előnyben részesíteni a földreform során, azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy a telepítések során földet szerzett legionárius családokat, illetve néhány maradékirtokost leszámítva, az adatokban szereplő, csehszlovákként feltüntetett kedvezményezettek döntő többsége ruszin volt. Az ÁFH nyilvántartása szerint 9 266 csehszlovák kedvezményezettje volt a kárpátaljai földosztásnak, ami a helyi kiutalások 74%-át, az összesen kiutalt terület 79,7%-át jelentette. Ezeknek a kiutalásoknak a jelentős része legfeljebb öt hektáros birtokot juttatott a kedvezményezetteknek.¹³⁸ A ruszinok főként azt nehezményezték, hogy a Schönborn-Buchheim uradalom nagy területei kerültek a Latorca Részvénytársaság tulajdonába.

Egy népszövetségi diplomata, a spanyol Pablo de Azárte 1923-ban Kárpátaljára látogatott. Benyomásait többek között így összegezte: „nem hiszem, hogy földrajzi vagy népességi szempontból egységes egészként beszélhetünk Kárpát-Oroszországról. Földrajzi tekintetben legalább két teljesen különböző régióról beszélhetünk: az északi

¹³⁶ *A felvidéki magyarság*, 1938, i. m. 96; vö. Simon, 2008, i. m. 58.

¹³⁷ Jócsik, 1944, i. m. 300.

¹³⁸ Simon, 2008, i. m. 60.

hegyvidéki zónáról és a déli alföldi övezetről.”¹³⁹ A különbség, amelyet Azcárte megjegyez, a régió lakossága összemérésének kísérlete során hozzájárult ahhoz, hogy a telepítések mezőgazdasági szempontból nem érthették el a várt sikert. Két, eltérő gazdálkodási szerkezettel rendelkező térség lakosságát igyekeztek keverni, ami ahhoz vezetett, hogy sok esetben az alföldi mezőgazdasághoz nem értő gazdák kezébe került a föld, mely helyzetet a világgazdasági válság tovább nehezített.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a földreform társadalmi modernizációs hatásait sem. A földreform nagy általánosságban teljesítette megfogalmazói akaratát. Igazságosabban osztotta el az ország földvagyont, megszüntette a feudális latifundiumokat, de megteremtette a nagybirtok új formáját, a maradékirtokokat. Növelte a paraszti közép- és ennél nagyobb mezőgazdasági üzemek számát, védte őket a felaprózódás és az elidegenítés ellen. A reform alapelve szerint csak a termelésben sokoldalúan érdekelt ember képes eredményesen termelni, fejleszteni a gazdaságát.¹⁴⁰

Nemzetközi viszonylatban azt látjuk, hogy a csehszlovák mezőgazdaság úgynevezett intenzív szakaszban volt a két világháború között. Ez azt jelenti, hogy új technikák honosodtak meg, lecsapolásokat végeztek, gépesítették a mezőgazdasági termelést, széleskörű és innovatív talajjavító munkálatokba kezdtek. Ezt különösen a cseh iparosodott területek generálták. Ebből kifolyólag, bár a köztársaság területein eltérő intenzitással, mindenhol megjelent a mezőgazdasági termelés bizonyos fokú modernizálása. Különösképp igaz volt ez a telepesfalvakra, ahol állami támogatással segítették a munkavégzés gépesítését, a talajjavító munkák műtrágyával való végzését.¹⁴¹

A köztársaságban végbement földbirtoktulajdoni átalakulásokat ha radikálisnak nem is, de a gazdasági, s ezzel összefüggésben a társadalmi modernizációt serkentőnek nevezhetjük. Az alábbi táblázat azt

¹³⁹ Zeidler Miklós: *Magyarország és a Nemzetek Szövetsége*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2010. (Habilitációs kézirat.) 105–155.

¹⁴⁰ Vadkerty Katalin: *A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938)*. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 1993. 188.

¹⁴¹ Jepsen, Martin Rudbeck et al.: *Transitions in European land management reviews between 1800 and 2010*. *Land Use Policy*, 2015/49. 53–64.

mutatja, miként változott a különböző birtokméretű mezőgazdasági üzemek száma a földbirtokreform hatására. (5. táblázat)

5. táblázat. Mezőgazdasági üzemek számának változása Csehszlovákiában 1921 és 1930 között¹⁴²

<i>Birtokméret, ha</i>	<i>Mezőgazdasági üzemek száma 1921-ben</i>	<i>Mezőgazdasági üzemek száma 1930-ban</i>
0,1–2	333 010	259 129
2–5	172 913	178 923
5–10	80 894	93 263
10–20	58 580	61 300
20–50	20 128	21 259
50–100	1 780	2 063
100 fölött	2 082	1 360
<i>Összesen</i>	<i>669 387</i>	<i>617 297</i>

1934-ig 57 ezer ha földterületet 30 ezer kiutalás formájában 250 településen osztottak szét, 16 maradékbirtok létrehozása mellett. Ez azt jelentette, hogy megközelítőleg 24 ezer parasztcsalád jutott legalább egy hektár földterülethez.¹⁴³ A száz hektár fölötti mezőgazdasági üzemek számát ugyan csökkentették, azonban még mindig ezek művelték meg a mezőgazdasági földek 15,5%-át a köztársaságban, Kárpátalján pedig ez a földművelésre alkalmas területek 30,1% volt. Az arány Csehországban 8,6%, valamint Morvaországban és Sziléziában 7%, Szlovákiában 26% volt.¹⁴⁴ 1924-ig a földreform alatt összeségében lefoglalt birtokok 85,31%-a került zár alá, majd ezt követően a köztársaság összeomlásáig a maradék 14,69%. A lefoglalt birtokok kiutalása egy hosszan elnyúló folyamat volt, és jelentős részük nem is került új tulajdonoshoz, hanem állami fennhatóság alatt maradt. (6. táblázat)

¹⁴² Forrás: Rychlík, Jan: Sociální a národnostní dimenze československé pozemkové reformy v mezinárodním kontextu. In: *Československá pozemková reforma 1919–1935*, 1994, i. m. 48.

¹⁴³ Švorc, 2007, i. m. 102.

¹⁴⁴ Slezák, 1994, i. m. 5.

6. táblázat. A földreform által Kárpátalján 1919 és 1938 között érintett települések és birtokosok listája¹⁴⁵

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
1.	Ábránka	Abranka	Munkács	Schönborn-Buchheim
2.	Akli	Akli	Beregszász	Atzél László, Cholnoki Imre és László
3.	Aklos	Uklina	Munkács	Schönborn-Buchheim
4.	Alsóvíznice	Nižní Vyznice	Munkács	Schönborn-Buchheim
5.	Alsóapsa	Apša Nižni	Técső	Marina János, Mihálka György
6.	Alsóbisztra	Nižni Bystrý	Técső	Sztrylovics Simon, Mundus Rt.
7.	Alsógereben	Nižni Hrabovnice	Munkács	Schönborn-Buchheim
8.	Alsóhatárszeg	Nižni Rostoka	Munkács	Schönborn-Buchheim
9.	Alsókalocsa	Koločava	Técső	Jakubovics Márton, Wolf Ignác
10.	Alsóschönborn	Nové Selo	Munkács	Schönborn-Buchheim
11.	Alsószinevir	Sinovir	Beregszász	Kohom a Lazarovics
12.	Alsóverecke	Vereckzy Nižni	Munkács	Schönborn-Buchheim
13.	Antalócz	Antalovce	Ungvár	Odeschalchi Zoárd
14.	Asztély	Astel	Beregszász	Schönborn-Buchheim
15.	Bábakút	Babiče	Munkács	Schönborn-Buchheim
16.	Bacsó	Bačovo	Ungvár	Schönborn-Buchheim
17.	Balazsér	Balažer	Beregszász	Szunyogh István, Pogány Pál, Nemes József
18.	Ballósfalva	Balasovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
19.	Bányafalu	Susko	Munkács	Schönborn-Buchheim
20.	Barabás	-	Beregszász	Lónyay Gábor
21.	Bárdháza	Barbovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
22.	Bártfalva, Drágabártfalva	Drahobratovo	Beregszász	Schönborn-Buchheim
23.	Batár	Batár	Beregszász	Braun Zsigmond
24.	Bátyú	Bat'ovo	Beregszász	Lónyay Menyhért

¹⁴⁵ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 55–67.

A legionáriusok, a parasztok és a föld

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
25.	Bene	Beňa	Beregszász	Fischer Bertalan
26.	Benedeki	Benedikovce	Munkács	Weinberger Herman
27.	Beregbükkös	Bukovinka	Munkács	Schönborn-Buchheim
28.	Beregdaróc	-	Beregszász	Buttkay Ferenc
29.	Beregdéda	Déda	Beregszász	Vakurka József
30.	Beregpapfalva	Dílek	Munkács	Schönborn-Buchheim
31.	Beregrákos	Rákos	Munkács	Fenzsthein Nathán
32.	Beregsom	Šom	Beregszász	Kaas Ivorné, Braun Zsigmond
33.	Beregszász	Berehovo	Beregszász	Weiss Sámuel, Szunnyogh István, Schneider Elza, Nemes József, Katz Jakab, Buttkay Ferenc, Braun Zsigmond, Schönborn-Buchheim, Katz Ignác
34.	Beregszent- miklós	Čiňad'ovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
35.	Beregszőllős	Lochovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
36.	Beregvégardó	Ardov	Beregszász	Szunnyogh István, Schneider Elza, Pogány Pálné, Nemes József, Botlik István, Schönborn-Buchheim
37.	Berezna	Berezovo	Técső	Tegze Miklós, Mundus Rt., Sztrulovics Simon, Tegze János és Mihály, Berezovói gyülekezet
38.	Bereznek	Bereznyik	Beregszász	Schönberg Donald
39.	Bilasovice	Bělasovice	Munkács	Schönborn-Buchheim
40.	Bilke	Bílky	Beregszász	Teleki latifundium
41.	Bisztra (Szolyva)	Bystrá	Munkács	Schönborn-Buchheim
42.	Bogos	Bogos	Ungvár	Grünwald Mór
43.	Borhalom	Baboviště	Munkács	Csernekhegyi kolostor
44.	Borzfalva	Borsučina	Munkács	Schönborn-Buchheim
45.	Borzsova	Boržova Velká	Beregszász	Ocskay László, Geliczy István

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
46.	Bótrágy	Boutrad'	Beregszász	Wetzler Bernát, Kaas Ivorné, Bótrágyi uradalom
47.	Bökény	Bekeň	Beregszász	Komoróczy Miklós
48.	Bulcsú	Bulču	Beregszász	Schönborn-Buchheim
49.	Buszturova	Brustov	Munkács	Schönborn-Buchheim
50.	Bükkös	Bukovec	Munkács	Schönborn-Buchheim
51.	Csapolcz	Čapovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
52.	Csendes	Tišov	Munkács	Schönborn-Buchheim
53.	Csepe	Čepa	Beregszász	Fogarassy Miklós, Mermelstein Mór, Mermelstein Benjamin, Heiner Isidor
54.	Csetfalva	Četovo	Beregszász	Fischer Bertalan
55.	Csoma	Čoma	Beregszász	Atzél László
56.	Csomafalva, Tizacsoma	Čoma	Beregszász	Heiner Zsigmond
57.	Csonkapapi	Popovo	Beregszász	Lónyay Gábor, Gáspár Miklós, Bótrágyi uradalom
58.	Dávidháza	Davidkovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
59.	Dengláz	Denkovce	Ungvár	Flatényi Nándor
60.	Dercen	Dercen	Munkács	Friechman-Lemi, Schönborn-Buchheim
61.	Deskófalva	Deškovice	Munkács	Schönborn-Buchheim
62.	Dolha	Dovhé	Beregszász	Teleki latifundium
63.	Dombó	Dubové	Técső	Török Gábor, Jankovics Majer
64.	Dombostelek	Ploské	Munkács	Schönborn-Buchheim
65.	Dubi	Dubov	Munkács	Schönborn-Buchheim
66.	Dubrovka	Doubravka	Técső	Virányi Sándor
67.	Dunkófalva	Obava	Munkács	Schönborn-Buchheim
68.	Erdőpatak	Lesárna	Munkács	Schönborn-Buchheim
69.	Eszeny	Eseň	Ungvár	Eszenyi Jenő, Forgách István, Horváth Gedeon, Szaloczy Bertalan, Reismann Herman

A legionáriusok, a parasztok és a föld

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
70.	Fancsika	Fančikovo	Beregszász	Weisz Jenő, Katz Jakab, Fintha Sándor
71.	Fedelesfalva	Fedešovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
72.	Felsőapsa	Apša Vyšni	Técső	Müller Ferenc, Marina János, Tabak Khain
73.	Felsőgereben	Vyšni Hrabovnice	Munkács	Schönborn-Buchheim
74.	Felsőverecke	Vereczky Vyšni	Munkács	Schönborn-Buchheim
75.	Fertősalmás	Fertešalmaš	Beregszász	Tobok Mayer
76.	Fogaras	Fogaraš	Beregszász	Schönborn-Buchheim
77.	Forráshuta	Izvorská Huta	Munkács	Schönborn-Buchheim
78.	Frigyesfalva	Friděšovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
79.	Gálfalva	Kobalovice	Munkács	Schönborn-Buchheim
80.	Gánya	Ganiče	Técső	Jankeľovic Majer
81.	Gát	Hat'	Beregszász	Schönborn-Buchheim
82.	Gecse	Geča	Beregszász	Szaplonczay Lajos, Nyomarkay Ödön
83.	Gombás	Hribovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
84.	Gorond	Goronda	Munkács	Schönborn-Buchheim
85.	Gut	Velkike Gutovo	Beregszász	Schönborn-Buchheim
86.	Harangláb	Haranglab	Beregszász	Wetzler Bernát
87.	Hársfalva	Nelipeno	Munkács	Schönborn-Buchheim
88.	Havasalja	Tybava	Munkács	Schönborn-Buchheim
89.	Hegyrét	Hercovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
90.	Herincse	Horinčovo	Beregszász	Mikes Ármin
91.	Hetyen	Hetyen	Beregszász	Lónyay Gábor, Gáspár Miklós
92.	Horlyó	Chudlovo	Ungvár	Virányi Sándor
93.	Hömlőcz	Chlumec	Ungvár	Kende Péter, Kende Csaba, Flatényi Nándor
94.	Huszt	Chust	Técső	Hamvay Lajos, Kraus Lajos, Tegze Miklós
95.	Ilkó	Jivkovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
96.	Ilonatanya	Ilnice	Beregszász	Nemes József, Schönborn-Buchheim

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
97.	Irhóc	Vulchovce	Técső	Jankeovic Majer, Török Gábor
98.	Iványi	Ivanovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
99.	Izsnyéte	Žňatino	Munkács	Schönborn-Buchheim
100.	Jánosi	Janošovo	Beregszász	Schönborn-Buchheim
101.	Jávor	Jalové	Munkács	Schönborn-Buchheim
102.	Kajdanó	Kajdanovo	Munkács	Weinberg Herman, Schönborn-Buchheim
103.	Kanora	Kanora	Munkács	Schönborn-Buchheim
104.	Karácsfalva	Karačiny	Beregszász	Ujhelyi Jusztin
105.	Kaszony	Kosino	Beregszász	Pogány Jánosné (Schneider Elza), Nemes József, Eötvös József, Buttkay Frantisek, Horthy Béla és Sarolta
106.	Katlanfalu	Kotelnice	Munkács	Schönborn-Buchheim
107.	Kékesfüred	Siňák	Munkács	Schönborn-Buchheim
108.	Kendereske	Kenderešov	Munkács	Schönborn-Buchheim
109.	Kenézpatak	Černý Potok	Munkács	Schönborn-Buchheim
110.	Kereczke	Kerecky	Beregszász	Schönberg Donald
111.	Kicurnó	Kyčerny	Munkács	Schönborn-Buchheim
112.	Kigejőc	Malé Gejovce	Ungvár	Egry Ferenc
113.	Kígyós	Kidas	Beregszász	Weisz Sámuel, Jelenszky Róbert
114.	Királyfiszállás	Soločín	Munkács	Schönborn-Buchheim
115.	Kisanna	Hankovice	Munkács	Schönborn-Buchheim
116.	Kisbégány	Begaň Malá	Beregszász	Pogány Jánosné (Schneider Elza), Nemes József
117.	Kishídveg	Paseka	Munkács	Schönborn-Buchheim
118.	Kismogyorós	Mikulovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
119.	Kispálos	Pavlovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
120.	Kisrákócz	Rakovce Malý	Ungvár	Nechrebeczky Jiri dr.
121.	Kistarna	Chyše	Beregszász	Koppelbrummer
122.	Kisszolyva	Skotarský	Munkács	Schönborn-Buchheim
123.	Klacsanó	Kličanovo	Munkács	Weinberger Herman
124.	Klastromalja	Podmonastýr	Munkács	Nagy László Monostor
125.	Koczkaszállás	Kosino	Munkács	Schönborn-Buchheim

A legionáriusok, a parasztok és a föld

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
126.	Konczháza	Koncovo	Ungvár	Görögkatolikus egyház
127.	Kopár	Rosoš	Munkács	Schönborn-Buchheim
128.	Kovácsrét	Kusnica	Beregszász	Teleki latifundium
129.	Köblér	Kobyláry	Ungvár	Virányi Sándor, Odeschalchi Zoárd
130.	Kökényes	Trnovo	Técső	[Olvashatatlan név], Török Gábor
131.	Kölcsény	Kolčino	Munkács	Schönborn-Buchheim
132.	Kövesliget	Drahovo	Técső	Wolf Hermann, Hofmann Noé, Salamon Leopold, Nusicska kereskedelmi egyesület, Kohn Jakab, Fábián Lajos, Fehér Thos Ernő
133.	Középsőapsa	Apša Středni	Técső	Müller Ferenc, Marina János, Szaplóczay Zoltán
134.	Kustánfalva	Kušnice	Munkács	Schönborn-Buchheim
135.	Lakatosfalva	Kločky	Munkács	Schönborn-Buchheim
136.	Latorczafő	Latorka	Munkács	Schönborn-Buchheim
137.	Láz	Láz	Munkács	Schönborn-Buchheim
138.	Lengyelszállás	Lachovec	Técső, Ung- vár	Ujhelyi Jusztin, Virányi Sándor
139.	Lipcese	Lipča	Beregszász	Felfreid Mór, Horthy Béla és Sarolta
140.	Lipcsemező	Lipěcka Polana	Beregszász	Teleki latifundium, Mikes Ármin
141.	Lóka	Lávky	Munkács	Schönborn-Buchheim, Görögkatolikus egyház
142.	Macsola	Močola	Beregszász	Szaplóczay Lajos, Fritsche Artur, Engel Adolf
143.	Magasliget	Mogosliget	Beregszász	Braun Zsigmond

<i>№</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
144.	Majdánka	Majdan	Técső	Teleki latifundium, Pikkel Jakab, Kohn Izsaák, Tiszamenti Fakereskedelmi Társaság, Kraus Lajos, Kraus Dániel és társai, Kraus Lajos és Jakabovits Kháin, Abraham Zimmer, Zadora Nathan, Krausz Lajos, Krausz Lajos és Dániel
145.	Makarja	Makariovo	Beregszász	Schönborn-Buchheim
146.	Malmos	Strojna	Munkács	Schönborn-Buchheim
147.	Mártonka	Malá Martinka	Munkács	Schönborn-Buchheim
148.	Medvefalva	Medvézi	Munkács	Schönborn-Buchheim
149.	Mezőhomok	Homok	Ungvár	Nechrebeczky György
150.	Mezőhuta	Polanská Huta	Ungvár	Schönborn-Buchheim
151.	Mezőterebes	Strabičovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
152.	Mihálka	Krajnikovo	Técső	Szalay László
153.	Munkács	Mukačevo	Munkács	Füzessey Márton, Schönborn-Buchheim, Görögkatolikus egyház
154.	Munkács- vára	Podhorod	Munkács	Schönborn-Buchheim
155.	Nádaspatak	Trsténice	Munkács	Schönborn-Buchheim
156.	Nagyábránka	Loket	Munkács	Schönborn-Buchheim
157.	Nagybégány	Begaň Veliká	Beregszász	Schneider Elza, Pogány Pálné, Nemes József
158.	Nagybereg	Bereg	Beregszász	Schönborn-Buchheim
159.	Nagybocskó	Bočkov	Beregszász	Atzél László
160.	Nagydobrony	Dobroň Veliká	Munkács, Ungvár	Sichermann Miksa, Reismann Herman
161.	Nagygejőc	Veliké Gejovce	Ungvár	Kende Csaba
162.	Nagyláz	Veliké Lazy	Ungvár	Flatényi Nándor
163.	Nagylónya	-	Beregszász	Wetzler Bernát, Lónyay Gábor, Jasztrebszkij
164.	Nagymogyorós	Kopinovce	Munkács	Schönborn-Buchheim

A legionáriusok, a parasztok és a föld

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
165.	Nagymuzsaly	Mužijovo	Beregszász	Weisz Sámuel, Ocskay és Gerliczy, Engel Adolf, Schönborn-Buchheim
166.	Nagypalád	Veliký Palad	Beregszász	Cholnoki Imre és László
167.	Nagyrákócz	Veliký Rakovec	Beregszász	Teleki latifundium
168.	Nagyszőlős	Sevluš	Beregszász	Perényi Zsigmond, Perényi Jánosné, Guttman Emánuel, Atzél László
169.	Nyárasdomb	Nový Klenovec	Munkács	Schönborn-Buchheim
170.	Nyerésháza	Neresnice	Técső	Török Gábor
171.	Ormód	Brestov	Munkács	Schönborn-Buchheim
172.	Oroszkomoróc	Ruské Komárovece	Ungvár	Kende Péter
173.	Oroszmokra	Ruská Mokrá	Técső	Jankelovic Majer
174.	Oroszvég	Rosvegovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
175.	Ökörmező	Volové	Técső	Kohn Izsák, Teleki latifundium, Farkas [?], Krausz Lajos, Kraus Dávid, Kraus Lajos és Rapaport Saul, Kraus Lajos és Krausz Dávid, Kraus Lajos és 12 társa, Kraus Péter (átszállt Dávidra)
176.	Órdarma	Jovra	Ungvár	Kaufman Ignác, Grünwald Mór
177.	Órhegyalja	Podhořany	Munkács	Schönborn-Buchheim
178.	Páskócz	Paškovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
179.	Pásztorlak	Hliněnc	Munkács	Schönborn-Buchheim
180.	Pereháza	Perechrestná	Munkács	Schönborn-Buchheim
181.	Péterfalva	Petrovo	Beregszász	Weisz Jenő, György Endre
182.	Pisztraháza	Pistraljovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
183.	Polena	Polana	Munkács	Schönborn-Buchheim
184.	Pósaháza	Paušin	Munkács	Schönborn-Buchheim
185.	Rafajnaújfalú	Rafajново	Beregszász	Kaas Ivorné
186.	Rákócziszállás	Závadka	Munkács	Schönborn-Buchheim

<i>№</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
187.	Rekesz	Zadílský	Munkács	Schönborn-Buchheim
188.	Remete	Remeta	Beregszász	Schönborn-Buchheim
189.	Repede	Rjapid'	Munkács	Schönborn-Buchheim
190.	Rókamező	Lisičovo	Beregszász	Teleki latifundium
191.	Romocsafalva	Romočevice	Beregszász	Schönborn-Buchheim
192.	Sárosoroszi	Orosijovo	Beregszász	Fischer Bertalan, Braun Zsigmond
193.	Sásvár	Trstník	Beregszász	Fogarassy Miklós, Lator István
194.	Szakadék	Záalom	Ungvár	Odeschalchi Zoárd
195.	Szánfalva	Stanovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
196.	Szarvasháza	Olenovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
197.	Szarvasrét	Puzňákovec	Munkács	Schönborn-Buchheim
198.	Szászóka	Sasovko	Munkács	Schönborn-Buchheim
199.	Széleslonka	Široký Luh	Técső	Jankelovic Majer
200.	Szélestó	Šelestovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
201.	Szerednye	Seredné	Ungvár	Virányi Sándor, Hadik-Bakoczy András, Horváth Gedeon
202.	Szerencsfalva	Serenčovce	Munkács	Schönborn-Buchheim
203.	Szernye	Serně	Beregszász	Kaas Ivorné
204.	Szidorfalva	Hrabovo	Munkács	Schönborn-Buchheim
205.	Aknaszlatina	Solotvina	Ungvár	[Olvashatatlan név], Virányi Sándor
206.	Szombati	Sobatin	Munkács	Schönborn-Buchheim
207.	Szőlősvégárdó	Ardovec	Beregszász	Guttman Emánuel
208.	Sztrippa	Strypa	Ungvár	Virányi Sándor
209.	Szuhabaranka	Suchá-Broňka	Beregszász	Teleki latifundium
210.	Szürte	Szürte	Ungvár	Redvitz Sándorné, Forgách István és két társa, Egry Ferenc, Kaufman Mór
211.	Tereselpatak	Terešul	Técső	Mihálka Mihály, Szaplenczay Zoltán
212.	Tiszaágtelek	Agovo	Ungvár	Eszenyi Jenő
213.	Tiszaásvány	Ašvaň	Ungvár	Reismann Herman
214.	Tiszabogdány	Bohdan	Técső	Gródel [?]
215.	Tiszacsoma	Csoma	Beregszász	Fogarassy István

A legionáriusok, a parasztok és a föld

<i>Nő</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
216.	Tiszakeresztúr	Keresztúr	Beregszász	Róth Gerzson, Nagyiday Ferenc
217.	Tizsasalamon	Salamon	Ungvár	Odeschalchi Zoárd, Tilagi Béla, Zelenszky Róbert
218.	Tiszaújhely	Újhely	Beregszász	Fintha Sándor, Újhelyi Ábrahám, Újhelyi Jusztin, Újhelyi Ábrahámné
219.	Toronya	Torun	Técső	Pikkel Jakab, Krausz Lajos, Krausz Lajos
220.	Tökésfalva	Kolodné	Munkács	Schönborn-Buchheim
221.	Turjasebes	Turří Bystrý	Ungvár	Schönborn-Buchheim
222.	Uglya	Uhla	Técső	Nosicska Kereskedelmi Társaság
223.	Újbárd	Nové Barovo	Técső	Szalay László
224.	Újhely	Nové Selo	Beregszász	Schönborn-Buchheim
225.	Újkemence	Novoselica	Técső	Atzél László, Schönborn-Buchheim, Krausz Lajos
226.	Újlak	Výlok	Beregszász	Roth Gerzson
227.	Újszemere	Simirky	Ungvár	FP Salzberger Linka
228.	Újtővisfalva, Tővisfalva	Dračiny	Munkács	Schönborn-Buchheim
229.	Ungordas	Volkovoje	Ungvár	Virányi Sándor
230.	Ungtarnóc	Tarnovce	Ungvár	Kaufman Ignác
231.	Ungvár	Užhorod	Ungvár	Zeuchtag Julij, Virányi Sándor
232.	Úrmező	Ruské Pole	Técső	Szalay László, Izsák Elemér, Novák Dániel, Tykyna Ferenc, Pogány Juliska
233.	Várkulcsa	Klučarky	Munkács	Schönborn-Buchheim
234.	Verebes	Verbjaž	Munkács	Schönborn-Buchheim
235.	Verécze	Verjacja	Beregszász	Atzél László
236.	Vezérszállás	Podplazi	Munkács	Schönborn-Buchheim
237.	Viska	Výška	Munkács	Schönborn-Buchheim

<i>Nº</i>	<i>Település</i>	<i>Település neve cseh nyelven</i>	<i>Földosztó Bizottság</i>	<i>Tulajdonos</i>
238.	Vízköz	Sojmy	Munkács	Teleki latifundium, Kohn Izsák
239.	Volócz	Volovec	Munkács	Schönborn-Buchheim
240.	Vucskómező	Vučkovo	Beregszász	Mikes Ármin
241.	Zajgó	Dusina	Munkács	Schönborn-Buchheim
242.	Zápszony	Zapson	Beregszász	Kaas Ivorné, Eötvös Sándor, Braun Zsigmond
243.	Zúgó	Huklivý	Munkács	Schönborn-Buchheim
244.	Zsilip	Plavja	Munkács	Schönborn-Buchheim
245.	Zsukó	Žukovo	Munkács	Schönborn-Buchheim

A telepítés vagy kolonizáció

A „telepítés” és a „kolonizáció” szinonim fogalmak, bár az utóbbit erősebbnek érezzük. A kolonizáció a magyar értelmező szótár szerint betelepítést, gyarmatosítást jelent.¹⁴⁶ Pont a „gyarmatosítás” jelentés miatt inkább a „telepítés” kifejezés az elterjedt a vonatkozó szakirodalomban. A korszakban főként a politikai érdek határozta meg a fogalom használatát, ily módon a kárpátaljai magyar ellenzék például általában a csehszlovák „gyarmatosítás” eszközeként emlegette.

A hivatalos csehszlovák iratokban a következő definíciót olvashatjuk: „A kolonizáció a jelenlegi szükségletek szerint a földbirtokok kiutalását, önellátó, vagy kiegészítő gazdaságok létrehozását, a helyi és más igénylők erkölcsi és gazdasági szükségszerűség alapján történő földhöz juttatását jelenti.”¹⁴⁷

Voženilek, az Állami Földhivatal elnöke szerint a telepítések a földreform azon formáját jelenti, amely elsősorban az épületekkel rendelkező birtokokra, vagy a nem tisztázott földterületekre vonatkozik. A szakember párhuzamot vont a köztársaság területén lezajlott és a 18–19. századi észak-amerikai, ausztráliai, kanadai, szibériai telepítések között. Szerinte elsősorban olyan országokban szükséges a belső kolonizáció, ahol van bőven ipari munkaerő, és nem csökken a lakosság a tengerentúli kivándorlás miatt. Itt a válságkezelés egyik módja a telepítéspolitiká. Más országokban, mint például Oroszország, a gyér lakosság következménye. Csehszlovákiában a lefoglalt területek nagy részén megfelelőek a feltételek a kolonizáció kiterjesztéséhez, ezáltal kiegészíthetők a már létrehozott kisbirtokok.¹⁴⁸

Ugyan konkrétan a szlovákiai telepítésekre vonatkozik Ivan Daxner, a Szlovenszkói Telepítési Szövetkezet elnöke tervezete, a telepítési folyamatok több Kárpátalján is felfedezhető elvét fogalmazta

¹⁴⁶ *A magyar nyelv értelmező szótára*. 4. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, 1961. 287.

¹⁴⁷ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1796, folio 14.

¹⁴⁸ NACR, fond 705/3, inv. 170, karton 247.

meg *Vnútorná kolonizácia na Slovensku [A belső kolonizáció Szlovákiában]* című munkájában. A kolonizáció szükségességét egyrészt azzal magyarázta, hogy ezáltal megteremthető egy a köztársasághoz hű földműves réteg, másrészt, hogy a szlovákiai földek nagy része nem szlovák kézen van. A szerző fontosnak tartotta a megfelelő gazdasági és természeti feltételekkel rendelkező nagybirtokok kiválasztását, az infrastruktúrát (különösen a közutakat). 12–15 holdas birtokok kiutalását, minimálisan ötszáz hektár nagyságú kolóniák kialakítását tartotta célszerűnek. 5–6 kolóniacsoport együttes működtetését tekintette gazdaságilag hatékonynak. A telepesek gazdasági életének irányítását Daxner elképzelései szerint egy-egy nagyobb maradékirtokon létrehozandó szövetkezet látná el. A munka igen tanulságos abból a szempontból, hogy Daxner egészen nyíltan írt arról, hogy a telepítések végső célja a magyar etnikai terület megbontása, a nemzetiségi összetétel végleges megváltoztatása.¹⁴⁹

A csehszlovák kormány, illetve a földreform végrehajtásával és szervezésével megbízott szakemberek hivatalos retorikájukban alapvetően gazdasági szerepet szántak az intézkedéssorozatnak. Az ÁFH által a regionális hivataloknak küldött rendeletekből azonban a telepítéspolitikával kapcsolatosan egy másik nézőpont is megjelent. Egy 1925-ben keletkezett dokumentumból, mely Prágából a helyi szerveknek kiküldött instrukciókat tartalmazott, kiderül, hogy a telepítések célja egyebek mellett „Kárpátalja belső politikai és társadalmi konszolidációjának elősegítése”.¹⁵⁰ Vagy egy kárpátaljai telepesek által az 1930-as években készített rezolúció szövegében olvassuk a következőket: „A telepesek feladata a szláv kultúra, és a szláv nyelv védelme és a Köztársaság védelme.”¹⁵¹

A „lefoglalási törvény” kihirdetését követően gyors ütemben érkeztek a kérelmek a köztársaság különböző területeiről. Egy 1922 februárjában kelt jelentés szerint 1 125 kérelem érkezett be kárpátaljai telepesbirtokon történő földszerzés ügyében. A kérelmezők nagy része

¹⁴⁹ Daxner, Ivan: *Vnútorná kolonizácia na Slovensku*. Bratislava, 1924.

¹⁵⁰ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 1–3.

¹⁵¹ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 190.

ruszin, 76 további pedig legionárius volt.¹⁵² Megkezdődött a telepítés Kárpátaljára vonatkozó elveinek megfogalmazása, és a munkatervek előkészítése. Ez a folyamat jól végigkövethető az Állami Földhivatal dokumentumaiból. Kárpátalja esetében ismertek konkrét telepítési tervek, illetve jól körvonalazhatóak azok az elvek, amelyeket a telepítések során figyelembe vettek.

A kolonizációs politika gyakorlati megvalósítására született elképzelések között fontos szerepet kapott a telepek helyének kiválasztása. Kárpátalja esetében több ilyen telepítési terv készült. Az első általunk ismert terv az ÁFH Ungvári Tartományi Irodájának 1922. október 9-én kelt dokumentumából olvasható ki, amely a földosztást követően létrejött úgynevezett maradékbirtokokat jelölte meg a telepítések színhelyeként. A dokumentumban szerepelt, hogy mivel Kárpátalján a ruszinság a legrászorultabb réteg, ezért lényeges, hogy kedvezzenek nekik a földosztás során. Azonban Kárpátalja alföldi részein öt birtokot a legionáriusoknak szántak – hármat Bátyúban, egyet Macskaréven (Eszeny), egyet pedig Macsolán –, ruszinok számára pedig a hegyvidéken – Szolyva és Verecke környékén – kívántak földet biztosítani.¹⁵³

A második terv az ÁFH 1922. november 22-i keltezésű dokumentumából olvasható ki, mely konkrét adatokra lebontva sorolta fel a telepítési helyszíneket. A terv szerint elsősorban Kárpátalja alföldi, magyarlakta területein kell földet osztani a telepések számára. Az érintett települések, valamint lakotthelyek jelentős része stratégiailag fontos helyen, a vastúvonal mentén helyezkedett el. (7. táblázat)

¹⁵² KTÁL, fond 36, opis 1, delo 240, folio 1.

¹⁵³ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 2567/22.

7. táblázat. Kárpátaljai telepítési terv, 1922 novembere¹⁵⁴

<i>Nő</i>	<i>Település, településrész neve</i>	<i>Kiutalni tervezett földterület mérete</i>
1.	Macsola ¹⁵⁵	314 kat.hold / 650 négyszögöl ¹⁵⁶
2.	Bátyú ¹⁵⁷	877 kat.hold / 1597 négyszögöl
3.	Bagolyszállás ¹⁵⁸	354 kat. hold / 459 négyszögöl
4.	Újtanya ¹⁵⁹	809 kat.hold / 1300 négyszögöl
5.	Nagybakos ¹⁶⁰	822 kat. hold / 788 négyszögöl
6.	Kisbakos ¹⁶¹	611 kat. hold / 497 négyszögöl
7.	Hídköz ¹⁶²	387 kat. hold / 671 négyszögöl
8.	Tiszasalamon ¹⁶³	1165 kat. hold / 1320 négyszögöl
9.	Szalancytanya ¹⁶⁴	1165 kat. hold / 1320 négyszögöl
10.	Nagydobrony ¹⁶⁵	525 kat. hold / 5260 négyszögöl
11.	Macskarév ¹⁶⁶	248 kat. hold / 4910 négyszögöl
<i>Összesen</i>		<i>7287 kat. hold / 1452 négyszögöl</i>

¹⁵⁴ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 2567/22.

¹⁵⁵ Önálló település a Beregszászi járásban.

¹⁵⁶ Terület mértékegység. 1 négyszögöl = 0,0003596651 hektár.

¹⁵⁷ Önálló település a Beregszászi járásban.

¹⁵⁸ Lónyay uradalomhoz tartozó terület, napjainkban Szvoboda közigazgatási fennhatósága alatt van (Beregszászi járás).

¹⁵⁹ Lónyay uradalomhoz tartozó terület, napjainkban Szvoboda közigazgatási fennhatósága alatt van (Beregszászi járás).

¹⁶⁰ Szvoboda telep egyik része.

¹⁶¹ Szvoboda telep egyik része.

¹⁶² Szvoboda telep egyik része.

¹⁶³ Önálló település az Ungvári járásban.

¹⁶⁴ Eszeny község területén található.

¹⁶⁵ Önálló település az Ungvári járásban.

¹⁶⁶ Eszeny község része.

Az ÁFH 1923 januárjában újabb listát készített a Kárpátalján kolonizálni kívánt területekről.¹⁶⁷ (8. táblázat)

8. táblázat. Kárpátaljai telepítési terv, 1923 januárja¹⁶⁸

<i>Nº</i>	<i>Település, településrész neve</i>	<i>Kiutalni tervezett földterület mérete</i>
1.	Macsola	84 kat. hold
2.	Nagybakta	1372 kat. hold
3.	Bátyú	1586 kat. hold
4.	Bagolyszállás	154 kat. hold
5.	Nagybakos és Kisbakos	2231 kat. hold
6.	Bátyú	354 kat. hold
7.	Maradékirtokok	3893 kat. hold
<i>Összesen</i>		<i>9674 kat. hold</i>

Egy 1923. március 23-i keltezésű dokumentumból megismerkedhetünk a legionáriusok kárpátaljai igényeivel, amely nem áll nagyon távol az ÁFH terveitől.¹⁶⁹ (9. táblázat)

9. táblázat. Kárpátaljai telepítési terv, 1923 márciusa¹⁷⁰

<i>Nº</i>	<i>Település, településrész neve</i>	<i>Igényelt földterület mérete</i>
1.	Bagolyszállás	354 kat. hold / 459 négyszögöl
2.	Nagybakos	822 kat. hold / 788 négyszögöl
3.	Kisbakos	611 kat. hold / 497 négyszögöl
4.	Tizsasalamon	1165 kat. hold / 1320 négyszögöl
5.	Újtanya	809 kat. hold / 1300 négyszögöl
<i>Összesen</i>		<i>3763 kat. hold / 1164 négyszögöl</i>

Az 1922-ben és 1923-ban elkészült tervek hat kárpátaljai település (Bátyú, Eszeny, Macsola, Nagybakta, Nagydobrony, Tizsasalamon)

¹⁶⁷ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. j. 3382.

¹⁶⁸ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. j. 3382.

¹⁶⁹ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 65395/22.

¹⁷⁰ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 65395/22.

és azok kataszterébe tartozó lakott helyek földterületeinek egy részét jelölték ki a telepítések számára. 1923 márciusában csak a tiszasalamoni telepítések kezdődtek meg, mindösszesen 150 kat. holdon.¹⁷¹

Mielőtt a telepítésre kijelölt és lefoglalt területeken megkezdődött volna a földtelkek kiutalása, meg kellett szabni azokat az elveket, meghatározni az eljárásrendet, amelyek szerint kiválasztják a telepeket, illetve megszabják a földbirtokméreteket, továbbá a telep kialakításának és működésének rendjét.

A telepesek személyének kiválasztásához a kolonizációt végző hatóságok több utasítást is adtak. Az irányító szervek megfogalmazása szerint elengedhetetlen a telepítések folyamatában a telepesek megfelelő kiválasztása. Javasolták, hogy az áttelepülők lehetőleg korábbi földbirtokok munkásai legyenek; olyanok, akik elvesztették állásukat; törpebirtokosok, akik a kolonizációval akarnak nagyobb birtokra szert tenni; parasztszaládok, akiknek nincs apai örökségük; reemigránsok¹⁷² (Oroszország, Lengyelország, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Ausztria, Észak-Amerika területéről). Született olyan javaslat is, mely szerint a közelből kell kiválasztani a telepeket, ettől azonban – ugyancsak a javaslat szerint – el is lehet tekinteni.¹⁷³

A kárpátaljai telepítések menetéről az ÁFH Ungvári Tartományi Irodája rendszeresen küldött jelentéseket mind Prágába, mind pedig Pozsonyba. Az egyik ilyen jelentés beszámol azokról az elvekről, amelyeket a kárpátaljai telepítések során a telepesek személyének kiválasztásánál alkalmaztak. Ennek értelmében elsősorban földnélküliek vagy kisbirtokosok kaphattak földet, továbbá előnyt jelentett, ha házas volt a kérelmező, jó életvitelű, volt mezőgazdasági tapasztalata, esetleg mezőgazdaságban dolgozott, és előnyt élveztek a volt legionáriusok. Nem kaphattak földet azok, akik nem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal, vagy nem adtak be annak megszerzésére irányuló kérelmet, valamint azok, akik korábban valamilyen bűncselekmény miatt el voltak ítélve.

¹⁷¹ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 836/23.

¹⁷² Cseh, illetve szlovák nemzetiségűek, akik, vagy akiknek a családtagjai az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában emigráltak, majd a független csehszlovák állam létrejöttét követően tértek vissza.

¹⁷³ NACR, fond 705/3, inv. 170, karton 247.

Nem kaphatott földet továbbá az, aki testileg vagy szellemileg nem volt alkalmas a gazdálkodásra, vagy nem volt olyan személy a közvetlen családjában, aki erre képes lett volna.¹⁷⁴ Egy 1931-ben kelt dokumentum pedig a telepesek kiválasztásánál a következő szempontokat nevezte meg: lehetőleg legyen tehetős, de legalább a föld kiutalási árát tudja megfizetni, és legyen képes jövedelmező gazdálkodást folytatni. Egy még későbbi dokumentum pedig arról tájékoztatott, hogy a telepeseket gazdasági és erkölcsi szempontok alapján kell kiválasztani. A kiválasztás során a telepeseket a gazdálkodás módja alapján két típusba sorolták: csak földművelők, és azok, akik kettős jövedelemmel bírtak. Utóbbiak a mezőgazdasági művelésen kívül elsődleges feldolgozásból, vagy kézműiparból is jutottak jövedelemhez. Előnyben részesítették a gazdasági tapasztalattal rendelkező 25–50 év közötti nős férfiakat.¹⁷⁵

A telepek kiépítése során alkalmazható elveket is megszabtak a hivatalok. Ezek értelmében a telepítések során 15–20 kat. holdas birtokok kiosztását tartották célszerűnek, kivételt képeztek ez alól azok a legionáriusok, akiknek volt gazdasági végzettségük, ők akár nagyobb méretű földbirtokhoz is hozzájuthattak. Aki rendelkezett már valamilyen földterülettel, az nem szerezhetett 25 kat. holdnál nagyobb földbirtokot. A földosztás során a telepesek öttől harminc holdig növelhették birtokuk nagyságát, ez alatt, illetve fölött külön engedéllyel juthattak földhöz, illetve volt várólista, s az azon szereplőket vették előre.¹⁷⁶ A telepescsalád valamennyi felnőtt korú tagja igényelhetett földbirtokot. A föld kiutalási ára annak minőségénél fogva változott, általában kataszteri holdanként 1000–3000 koronába¹⁷⁷ került.¹⁷⁸

¹⁷⁴ KTÁL, fond 36, opis 1., delo 215, folio 41.

¹⁷⁵ NACR, fond 705/3, inv 169, karton 246.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Az ezer-háromezer korona kiutalási ár nem nevezhető feltétlenül kedvezőnek. Az előző tulajdonosnak egy kat. hold földért 500 korona jóvátétel járt. Egy szabvány telepesház felépítésének ára valamivel több mint 50 ezer korona volt, tehát egy átlagos jó minőségű kolonista telek kiutalási ára megegyezett a telepes házának árával. Nem véletlen, hogy a telepesek szinte kivétel nélkül csak hitelből tudták fizetni a kiutalási árát, hisz 1931-ben egy földműves átlagos napi jövedelme megközelítőleg 9–13 korona között mozgott. Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, Vyšehrad, 2016. 146.

¹⁷⁸ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 215, folio 41.

A telepítést végző hatóságok a kárpátaljai telepítések tervezése során fontosnak tartották a megfelelő infrastruktúra, elsősorban az úthálózat kiépítését.¹⁷⁹ Megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a kormányzat gondoskodjon a gazdasági és a lakóépületek kialakításáról. A munkálatok során igyekeztek a meglévő épületeket felhasználni, ezen túlmenően azonban szükség volt új épületek felhúzására is. A telepesek számára igyekeztek adómentességet biztosítani. A telepítések sikere érdekében előirányozták a telepesek beilleszkedésének segítését, fejleszteni kellett a földművelést vetőmagakciók, a facsemetevásárlás, a zöldségtermesztés, a borászat, a dohánytermesztés, a selyemhernyó-tenyésztés¹⁸⁰ stb. ösztönzésével. A telepítési tervekben egyéb technikai fejlesztéseket is szorgalmaztak, többek között tornatermek, gyógyfürdők, utak építését, talajjavítást, elektromos áramellátás biztosítását, vízügyi munkálatok elvégzését. Közigazgatásilag segíteni kellett a telepek önállósodását, hitelszövetkezeteket létrehozását az anyagi biztonság elősegítése érdekében. Fontosnak vélték előirányozni a kulturális fejlesztést, iskolaépítéset, templomépítéset, az alkoholizmus elleni programokat.¹⁸¹

A telepesfalvak létrehozása során kétségtelenül szerepet játszottak stratégiai szempontok is. A Nemzetvédelmi Minisztérium 1923 augusztusában kelt dokumentumából megtudhatunk bizonyos információkat a telepítések ilyen jellegű céljairól. A Bátyú környéki telepítések kapcsán az azt szervezők jelentésükben megjegyezték, hogy szükséges a kolonizációs folyamat politikai és stratégiai okokból való kedvező megoldása, célszerű a legionáriusok mellett ruszinokat is telepíteni, illetve stratégiai megfontolásból a vasútvonalak mentén folytatni a kolonizációt. Fontosnak nevezi a forrás a ruszin telepítéseket, de megjegyzi, hogy törvényileg egyelőre csak a legionáriusok számára biztosított a hitelnyújtás.¹⁸² Josef Kápar, a Csehszlovák Legionárius Iroda vezetője visszaemlékezésében megemlíti, hogy Bátyút és környékét elsősorban stratégiai szempontból tartották fontosnak,

¹⁷⁹ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 184, folio 2.

¹⁸⁰ Valóban kísérleteztek vele Kárpátalján.

¹⁸¹ NACR, fond 705/3, inv. 170, karton 247.

¹⁸² NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154.

mivel a Kassa–Kőrösmező, és a Bátyú–Munkács–Lavocsne (azaz a Szlovákiát, Kárpátalját és Galíciát összekötő) vasútvonalak találkozásánál helyezkedik el.¹⁸³

Elmondható, hogy az 1920-as évek elején megfogalmazott telepítési tervek kitértek ugyan a ruszinok mint a legrászorultabbak telepítésének kérdésére, azonban az ÁFH korai programjai mégis a legionáriusokat nevezték meg kedvezményezett csoportként.¹⁸⁴ A későbbiekben azonban a ruszinok részarányának növelése egyértelmű céllá vált. Jan Voženílek, aki 1926 és 1935 között az ÁFH elnöke volt, az egyik minisztériumközi tanácskozáson hangoztatta, hogy kizárólag cseh-szlovák legionáriusok telepítése Kárpátalján a helyi lakosság ellenkezését válthatja ki, aminek elkerülése érdekében azt javasolta, hogy a telepítési alap terhére a ruszinokat, sőt bizonyos mértékben a magyarokat is juttassák földhöz.¹⁸⁵ A helyi ruszin politikum is követelte a tervek módosítását. Egy 1925-ben az ÁFH által kiadott rendelet már ki is tért arra, hogy a ruszin ellenzék tiltakozására változásokat szükséges eszközölni. A dokumentum egyrészt beszámolt a telepítések addigi helyzetéről, továbbá felhívta a Földosztó Bizottságok figyelmét arra, hogy milyen magas a ruszin nemzetiségű földigénylők száma, ezért: „A kolonizáltak fele cseh és azonos részben kiválasztott, megfelelő ruszinság legyen [...]”, továbbá: „Ösztönözni fogjuk a ruszinságot, hogy észrevegyék ezt a cseh kérést [...]”. Mindez azért fontos, mert: „A ruszinok elégedetlensége megnehezíti a cseh hatalom irányításának felállítását, különösen a kolonizálni kívánt területeken.”¹⁸⁶

Egy 1928-ból származó dokumentum a bótrágyi telepítésekkel kapcsolatban megállapította, hogy konszolidációs szempontból fontos a prágai vezetésnek a kárpátaljai ruszinok mint szlávok jóléte. Az érvelés szerint a ruszinok nem rendelkeztek jelentős mértékű megművelhető földdel, ezért alacsonyabb társadalmi-gazdasági szín-

¹⁸³ Kápar, Josef: *Svoboda, její vznik a budování: k desátému výročí osídlení legionářů na Podkarpatské Rusi*. Praha, 1933. 9.

¹⁸⁴ NACR, fond 705/5, inv. 171, karton 249, č. 2567/22; NACR, fond 705/3, inv. 170, karton 247.

¹⁸⁵ NACR, fond 705/3, inv. 170, karton 247.

¹⁸⁶ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 1–3.

ten álltak, segíteni kellett őket a nehéz helyzetből való kilábalásban. A szakértők jelentős problémának látták a ruszinok alacsony kulturális színvonalát, a nagyarányú analfabetizmust, az iskolák alacsony látogatottságát, az értelmiség kis számát, továbbá az alkoholizmust. Meglátásuk szerint a kolóniák kulturális-oktatási rendszere segíthet ezeknek a problémáknak az orvoslásában. Kezelendő helyzetként beszéltek a ruszinok magas politikai ingerküszöbéről, könnyű politikai befolyásolhatóságáról, melyet részben rossz gazdasági helyzetük, részben társadalmi státuszuk eredményezett, aminek következtében „hajlamosak voltak a kommunistákra szavazni”.¹⁸⁷ Megjegyezték továbbá azt is, hogy a „csehek a ruszin nemzetet akarják erősíteni, a számukra biztosított földterületekkel”.¹⁸⁸ Végül, de nem utolsósorban a kárpátaljai telepítéseknek az államegység szempontjából is jelentőséget tulajdonítottak, mivel a Csehszlovák Köztársaság békésen vette át Kárpátalját, ezért fontosnak tartották a térség konszolidálását.¹⁸⁹ A földreform levezetésével megbízott szervek megfogalmazták a belső kolonizáció célját Kárpátaljával kapcsolatban. Ennek értelmében ezeken a területeken a szegény hegyi lakosság körében kellett földosztást végezni annak tudatában, hogy a telepések minden vagyon hiányában vettek volna részt a telepítésekben, ezért fel kellett készülni az anyagi támogatásra.¹⁹⁰

A ruszinoknak az alföldre való telepítése szükségességét hivatalosan gyakorta magyarázták gazdasági okokkal. A Verhovina „nyomora” nem csupán az első Csehszlovák Köztársaság számára jelentett megoldásra váró kihívást, illetve súlyos társadalmi problémát, de a magyar kormánynak is 1919 előtt ugyanúgy, mint majd 1939–1944 között.

A telepítések folyamata 1931-ig gyakorlatilag lezárult. Jelentős változások ettől kezdve nem történtek. A ruszinok helyzete, mely a korábbi történelmi korokban sem volt kedvező, a gazdasági világválság káros hatásának is betudhatóan az 1930-as évek során semmiképp nem javult, továbbra is komoly gazdasági problémákkal küzdöttek.

¹⁸⁷ NACR, fond 705/5, inv. 99, karton 193.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ NACR, fond 705/5, inv. 99, karton 193.

¹⁹⁰ NACR, fond 705/3, inv. 171, karton 249.

Részben ezek megoldását keresve, részben a telepítéspolitikai államkonszolidációs, stratégiai és nemzetiségpolitikai elgondolásaihoz ragaszkodva Prága a helyi, kerületi hivatalokkal közösen tovább folytatta különböző tervek kidolgozását a ruszinok szervezett telepítésének folytatására, melyek gyakorlati kivitelezésére azonban nem került sor. Ezeknek a terveknek a megvitatásáról, előkészítéséről szóló források nagy számban vannak jelen a telepítésekkel foglalkozó állami szervezetek irathagyatékában.

Egy 1933-ban készült tanulmány¹⁹¹ például arról számolt be, hogy szükségessé vált a ruszin családok földhöz juttatása az alföldi területeken, legalább 5–10 kat. holdas telkek formájában. Elsősorban Volóc, Pereszlő, Újkemence, Lehóc, Majdánka, a Perecsenyi járás falvai és a Turja-mente térségéből kellene népeiséget telepíteni. A legproblémásabb a telepítések anyagi finanszírozása. Csak az építkezés költségei telkenként 20–25 ezer koronára becsülhetők. Telepítési helyszínek lehetnek Ungvár 10 km-es körzetében az állami erdőbirtokok (négyezer ha, kb. hétezer kat. hold), valamint Huszt és Técső környéke (ezeröttszáz–kétezer kat. hold). Ezeket a területeket már korábban lefoglalták a ruszinok számára, azonban anyagi okokból kihasználatlanok maradtak. Korábban vásároltak már ruszinok területeket az alföldön, azonban ez a konjunktúra időszakban történt, akkor erre volt megfelelő tőke. 1 kat. hold föld ára 3 500–4 400 korona volt, és 12–14%-os kamatra adtak kölcsönt. A következő telepeket nevezte meg a forrás: Ruszka Dolina, Verbóc (ma: Puskina), Nagydobrony, Szvoboda, Beregszász, Beregardó (Botlik birtok), Akli (Bányász Albert és Glück Ernő birtoka). Ruszinok vásároltak földet Szvoboda mellett, illetve Kelet-Szlovenszkóban is. (10. táblázat)

¹⁹¹ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 149–151.

10. táblázat. Kárpátaljai telepítési terv, 1933¹⁹²

Nº	Földbirtok	Birtokméret, kat. hold
1.	Reisman Mór és Eszenyi Jenő birtoka (Eszeny)	432
2.	Eszenyi József (Eszeny)	313
3.	Macskarév (Eszenyi Jenő birtoka, Eszeny)	459
4.	Virányi József birtoka (Szerednye)	842
5.	Horváth Gedeon birtoka (Eszeny)	445
6.	Moszkovics Bernát (Eszeny)	3 336
7.	Lónyay Gábor (Újtanya, Bátyu)	435
8.	Bótrágyi szövetkezet birtoka (Csonkapapi)	577
9.	Gáspár Miklós birtoka	514
10.	Vokurka József (Déda)	437
11.	Schneidel Elza birtoka (Nagybégány)	446
12.	Nyomorkay Ödön birtoka (Mezőgecse)	314
13.	Latorca Rt. birtokai	3 000
14.	Szernye mocsár területei	5 000
<i>Összesen</i>		<i>16 550</i>

Az alföldi telepítések mellett a hegyvidéki mezők és legelők magánkézbe való juttatásának folytatására is születtek tervek. A javaslatok mintegy 10–20 ezer kat. hold kolonizálására vonatkoztak.¹⁹³ 1933. szeptember 27–28-án Ungváron az Állami Földhivatal Tartományi Irodájában tartott tanácskozáson, amelyen részt vettek a Mezőgazdasági Minisztérium, az ÁFH, az ÁFH Ungvári Tartományi Irodájának képviselői, továbbá az ungvári és a beregszászi földosztóbiztosok, a Bustyaházai és a Rahói Erdőgazdaságok területéről esett szó Királymező és Németmokra térségében. Az állami erdőterületek kiosztásával az lett volna a cél, hogy legalább a legalapvetőbb munkálatok elvégzése biztosítva legyen. Hús család elhelyezését javasolták Mokra településen, további telepítéseket javasoltak Husztófalva, Husztbaranya, Kerekhegy, Uglya térségében, összességében

¹⁹² Forrás: KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 79.

¹⁹³ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 79.

2 400 hektárnyi területen. A tanácskozáson azonban felvetődött, hogy ilyen mértékű földosztás végzésével nem lehetne minden igényt kielégíteni, ennek okán Ungvár környékén terveztek további telepítést. Felvetődött az az ötlet is, hogy amennyiben Kárpátalján földhiány lenne tapasztalható, telepítsenek Szlovenszko területére, konkrétan Révkomáromot nevezték meg mint lehetséges telepítési helyszínt, de felvetették a külföldi telepítés (Franciaország, Algéria és Palesztina) lehetőségét is, amit végül elvetettek.¹⁹⁴

1934 márciusában látott napvilágot az a dokumentum, amely Kárpátalja további belső kolonizációs lehetőségeit és terveit tartalmazta, négyezer család Verhovináról való áttelepítését helyezve kilátásba. Az összeállítók a korábbi kolonizációs terveket, melyeket a ruszinok Tiszamellékre való telepítésére dolgoztak ki, nem tartották sikeresnek, mivel a ruszinok ellenállásába ütközött a végrehajtás, bizonyos esetekben a telepesek birtokszerzeményeiket el is hagyták. A hegyvidéki területnek ekkor 400 ezer lakosa volt 2%-os születési rátával, ami a korszak viszonyait figyelembe véve roppant magasnak tekinthető. A megművelhető földterület kevés volt, jelentős elszegényedés volt tapasztalható, amit a különböző segélyakciók révén próbáltak orvosolni. Az életszínvonal javítása érdekében a csehszlovák kormányzat három irányban tett intézkedéseket. Egyrészt a lakosság oktatását igyekeztek fejleszteni, elsősorban gazdasági irányba, hogy megfelelően tudják kihasználni a földeket, azonban ez a törekvés csupán hosszú távon lett volna sikeresen végigvihető, az azonnali helyzetet nem tudta gyorsan orvosolni. Másrészt támogatták a vidék iparosítását, hogy ezáltal növekedhessen a foglalkoztatás. Az iparosítás terén azonban kevés sikert ért el a csehszlovák kormány. Különösképp bizonyos szegmensekben lett volna fontos a fejlesztés (pl. a faipar terén). Harmadik irányként a földreformmal igyekeztek javítani a gazdasági állapotokon azáltal, hogy megfelelő jövedelmet biztosíthassanak a földhöz jutott családoknak. A telepítések aránya azonban meglehetősen szerény maradt.¹⁹⁵

¹⁹⁴ NACR, fond 705/3, inv. 171, karton 249.

¹⁹⁵ NACR, fond 705/3, inv. 171, karton 249, č. 98884/1592/23.

A telepítések folytatása leginkább anyagi nehézségekbe ütközött. A szakemberek komoly veszélyeket láttak pénzügyi szempontból, okulva azokból a tapasztalatokból, melyek azt mutatták, a telepítések állami finanszírozása a semmilyen anyagi biztonsággal nem rendelkező lakosságnak igen költséges intézkedés. Megfontolásra érdemesnek tartották kisméretű, hat hektár nagyság körüli birtokok létrehozását az eredeti tervekben megfogalmazott négyezer család számára, amelyhez így 28 ezer ha földre lett volna szükség. Ez a terv Kárpátalja területének egyhatodát érintette volna. Egy ilyen intézkedés költségeit 240 millió koronára (megközelítőleg 35 ezer koronába került egy hektár föld), egy telephely kiépítésének költségét pedig 25 ezer koronára becsülték, valamint ezen felül szükségesnek tartották minden telepes család számára 10 ezer korona tőke biztosítását. A tervezet azt is számba vette, hogy a hegyvidéki lakosság helyben jusson földhöz, vagyis ott, ahol ez számukra a legolcsóbb eszközökkel megoldható. Javasolták továbbá, hogy ezeket a földeket teljesen ingyen az állami földek terhére osszák ki. Így is számoltak bizonyos rizikófaktorokkal. Kicsinek tartották a kiosztani kívánt föld mértékét, ugyanis 60 ezer hektárt tudtak volna kiutalás alá vonni, legelőkkal együtt 90 ezer hektárt, azonban egyes számítások szerint legalább 100 ezer hektárra lett volna szükség.¹⁹⁶

Kárpátalja belső kolonizációjára 1935-ben is született terv.¹⁹⁷ A terv készítői beszámoltak arról, hogy megnövekedett a kivándorlás mértéke, elsősorban az USA, Paraguay és Kuba irányába. A telepeseknek alternatívát kívántak biztosítani a kivándorlás ellenében. 1935. október 1-jéig összesen 1 245 kérelem érkezett be az Ungvári Tartományi Irodába, elsősorban a Volóci, a Percsenyi járásokból, a Técsői járás északi részéről, valamint Huszt térségéből. Ezekről a területekről érkező igénylők már vásároltak területeket az alföldön: Akli, Fancsika, Verbóc, Újhely, Beregszász, Ardó területén, összesen 1 200 kat. holdat. Ez azonban nem volt elegendő, további birtokokat is megemlítettek a dokumentumban, amelyek telepítés alá vonhatóak voltak. (II. táblázat)

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 159–165.

11. táblázat. Kárpátaljai telepítési terv, 1935¹⁹⁸

<i>Nº</i>	<i>Földbirtok</i>	<i>Birtokméret, kat. hold</i>
1.	Latorca Rt. birtokai	8 000
2.	Csikósgorond és Nyárásgorond területe	6 000
3.	Reismann Mór és Eszenyi Jenő birtoka	100
4.	Eszenyi Jenő macskarévi birtoka	n. a.
5.	Gerliczy birtok	n. a.
6.	Ocskay birtok	n. a.
7.	Tukos (Kugler) birtok	n. a.
8.	Petrigalla birtok	n. a.
9.	Schneidel Elza birtoka (Nagybégány)	447
10.	Reismann Mór birtoka (Eszeny)	258
11.	Eszenyi József birtoka (Eszeny)	313
12.	Sicherman Miksa birtoka (Nagydobrony)	455
13.	Husztófalva, Huszt, Uglya területe	3 000
14.	Dolha	n. a.
15.	Kovácsrét	n. a.
16.	Ungdaróc	n. a.
17.	Braun Zsigmond birtoka (Sárosoroszi)	241
18.	Magosliget	300
19.	Botlik István birtokai	236

A fentiekén kívül urbariális birtokokokon is terveztek telepítéseket, amelyekkel együtt összesen 67 810 ha birtoknagyságon 11 ezer kat. hold területen valósult volna meg a kolonizáció. A tervezet arra a következtetésre jutott, hogy szükséges a kolonizáció, ami azonban csak hosszú távú hitelekkel és a kiutalási ár részletfizetéssel való törlesztése esetén kivitelezhető.

1936 januárjában még mindig voltak törekvések a telepítések további folytatására, ugyanis arról értesülünk a Mezőgazdasági Minisztérium, és annak helyi szervei dokumentumaiból, hogy foglalkoztak

¹⁹⁸ Forrás: KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 167, 175.

a telepesek kiválasztásával.¹⁹⁹ Ugyanebben az évben előirányozták, hogy hasznos földterületeken, 3–20 hektáros birtokokon hozzanak létre telepeket.²⁰⁰ Azonban ezek – akárcsak a fentebb vázolt nagy volumenű tervek – nem, vagy csak igen kis részben valósultak meg.

1937-ben a Földművelésügyi Minisztérium még mindig a Verhovina földproblémáiról tárgyalt. Sok szempontból ugyanott tartottak, mint a korábbi években. A Verhovina gazdasági nehézségeinek megoldási lehetőségeit a földbirtokok nagyságának növelésében és a vidék iparosításának támogatásában látták. Javasolták az erdőipari politika változtatását, a fakitermelés növelését, a háztáji kisipar és a kézműipar lehetőségeinek bővítését. A minisztérium munkatársai szerint a földosztás érdektelenségbe fulladt több okra visszavezethetően. A vártnál lassúbb hozamú volt a termés, ezzel szemben magas volt a föld kiutalási ára. A 15%-kal megemelt kiutalási ár túlterhelte a földszerzőket, akiknek egy része így már egyáltalán nem akart részt venni a programban, mások úgy vélték, szerencsésebb volna az éves fizetés bevezetése, semmint az egy összegben való térítés. Probléma volt az is, hogy a földosztásra kijelölt területek mértéke nem érte el az igényelt méretet: 34 500 ha volt kijelölve, de 100 ezer hektárra lett volna szükség, amelyből 63 301 ha erdő, a többi legelő. A sikertelenség miatt meg nem oldott és egyre csak növekedő elszegényedés még inkább szükségessé tette volna a telepítések folytatását, amit ellehetetlenítettek a magas költségek és a politikai kockázatok. Megoldást jelenthetett volna az állami területeket gyorsabb ütemben való szétosztása, főleg a szántók és a legelők esetében, a kiutalási ár csökkentése, az erdős területek szántófölddé váló átalakítása, családi gazdaságok létrehozása. Ezen túlmenően egy verhovinai akciónak külpolitikai jelentőséget is tulajdonítottak: a tanácskozáson részt vevők szerint jólétre van szükség ahhoz, hogy a revizionista eszméknek ne legyen táptalaja.²⁰¹

Az 1937. december 15-i keltezéssel készült dokumentum összefoglalta a verhovinai ruszinok telepítésével kapcsolatos terveket. Eszerint Husztsófalva és Szentmihálykörtvélyes környékén mintegy két-

¹⁹⁹ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

²⁰⁰ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 48.

²⁰¹ NACR, fond 705/3, inv. 171, karton 249.

ezer hektár volt telepítés alá vonható. A telepítések kapcsán felmerült a Bustyaháza és az Ungvári Erdőigazgatóság területén a mezőgazdasági kultúra cseréje közel 2 500 hektáros területen. Azonban szegényesek voltak a lehetőségei az illetékes hivatalnak, elsősorban anyagi szempontból. A telepítések kidolgozásában a Tartományi Hivatal is részt vett. 1934. április 30-án be is nyújtották a telepítésekre vonatkozó tervet. Azonban egyedül Ungdarócon hoztak létre 11 telket 100 holdon 9–10 kat. holdas birtokokkal. Igénylések elsősorban Németmokra, Oroszmokra, Királymező településekről érkeztek. Felmerült németek telepítése is, de a ruszinok helyzetét sürgetőbbnek tartották. A jelentések alapján a ruszin ellenzék beadványai is sürgetőleg hatottak.²⁰² (12. táblázat)

12. táblázat. Kárpátaljai telepítési terv, 1937²⁰³

<i>Nő</i>	<i>Földbirtok</i>	<i>Birtokméret, kat. hold</i>	<i>Telepésbirtokok száma</i>
1.	Ungdaróc	467	n. a.
2.	Kerekhegy, Nyágova, Talaborfalu	1 510	75–100
3.	Ungdaróc	n. a.	75–80
4.	Husztbaranya, Husztsófalva	790	70–80
5.	Técső, Kerekhegy	1 500	75–100
6.	Szentmihálykörtvélyes	3 900	390–400

Már a telepítések megkezdése előtt jól látható volt az, hogy különböző társadalmi érdekek között kellett lavíroznia a csehszlovák hivataloknak a kolonizáció során. Ezek közül a két legnyomósabb a legionáriusok igénye, melyet a stratégiai érdekek, és az államformálás során a legionáriusok által betöltött szerep is alátámasztott, a másik pedig a kárpátaljai ruszinság földínsége, melynek kielégítése a köztársaság egységének megóvása, a terület lakosságának elégedettsége szempontjából volt fontos. Harmadik tényezőként megnevezhetjük

²⁰² KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527.

²⁰³ Forrás: KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527.

a helyi magyarság vélt vagy valós ellenszenvét az intézkedéssorozattal kapcsolatban, negyedik faktorként pedig a kolonizáció nem alacsony anyagi terheit. Mindezek a tényezők a gyakorlati megvalósítás során szerzett tapasztalatokkal együtt hozzájárultak ahhoz, hogy az elméletben felvázolt telepítési tervek a telepítések első körében némileg módosuljanak. Kárpátalján a belső telepítés jelentősebb volt, mint a külső. A belső kolonizáció először Szlovénzkóban indult meg, célja egyértelműen a területek szláv népeiséggel való feltöltése volt. Kárpátalján a telepítések sok hasonlóságot mutattak a köztársaság egyéb területein végrehajtott ilyen intézkedéssorozattal.

Az 1930-as években keletkezett telepítési tervek több szempontból is sok hasznos információval szolgálnak a kutatóknak a csehszlovákiai telepítéspolitikával kapcsolatban. Egyrészt a tervek elkészítésénél gyakran szót ejtettek az 1920-as években, és az 1930-as évek első néhány évében lezajlott telepítések eredményeiről. Ekkor elsősorban annak sikertelenségéről számoltak be, már ami a ruszinok telepítését illeti. A sikertelenség okának általában a pénzühiányt, az eredménytelen gazdálkodást, a ruszinok általános pénztelenségét, és a programmal szembeni ellenkezését tekintették. Az 1930-as években született tervek a dokumentumok tükrében elsősorban a ruszinok rossz szociális és gazdasági helyzetét kívánták megoldani. Végigtekintve ezeket, arra a következtetésre juthatunk, hogy megvalósulásuk esetén jelentős etnodemográfiai változások következtek volna be, tekintve, hogy a terveket készítő hatóság a ruszinok boldogulását elsősorban nem a Verhovinán képzelte el. Az elképzelések 1933-at követően azonban nem jutottak tovább a vitaanyag stádiumon, realizálásuk elmaradt, elsősorban a jelentős anyagi terhek következtében, bármennyire is ösztönözte a csehszlovák hatóságokat a ruszinok elégedetlensége, és a revizionizmus egyre erősebben érzékelhető jelensége.

Az állami és a magántelepítések

A letelepítések szervezése szempontjából a kolonizációnak két típusát különböztetjük meg: az állami telepítéseket és a magánkolonizációt. Az állami telepítések szervezője maga az állam az illetékes hivatalai közvetítésével, a magántelepítések esetében pedig az igénylők állami felügyelet mellett, ám közvetlenül a földbirtokostól vásárolták meg a földet. Kárpátalja esetében a magántelepítések mérete felülmúlta az állami telepítéseket, tekintve, hogy előbbi esetben 317 telek kiosztása történt meg, utóbbi esetben pedig 285 teleké.

Az állami telepítések Kárpátalja területén három szakaszban zajlottak: 1922 és 1924 között, 1926-ban, valamint 1928 és 1934 között. Ezek során 12 állami kolóniát hoztak létre, melyek 11 települést érintettek. A köztársaság különböző részeiről alapvetően cseh és morva, valamint ruszin telepesek költöztek az alföldi vidékre, valamint elenyésző számú szlovák. Az államilag szervezett telepítések során több mint ezeregyszáz fő költözött a telepesfalvakba, akiknek valamivel több mint 50%-a volt ruszin nemzetiségű. Az 1930-as években keletkezett hivatalos jelentések szerint a magántelepítések során földet szerzett telepescsaládok ruszinok voltak, illetve bizonyos mértékű támogatást ők is kaptak az államtól, elsősorban hitelek formájában.

1922 és 1924 között az állami telepítések első körében három telep jött létre. Összesen száz család költözhetett be új lakóhelyére. A 610 telepesből 388 cseh és morva, 222 pedig ruszin volt. A három telep közül csupán egy bírt önálló közigazgatással.

A mai Kárpátalja területén az első telep Tizsasalamon kataszteri birtokain jött létre. Ekkor a település a köztársaság szlovenszkói részéhez tartozott. A telepítést végző szervek nevében eljáró hivatalnok 1923. június 21-i jelentése alapján 156 igénylőből 73-at választottak ki, akik Tizsasalamonban kaptak telepes birtokot. Reményét fejezte ki az illetékes hatóság arra nézve, hogy a telepítések segítségével sikerülhet csillapítani a földéhséget, és ennek érdekében gyorsan zajlik majd a vidék déli részének betelepítése. Több ruszin reemigránsról

is említést tett a dokumentum, akik elsősorban az Amerikai Egyesült Államokból tértek vissza, és szívesen fizettek előre jelentős összeget a telepesbirtokokért, az Amerikai Szláv Bank pedig vállalta, hogy megtéríti a visszatérők számára a kiutalási árakat.²⁰⁴

A létrehozott kolóniát Sztrázsnak (Örhely)²⁰⁵ nevezték el, amiről a döntés 1923. október 1-jén született meg. Ennek értelmében Odeschalchi Zoárd birtokát képező Cifratanyán kezdték meg a földosztás munkálatait.²⁰⁶ A település kiválasztásánál elsősorban stratégiai szempontokat vettek figyelembe. Tizasalamon esetében a forrásaink megemlítik, a település jelentősége abban állt, hogy a Kassa–Csap–Királyháza útvonal mentén helyezkedik el.²⁰⁷ A telepítések során 21 családot költöztettek Sztrázásra, amely összesen 87 személyt jelentett, ebből 69 cseh, 18 ruszin nemzetiségű volt. Felekezeti hovatartozás tekintetében 44 római katolikus, 4 pravoszláv, 19 görögkatolikus, 13 nem jelölt meg vallást, és 7 protestáns volt.²⁰⁸ A telepesek a köztársaság különböző területeiről érkeztek. Cseh és morva területekről Lužanky, Sendražice, Drahlav, Určice, Dětkovice, Benátky nad Jizerou, Hoština, Kárpátalja területéről pedig Turjavágás, Rákóc, Kisberezna településekről származtak. Továbbá az Amerikai Egyesült Államokból és Oroszországból érkezett reemigránsok.

A telep kiépítését követően viszonylag hamar megjelentek az elégedetlen hangok. A telepesek 1925-ben kérték a földbirtokméretek növelését, nehezményezték továbbá, hogy nem rendelkeznek megfelelő gazdasági épületekkel sem.²⁰⁹ Ugyanebben az évben végeztek is a községben újabb kiutalásokat, illetve 1926-ban öt új telepescsalád szerzett földbirtokot.²¹⁰ Az 1930-as évek folyamán a telep kapcsán a források elsősorban a telepesek gazdálkodási nehézségeiről, illetve hitelfizetési gondjaikról írnak.

²⁰⁴ NACR, fond 705/5, inv. 52, č. 3705.

²⁰⁵ Sztrázs napjainkban az Ungvári járásban található, Tizasalamon község részét képezi.

²⁰⁶ NACR, fond 705/5, inv. 36, karton 142, č. 58381.

²⁰⁷ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 455/23.

²⁰⁸ NACR, fond 705/5, inv. 36, karton 142.

²⁰⁹ NACR, fond 705/5, inv. 36, karton 142, č. 2233.

²¹⁰ NACR, fond 705/5, inv. 36, karton 142, č. 6693/26.

A tiszasalamoni telepítéseket további földosztások követték a legionáriusok számára. Bátyúban, a Lónyay birtokokon, három központtal tervezték a legionáriusok letelepítését megkezdeni.²¹¹ A Bátyú községben meghirdetett földosztást jelentős érdeklődés kísérte. A kijelölt földekre 1 047 ruszin és 117 cseh nemzetiségű igénylő jelentkezett.²¹² A telepítések a Lónyay birtokokon kezdődtek meg, Bátyú kataszterébe tartozó, a településtől délnyugatra található Bagolyszálláson és Kis-, valamint Nagybakosban 1923 őszén.²¹³ A kiosztott területeknek egy részén maradtak használható épületek, melyeket azonban ki kellett javítani.²¹⁴ 66 család települt le a Szvobodának [Szabadság] elnevezett telepen,²¹⁵ mely az első Csehszlovák Köztársaság legnagyobb legionárius kolóniája volt, pár kilométerre az országhatártól. 317 személy telepedett itt le, akik mind csehek, illetve morvák voltak. Felekezeti megoszlásukat tekintve 176 fő volt római katolikus, 24 evangélikus, 53 „csehszlovák”,²¹⁶ 44 fő esetében nem ismert a vallási hovatartozás.

A munkálatok megkezdését a környező falvak lakossága nem minden esetben fogadta örömmel. Ennek okán is hívtak össze gyűlést 1923. november 16-án, ahol részt vettek Bátyú, Szalóka, Nagydobrony képviselői. Itt egyrészt igyekeztek megnyugtadni a bátyúi földigényelőket, hogy marad megfelelő mennyiségű földbirtok az ő részükre is. Ezen túl szó volt a részt vevő települések számára kiutalt egyéves földbérletekről, illetve Bátyú további kolonizálásáról.²¹⁷ Az első érkezők morva telepések voltak, nyolc család, akiket Kisbakos féligkész épületeiben szállásoltak el, itt töltötték a telet.²¹⁸ Hozzájuk nemsokára újabb morva telepések csatlakoztak. A cseh kolonisták elsősorban legionáriusok voltak és ők Nagybakosban kaptak helyet.

²¹¹ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 475/23.

²¹² NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 067469573.

²¹³ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154.

²¹⁴ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č 635/23.

²¹⁵ Napjainkban Szvoboda a Beregszászi járásban található település. Közigazgatásilag több, a két világháború között lezajlott telepítések során létrejött településrész tartozik hozzá: Nagybakos, Kisbakos, Badó, Danilovka.

²¹⁶ A Csehszlovák (Nemzeti) Egyház 1920-ban jött létre a római katolikus egyháztól való elszakadás révén.

²¹⁷ NACR, fond 705/5, inv 52, karton 154.

²¹⁸ Kápar, 1933, i. m. 10.

Szvoboda telep 3. részét Dvorcénak [Majorság] nevezték, itt egyenlő mértékben telepedtek le csehek és morvák. Káparnál olvashatunk arról, hogy érezhető volt mind a ruszinok, mind a magyarok nyugtalansága az ideérkező telepesek miatt.²¹⁹

Még a telepítések gyakorlati kivitelezése előtt felmerült az, hogy ruszinokat is telepítsenek a kolóniára. Az ÁFH és a Nemzetvédelmi Minisztérium egyeztetett abban az ügyben, hogy 34 ruszin család is földhöz juthasson Szvoboda telepen. A források tanúsága szerint a legionáriusok elfogadták ezt a javaslatot.²²⁰ A ruszinok telepítése a későbbi években részben állami, részben pedig magántelepítések révén megtörtént. Ennek következtében alakult ki 1930-ra a következő nemzetiségi arány Szvobodán, illetve a közigazgatásilag hozzá tartozó lakott helyeken: 909 lakosból 405 cseh, 7 szlovák, 184 ruszin, 281 magyar és 1 lengyel nemzetiségű.

A vasútvonal közelségéből eredő stratégiai jelentőségének, valamint a többi kolóniához viszonyított nagyszámú lakosságának köszönhetően Szvoboda vált Kárpátalja egyetlen önálló közigazgatással bíró kolóniájává 1925-től. Ekkor vonták közigazgatása alá Újtanya és Csarondahát lakotthelyeket, amelyek szintén telepítések színhelyéül is szolgáltak, illetve bizonyos számú magyar lakosságuk is volt. A település bírójává Karel Urbant választották meg.²²¹

A település kiépítését követően az egyik legjelentősebb esemény a cseh iskola építése volt. Az iskolaépület létesítéséről 1924-ben döntöttek, s az 1926-ra már el is készült. Az iskolaépítés kapcsán felmerült az is, hogy Dombok községből helyezték át Szvobodára az ott üzemelő gazdasági iskolát, ezt a kolonisták kérelmezték is Kárpátalja alkormányzójától, azonban az áthelyezés nem történt meg.²²² A telepítést végző hatóságok – Szvoboda esetében az Állami Földhivatal és a Csehszlovák Legionárius Iroda – egyéb fejlesztésekkel is igyekezett hozzájárulni a jelentős telepesközség minél gyorsabb ütemű fejlődé-

²¹⁹ Uo.

²²⁰ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 3109/23.

²²¹ Kápar, 1933, i. m. 31.

²²² Kápar, 1933, i. m. 39–42.

séhez: útépítéssel, jelentős összegű vízelvezető, csatornázási és talajjavító munkákkal.²²³

4. ábra. Szvoboda telep és a hozzá tartozó földbirtokok²²⁴

1. kép. A szvobodai iskola épülete²²⁵

²²³ Gát napjainkban a Beregszászi járás nagyrészt magyarok lakta falva. A telepesek által lakott településrészt a korban a gátiak „Majornak” nevezték el. Ez az elnevezés napjainkig él a köztudatban.

²²⁴ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 65395/22.

²²⁵ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 49.

A harmadik helyszín, ahová telepesek érkeztek az addig magyarlakta Gát²²⁶ volt a Schönborn-Buchheim tulajdonban lévő birtokon. Az itt földosztásra kijelölt termőföldért hamar jelentkeztek az igénylők, azonban egy 1923. október 6-án kelt dokumentum arról rendelkezett, hogy Gátra legionáriusokat és ruszinokat kell telepíteni.²²⁷ Magát a kolóniát 1924. október 1-jén alapították tizenhárom telepes család odaköltöztetésével. A telepet Gátimajornak nevezték el. A 73 telepes mindegyike ruszin nemzetiségű volt, felekezeti hovatartozás szerint 59 görögkatolikus, 9 római katolikus és 5 adventista.²²⁸ A ruszin telepesek a források tanúsága szerint Dávidháza, Forráshuta, Rahó és Nyágova térségéből érkeztek. Összesen 185 kat. hold földet osztottak ki közöttük. A telepesek átlagosan 3–7 kat. hold méretű földet kaptak. Rajtuk kívül Gáton még 149 igénylő nyújtott be kérelmet a földosztás ügyében.²²⁹ Gáton felmerült, hogy ruszin tannyelvű iskolát nyissanak. Az ehhez szükséges földterület lefoglalása meg is történt (a terület tulajdonosa egyébként egy Kiss Albert nevű beregszászi illetőségű kovács volt), az iskola megépítésére azonban, vélhetően anyagi nehézségek miatt, nem került sor.²³⁰

Az állami telepítések kezdeti eredményeit már 1923 júniusában értékelte a kormány egy tárcaközi ülésén. Itt elhangzott, hogy elsősorban magyar területeken telepítettek le igénylőket, és ennek a politikának a megtérülése csak a későbbiekben várható. A letelepítetteket vagy meglévő épületekbe költöztették be, vagy új építkezések kezdődtek. Az érkező kolonisták mind családi, mind vagyoni helyzetüket tekintve különbözőek voltak. A hivatalok jelentései szerint a mezőgazdasági termelés az első évben alulmúlta a várt eredményeket, ráadásul közel 50%-kal csökkent a mezőgazdasági termékek ára. Az építkezéseket ugyan sikeresnek értékelték, mindazonáltal a tapasztalatok alapján felmerült, hogy a jövőre nézve javasolt különálló telepeket létrehozni, mintsem meglévőkhöz hozzáépíteni. A minisztériumok álláspontja

²²⁶ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 46.

²²⁷ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 49.

²²⁸ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 48, č. 3559/27.

²²⁹ NACR, fond 705/3, inv. 171, karton 249.

²³⁰ Csarondahát területe napjainkban Cservona, zömében ukránok lakta település.

szerint nem a nemzeti érdek az elsődleges a telepítések során, hanem a stratégiai szempont, ez pedig az, hogy a határok mentén megbízható állampolgárok éljenek.²³¹

Az állami telepítések második szakasza 1926-ban zajlott le. A telepítések második körében négy településen 79 család letelepítése történt meg, ami legalább 358 főt jelentett, döntő többségük, 311 fő ruszin, kisebb részük, 47 fő pedig cseh nemzetiségű volt.

Az új telepesfalvak kiválasztása egy több körből álló folyamat volt, amely során mind Ungvár, mind Pozsony, mind pedig Prága véleményét figyelembe vették. Egy 1925. november 17-én kelt dokumentumban a Pozsonyi Telepítési Hivatal és az Ungvári Tartományi Iroda a következő telepítési helyszíneket javasolta: Bótrágyon a helyi szövetkezet birtokát, ami 1417 kat. holdat tett ki, Beregsom településen Kaas Ivorné birtokát, amely szintén 1417 kat. holdat tett ki. Utóbbihoz az a megjegyzés került, hogy kedvező a telep helyzete, ugyanis közel fekszik a vasúthoz, valamint bőven van szabad földterület, így nagy település hozható létre. A javaslat tartalmazta továbbá, hogy Bótrágy község területén igénybe vehető Wetzler Bernát birtoka 1 124 kat. hold területen. Telepítéseket terveztek továbbá Csarondaháton²³² Jasztrebszki Koloman birtokán, 558 kat. holddal. Az új kolónia esetében a javaslat önálló település létrehozását helyezte előtérbe. Bótrágy környékét azért is tartották kedvezőnek, mivel a már kialakított Szvoboda telep közel helyezkedett el a tervekben szereplő területhez, így célszerűnek tartották ennek a térségnek a fejlesztését. Megemlíti továbbá a dokumentum Forgách István és Reissman Jenő eszenyi birtokait mint a telepítések következő színhelyét 400 és 1 272 kat. hold területen.²³³

Az első kolónia Bótrágy község területén jött létre Bótrágy telep néven. A legionáriusok először 1926-ban kértek engedélyt Bótrágy körzetébe való telepítésre.²³⁴ 1926. április 19-én született meg a döntés a bótrágyi telepítésekről, melynek értelmében legionáriusok kaphattak telket. Az ÁFH 1926. október 1-jével Bótrágy és Beregsom területén

²³¹ NACR, fond 705/5, inv 91, karton 191, č. 5934/25.

²³² NACR, fond 705/5, inv. 82, karton 180.

²³³ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 191, č. 139402.

²³⁴ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 191, č. 24207.

4200 kat. hold földet különített el a telepesek számára, oly módon, hogy azt átadta a Legionárius Irodának telepítés céljából. Azonban a dokumentumokból az derül ki, hogy a helyi hatóságok szükségesnek érezték ruszin igénylők telepítését is, ehhez Beregsom területén 636 hold földet, Rafajnaújfalú területén 813 kat. holdat különítettek el. A legionáriusok számára 16 telepesbirtokot hagytak meg 40 kat. hold területtel. A ruszin igénylőknek pedig további 1949 kat. hold földet tartottak fenn.²³⁵

A helyi döntéshozók megváltoztatták azt az eredeti elképzelést, hogy újabb legionárius kolóniát hozzanak létre. Ezt a változást a Legionárius Iroda a helyzetet értékelő panaszlevelében politikai körök és a helyi lakosság legionáriusok telepítésével szembeni ellenkezésének tulajdonította. A Védelmi Minisztérium nemtetszését fejezte ki a döntéssel szemben, és az ÁFH-nak küldött levelében azt írta, hogy nem tudja azt elfogadni.²³⁶ Ennek eredményeképpen Bótrágy község határában a később Újbótrágy-nak nevezett területen²³⁷ 1926. november 8-án megkezdődött a telepesbirtokok kiutalása ruszin és legionárius igénylők számára. A Nemzetvédelmi Minisztérium és a helyi szervek képviselői is jelen voltak az eseményen.²³⁸ Bótrágy telep nem csupán Bótrágy községhez tartozó földbirtokokon jött létre, hozzá tartozott még Wetzler Bernát birtoka 387 kat. holdon, a Bótrágy községtől lefoglalt 125 kat. hold területű birtok, Hetyen község birtoka 36 kat. holddal, illetve Szvoboda tulajdonában lévő földterületből 220 kat. hold, összesen 768 kat. hold.²³⁹

Az újonnan létrehozott településrészre 35 család költözhetett be. A 143 fő közül 95 ruszin, 45 cseh és 3 magyar nemzetiségű volt, felekezeti szempontból 79 görögkatolikus, 48 római katolikus, 1 pravoszláv, 1 „csehszlovák” és 8 személy evangélikus hívő. A családok, tekintve, hogy ruszin és legionárius telepesek voltak, a köztársaság

²³⁵ Napjainkban a Beregszászi járásban fekvő Bótrágy község Újbótrágy néven létező településrésze.

²³⁶ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 191, č. 139402.

²³⁷ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 141.

²³⁸ NACR, fond 705/5, inv. 99, karton 199.

²³⁹ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 188.

legkülönbözőbb területeiről érkeztek. A telepések származási helyei: Dobrotice, Švábenice, Prusinovice, Žopy, valamint Kárpátaljáról Vízköz, Dombostelek, Iványi, Percseny, Kisberezna, Szolyva, Gázló, Kölcsey, Nagymogyorós, Királyfiszállás, Huszt.²⁴⁰ Az új településrészen lecsapolási és talajjavító munkálatokat is végeztek, illetve megkezdődött a település elektromos árammal való ellátása, mely folyamat azonban még az 1930-as évek közepén is tartott.²⁴¹

1926-ban a második létrehozott kolónia Pusztakerepec volt. A települést Gát és Dercen község határában, a Schönborn-Buchheim uradalomhoz tartozó több mint ezer kataszteri holdas Kerepecpusztán hozták létre.²⁴² 18 telepecsalád lakta, összesen 85 fő, mindannyian ruszinok és görögkatolikusok.²⁴³ A kolonisták Gombás, Forráshuta, Latorczafő, Poroskő, Kisszolyva, Dávidfalva, Árdánháza, Kölcsey településekről érkeztek. Az telepítések az előírásoknak megfelelően zajlottak, amelyek értelmében 18–19 megfelelő ruszin családot kellett letelepíteni.²⁴⁴ A területen két maradékirtokot is osztottak, az egyiket Alois Klimes kapta, a másikat pedig Petr Petrigalla helyi fogorvos, aki 1924 és 1931 között Munkács polgármestere volt. Utóbbi birtokon 1937-ben négy ruszin család vásárolt telekhelyet.²⁴⁵ Később ennek a maradékirtoknak a méretét 20%-kal csökkentették a telepítések javára. Összességében a településen 1 245 kat. hold föld volt földosztás alá vonható, ebből 254 hold maradékirtok.²⁴⁶ A telepítések során a Schönborn-Buchheim birtokokon túl Friedman Miklós tulajdonában lévő ingatlanokat is igénybe vettek, több épületét is kiürítették a telepések számára.²⁴⁷

²⁴⁰ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 44, č. 41168/30-V/3.

²⁴¹ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 48.

²⁴² NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 44, č. 1859/26.

²⁴³ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 44.

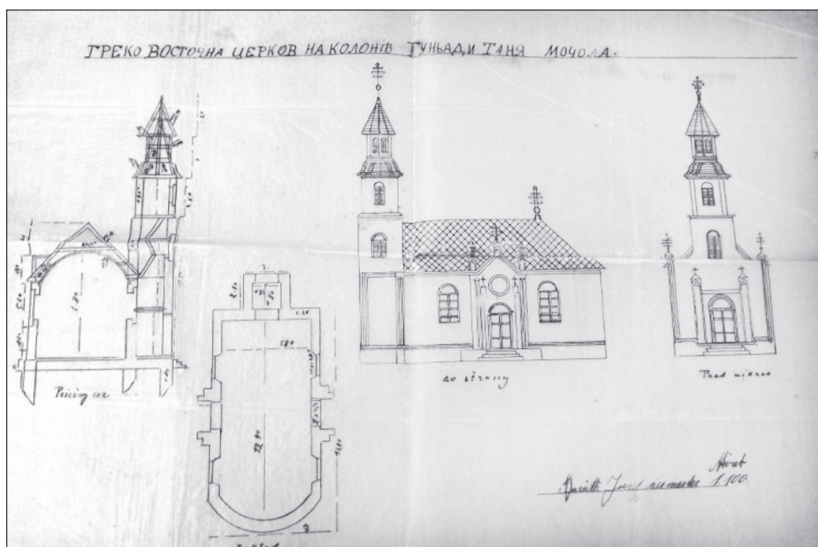
²⁴⁴ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 44, č. 271/26.

²⁴⁵ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 44, č. 3052/26.

²⁴⁶ Napjainkban ugyanezen a néven közigazgatásilag a Beregszászi járásban található Macsolához tartozó település.

²⁴⁷ A Macsola kataszteréhez tartozó földeken létrehozott telepesbirtokok a későbbiekben Hunyaditanya néven önálló településsé fejlődtek, a Tiszacsoma kataszterébe tartozó területeket pedig Hedzepusztá néven ismerjük.

A kárpátaljai telepítések második köre Hunyaditánya²⁴⁸ kolónia létrehozásával folytatódott. Fritsche Artúr birtokán jött létre a település 1926. október 26-ától kezdődő munkálatok révén, közigazgatásilag Macsolához és Tiszacsomához²⁴⁹ tartozó területen. 25 családot telepítettek le, összesen 133 főt, ebből 2 fő volt cseh, 131 ruszin.²⁵⁰ Valamennyi ruszin görögkatolikus volt, a két cseh pedig római katolikus. A ruszinok számára templomot is építtetett az állam. A telepes-családok Forráshuta, Alsóhidegpatak, Deskfálva, Felsőhidegpatak, Ilosva, Lázi vagy Timsor, Vucskómező, Falucska, Medence, Ökörmező községekből érkeztek.

5. ábra. Hunyaditányán épített görögkatolikus templom tervrajza²⁵¹

Az 1926-os évben Sárosoroszi községet is a telepítések helyszínénél jelölték ki, ahová 5 cseh család költözött be. Származási helyük nem ismert, 260 kat. hold földet osztottak ki számukra.

²⁴⁸ NACR, fond 705/5, inv. 154, karton 243.

²⁴⁹ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 154, karton 243.

²⁵⁰ NACR, fond 705/3, inv. 173, karton 250.

²⁵¹ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 154, karton 243.

A telepítési munkák gyakorlata több hiányosságra is ráirányította a figyelmet. A tárcaközi tanácskozások biztosítottak folyamatos fórumot a telepítések tapasztalatainak kormány szintű megbeszélésére. Az 1927. február 28-i ülésén a telepítések fő problémájaként azok magas költségeit nevezték meg. A vezető szakemberek ennek orvoslására két megoldást láttak. Az egyik az, hogy az építkezések szükség-szerűségét felül kell vizsgálni, illetve racionalizálni kell a kivitelezést. A másik megoldási lehetőséget pedig a kolonisták személyének körültekintőbb kiválasztásában látták, ugyanis nem minden telepes esetében érvényesültek azok a kiválasztási elvek, amelyekről fentebb már volt szó, főként az anyagi lehetőségeiket illetően voltak elmaradva a kormányzat elvárásaitól.²⁵²

Az állami telepítések harmadik, és egyben legtöbb községet érintő szakasza 1928 és 1934 közé esik, de elsősorban a 20-as évek végére tehető. Az akciót a fentebb vázolt nehézségek ellenére is továbbvihetőnek tartotta az állam, a lefoglalt területeken folytatni kellett a földosztást, sőt a hegyi legelőket és erdőket is be kell vonni a programba. Szükségesnek tartották ezenkívül a talajjavítást és a vízelvezetést. A telepítések harmadik szakasza öt települést érintett, aminek eredményeként 106 családban több mint 400 fő lelt új otthonra. A telepítések során továbbra is nagy jelentősége volt a stratégiai szempontoknak. A Beregsom, Bótrágy, valamint Szvoboda közigazgatásába tartozó telepes helyek mind a vasút környezetében épültek ki.

A kisbirtokok kialakítása, így a belső kolonizáció fontos részét képezte az ország gazdasági és szociális politikájának.²⁵³ A Nemzetvédelmi Minisztérium kérte 1927. január 10-én, hogy Bótrágyon és Beregsomban legionáriusok kapjanak földet, ruszinokat Somba, Rafajnára és Újbótrágyra telepítsenek, a legionáriusok számára fenntartott területekre pedig csak legionáriusok legyenek jogosultak.²⁵⁴ Az 1928 tavaszán kiadott 12673/28-IV/3. sz. rendelet lehetővé tette, hogy cseh, ruszin vagy akár magyar igénylőknek is juttatható legyen

²⁵² NACR, fond 705/3, inv. 173, karton 250.

²⁵³ NACR, fond 705/3, inv. 170, karton 247.

²⁵⁴ NACR, fond 705/5, inv. 82/12, karton 180, č. 13i9877/26-IV.

telepes birtok.²⁵⁵ Az előkészítés után 1928-ban Kárpátalján kezdetét vette a telepítések harmadik szakasza. 1929. november 1-jén Eszenyben volt földosztás, 1929. február 22-én Beregdédában, 1930. március 20-án Sárosorosziban. Tiszaújhelyre 8 családot telepítettek le.²⁵⁶

1928-ban egy részletes jelentés látott napvilágot a Bótrágyon²⁵⁷ végzett telepítésekkel kapcsolatban. Ennek értelmében a településen kétezer kat. hold földet adtak át a Nemzetvédelmi Minisztérium Legionárius Irodájának legionáriusok letelepítése céljából.²⁵⁸ Az Újbótrágy nevű telep megalapításának hivatalos dátuma 1929, azonban az első telepesek már 1928-ban megérkeztek. Összesen 39 család letelepítésére került sor, ami 171 telepest jelentett. Közülük 66 fő ruszin, 104 fő cseh nemzetiségű volt, 1 fő pedig magyar. Felekezeti hovatartozás szerint 88 görögkatolikus, 57 római katolikus, 2 baptista, 15 pravoszláv, 7 „csehszlovák” és 4 evangélikus. A köztársaság különböző településeiről érkeztek: Újezd, Prága-Liben, Roštění, Přílepy, Tisov, Prusinovice, illetve Kárpátalja területéről: Szvoboda, Turjavágás, Ökörmező, Köblér, Iza, Kölcsény.²⁵⁹ Mind a korábban létrehozott Újbótrágy kolónia, mind pedig Bótrágy kiválasztása esetében szerepet játszhatott a vasútvonal közelsége.

Szintén 1928-ban zajlott le öt cseh igénylő család számára kiutalás Sárosorosziban, összesen 260 kat. hold területen. A következő évben ezt két további kiutalás követte. Egy 1936-os dokumentumból kiderül, hogy az 1928-ban földet szerzett igénylők Čekliš, Zábrodice, Koleneč és Bořitov településekről érkeztek.²⁶⁰

A forrásainkból csupán kevés információval rendelkezünk arról az állami telepítésről, amely 1928-ban zajlott le Tiszaújhely kataszterébe tartozó ún. Csonkás²⁶¹ területén, mely a település Fancsikával határos

²⁵⁵ NACR, fond 705/5, inv. 76/4, karton 172, č. 1544/28.

²⁵⁶ NACR, fond 705/5, inv. 143, karton 234, č. 760/31.

²⁵⁷ Település a Beregszászi járásban.

²⁵⁸ NACR, fond 705/5, inv. 99, karton 193.

²⁵⁹ NACR, fond 705/5, inv. 99, karton 194.

²⁶⁰ NACR, fond 705/5, inv. 76/2, karton 171.

²⁶¹ Napjainkban a Nagyszőlősi járás egyik legkisebb települése Pritiszjanszke néven.

részén található. Itt nyolc családot telepítettek le.²⁶² A nyolc család több mint negyven tagja mind ruszin származású volt, Berezna, Ökörmező, Alsóbisztra és Gernyés településekről érkeztek.²⁶³

Az 1929-es év beregdédai telepítésekkel kezdődött. A településre csupán három család költözött, amely összesen 14 főt jelentett. Közülük 9 ruszin és 5 cseh nemzetiségű volt. Egy ruszin család Kisbereznáról származott, az egyik cseh család Zsitomirból reemigrált, egy másik pedig Ungvárról szerzett dédai földbirtokot.²⁶⁴

Eszeny település kataszteréhez tartozó Reismann Mór és Eszenyi Jenő tulajdonában lévő birtokokon folytattak telepítéseket 1929 és 1932 között.²⁶⁵ 1929-ben a szintén Eszeny községhez tartozó Nagytanyára költözött három cseh és két ruszin család, 1933-ban nyolc ruszin család, 1934-ben Macskarévre²⁶⁶ költöztettek be hat ruszin családot.²⁶⁷ Eszeny, illetve a kataszterébe tartozó tanyák és majorok telepítése stratégiai szempontokat sem nélkülözött, itt a vasút és az országhatár közelsége egyaránt szerepet játszott a település kiválasztásában.

Beregsom esetében Kaas Ivorné Somitanya nevű birtokán zajlott a telepítés. Ezt a falut tartották a hivatalok az egyik legjobban kolonizálható településnek, tekintve hogy közel feküdt a Som-Kaszony vasútvonalhoz, illetve a korábban létrehozott telepekhez.²⁶⁸ 1929-ben kezdődtek a telepítési munkálatok, amelyek során 32 család érkezett a településre, összesen 136 fő. Közülük 89 fő ruszin, 38 fő cseh, 9 fő szlovák nemzetiségű volt. Felekezeti hovatartozás szerint 71 görögkatolikus, 51 római katolikus, 2 baptista, 10 pravoszláv, 2 fő valása nem ismert.²⁶⁹ 1934-ben három további telepescsalád költözött

²⁶² NACR, fond 705/5, inv. 143, karton 234, č. 760/31.

²⁶³ SNA, fond 209, SNA SPU, inv. 1, karton 207, L-1202 Nove Selo 873-874.

²⁶⁴ NACR, fond 705/5, inv. 72, karton 168.

²⁶⁵ NACR, fond 705/5, inv. 143, karton 233.

²⁶⁶ A területen, amely napjainkban az Ungvári járás déli részén fekszik, ma Dimicső, zömében ukránok lakta település helyezkedik el.

²⁶⁷ NACR, fond 705/5, inv. 143, karton 236.

²⁶⁸ NACR, fond 705/5, inv. 82/12, karton 180.

²⁶⁹ NACR, fond 705/5, inv. 82/10, karton 179.

Somitanyára.²⁷⁰ A bótrágyi és a beregsomi telepítések során szempont volt a már létező Szvoboda, és természetesen a vasút közelsége.

Míg az állami telepítések az 1920-as években nagyjából lezajlottak, a magántelepítések folytatódtak a következő évtizedben is. A magántelepítések során, mint említettük, az igénylők közvetlenül a földbirtokostól vásárolták a földet. Ezt a „lefoglalási törvény” 7. paragrafusában leírt rövidített kiutalási eljárás révén hajthatták végre. Az ilyen módon történő telepítés mind a földbirtokos, mind az ÁFH számára kedvező volt. A birtokos így a kártpótlási ártól nagyobb összeget kaphatott a földbirtokáért, az adásvétel pedig csak az ÁFH jóváhagyásával történhetett meg, és a hivatal csak az általa kijelölt személyek vagy szervezet esetén engedélyezte a tranzakciót.²⁷¹

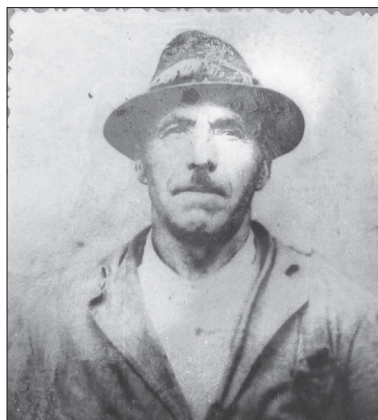
Kárpátalján az állami telepítési akció arányait elérő magántelepítések következtek be magyar földbirtokosok közreműködésével. Egy 1936-os forrás ilyen, magánkolonizáció által érintett települések közé sorolja Aklit, Fancsikát, Verbőcöt, Tiszaújhelyet, Beregszászt, Ardót.²⁷² A szakirodalommal összevetve feltételezhetjük, hogy az Akli környezetében folytatott telepítések során jött létre Újakli település. Ardó alatt a korszak statisztikai kiadványai Beregvégardót értették,²⁷³ melynek földterületein hozták létre Tasnádtanyát. A Verbőc melletti telepítések a későbbi Újverbőc (napjainkban: Puskina) település létrehozását eredményezték. Az elérhető források segítségével csak részben sikerült dokumentálni azon települések listáját, ahol magántelepítések folytak. Alább bemutatok néhány részletesebben megismert esetet.

²⁷⁰ NACR, fond 705/5, Inv. 76/1, karton 171, č. 5456/34.

²⁷¹ Simon, 2008, i. m. 100.

²⁷² KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1796, folio 23.

²⁷³ *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi*. Praha, 1928.

2. kép. Az egyik első újakli telepes:
Paljancsuk Iván 1926-ban²⁷⁴

1927-ben került sor Weisz Jenő Fancsika község kataszteréhez tartozó birtokán 48 család telekszerzésére, egyes források szerint 215, más források szerint 608 kat. holdon.²⁷⁵ A telep neve Ruszka Dolina,²⁷⁶ magyarul Oroszvölgy lett. A 48 család összesen 270 tagja ruszin nemzetiségű volt, Alsó- és Felsőszinevér, Ökörmező és Alsókalocsa településekről származtak. A kiutalási ár ugyan magasabb volt a magán-telepesek esetében, mint az állami telepítések során (előbbi esetében 3 500 Kč / 1 kat. hold, utóbbi esetében 1 400–1 600 Kč / 1 kat. hold, amit több írásos kérelemben nehezményeztek a telep lakói), viszont az építkezéshez és a kiutalási ár megfizetéséhez szükséges hitelekhez ők is hozzájuthattak. Igaz, a hitelek visszafizetése nem ment zökkenőmentesen.²⁷⁷ A magyar Külügyminisztérium által készített jelentés szerint a csehszlovák külügyminiszter 1934-es kárpátaljai látogatása során történt meg (vagy nem történt meg) a következő eset: „Ruszka Dolina kolonista bírāja egy nagy csomagot adott át Benešnek, amely-

²⁷⁴ Forrás: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont gyűjteménye, Beregszász.

²⁷⁵ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1957, folio 1–4; SNA, fond 209, SNA SPU inv. III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii, č. krab. 3259, č. 152149.

²⁷⁶ Település a Nagyszőlősi járásban.

²⁷⁷ SNA, fond 209, SNA SPU, inv. III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii, č. krab. 3259, č. 152149, č. 4383/31.

ről [utóbbi] azt hitte, hogy ajándék. Később azonban kiderült, hogy a csomag a falu lakosainak végrehajtási végzéseit tartalmazza.”²⁷⁸

Az oroszvölgyi magántelepítésekhez hasonlóan a Nagydobrony kataszteréhez tartozó Sichermann-birtokon lezajlott magántelepítésekéről is rendelkezünk részletesebb adatokkal. A források szerint 1931. március 1-jén kelt az a szerződés, amelynek értelmében 350 kat. hold földet vásárolt meg 26 ruszin család 3 700 Kč / 1 kat. hold értékben. A kiutalási árat, és a gazdálkodáshoz elengedhetetlen befektetéseket is hitelekből finanszírozták az Ökörmező, Alsóbisztra, Alsókalocsa, Husztsófalva, Felsőkalocsa, Vucskómező, Újbárd és Mihálka településekről érkezett kolonisták.²⁷⁹

Forrásaink szerint Beregvégardóban Botlik István birtokán is zajlott magántelepítés. 1933. június 7-től kezdődően 25 telek kiosztására került sor 220 kat. holdon. A telepítés színhelye pedig a település kataszterébe tartozó Tasnádtanya volt. A betelepülők több mint kilencvenen voltak, valamennyien ruszin nemzetiségűek az Ilosvai, az Ökörmezői és a Szolyvai járásokból. A földhöz a telepesek itt holdanként 1 250 koronáért jutottak hozzá, azonban ennek a kifizetése sem állt módjukban – tájékoztatott 1933-ban a Földhivatal beregszászi illetékese, így hitelekkel segítették a földszerzésüket.²⁸⁰

A többi magántelepítésről csak részleges információink vannak egy 1936 decemberében Ungváron keletkezett jelentésből, mely beszámolt arról, hogy milyen magánkolóniák jöttek létre Kárpátalján. A jelentés a fent leírtakon kívül is megnevez helyszíneket. Ilyen Ungdaróc,²⁸¹ ahol tizenegy telket osztottak ki 97 holdon, állami birtokokon. Eszeny községben nyolc telket vásároltak telepesek 50 kat. holdon. Szintén Eszeny községben Eperjeske legelőn harminc telket osztottak ki 400 kat. holdon. Badótanyán²⁸² tizenhárom telket szereztek 132 kat. holdon Tiszamogyorós községtől vásárolt birtokon. Beregszászban tíz telek lelt új gazdára 40

²⁷⁸ MNL OL, K 63, 52. csomó, 7/42. tétel, folio 1373/1934.

²⁷⁹ SNA, fond 209, SNA SPU, inv. III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii, č. krab. 3259, č. 65517.

²⁸⁰ SNA, fond 209, SNA SPU, inv. III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii, č. krab. 3259, č. 2445/33.

²⁸¹ Napjainkban Ungvár része.

²⁸² Napjainkban Szvoboda község része.

kat. holdon a Mermelstein birtokon. Pusztakerepecen négy telek került kiutalásra 86 kat. holdon Petrigalla maradékbirtokán. Akliban hatvanhét telekre költöztek ruszinok 220 kat. holdon a Bányász Alberttől vásárolt birtokon. Újverbőc jött létre a nevezett időszakban Verbőc és Salánk határán nyolcvankét telek kiutalásával 682 kat. holdon. Szászfaluban tizenöt telket vásároltak 180 kat. holdon Glück Béla és József munkácsi gazdáktól. Szinyákon²⁸³ tizenkét telek kelt el a Dolhai nagybirtokból.²⁸⁴

Egy 1933-ban készült jelentésből tájékozódhatunk arról, hogy Kárpátalján milyen eredménnyel zárult a földreform és a kolonizáció. Eszerint tizenegy települést érintett a kolonizáció, 249 telket osztottak ki 4 115 ha földterületen. A telepenként készült telekösszeírások alapján 285 telekről tudunk. A telepítéspolitikát folytatására az 1930-as évek közepétől már nem volt lehetséges, az államnak nem voltak tartalékai, amiből pénzelni tudta volna a kolonizációt. Abban az esetben lehetett volna folytatni a vidéken a földosztást és a telepítéseket, ha megoldódik a pénzhiány.²⁸⁵

A telepítések során egyéb nehézségek is felmerültek. Az Állami Földhivatal elnökségi ülésén Jan Voženílek már 1922-ben beszámolt a Kárpátalja területén zajló telepítések helyzetéről. Elmondásából kiderült, hogy egyrészt a verhovinai ruszinok ellenkeztek az alföldre telepítéssel szemben, másrészt nem voltak megfelelőek az anyagi lehetőségek a telepítésekhez, nem volt rendezett a telepéseknek nyújtandó hitelek ügye, továbbá a magyar–csehszlovák határ kérdése sem rendeződött még. Voženílek óvott attól, hogy a legionáriusok telepítése rossz fényt vessen az Állami Földhivatalra és Kárpátalja autonómiájának megvalósítására, vagy a kormányra. Megnehezítette ezt a manőverezést a relatíve kevés termőföld és a nagyszámú igénylő. Abban az esetben, ha több föld kerül a legionáriusokhoz, mint a helyi ruszinokhoz, akkor a földreform veszteségnek tűnhet a helyi emberek szemében, és ennek nem kívánt politikai következményei lehetnek – figyelmeztetett a szakember. Ezért is volt fontos Kárpátalja esetében arról dönteni, hogy milyen irányban folytatódjanak a telepítések.

²⁸³ Magyar nevén Kékesfüred, népszerű üdülőhely a Munkácsi járásban.

²⁸⁴ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1957, folio 1–4.

²⁸⁵ NACR, fond 705/3, inv. 171, karton 249.

Voženilek felvetette, hogy fontos lenne a magyarok megbékéltetése azzal, ha ők is részesülnének a telepítési alapból.²⁸⁶

Kárpátalja csehszlovák kolonizációjával kapcsolatban több sztereotípa is él a helyi lakosság tudatában. Az egyik ilyen, hogy a telepítéseket szinte kizárólag csak a cseh telepésekhez kötik. A fentebb bemutatott források alapján, az állami és a magántelepítések együttes eredményeit vizsgálva elmondható, hogy az intézkedéssorozat elsősorban ruszinok letelepítésével járt. A telepítések pontos helyszíneiről sem voltak eddig hiteles adataink. Botlik József az 1938-as nép-, földbirtok- és állatösszeírásra hivatkozva 11 kolóniát nevez meg könyvében,²⁸⁷ Simon Attila szintén 11 településről ír,²⁸⁸ míg a régió történelmét feldolgozó legújabb monográfia 13 települést említ.²⁸⁹ Egy, a csehszlovákiai földreformot összegző tanulmány, mely a *Pozemkova reforma* című lap hasábjain jelent meg 1935-ben, 15 kolonizáció által érintett településről tud.²⁹⁰ Saját kutatásom szerint Kárpátalján 21 települést érintett a kolonizáció valamely típusa, melyek közül egyesek a későbbi évtizedek hasonló intézkedéssorozatai révén azóta is létező önálló (szláv) településekké váltak. (13. táblázat)

Az állami telepítések során 289 család (feltételezhetően több mint ezerkétszáz fő) szerzett földet.²⁹¹ A magántelepítések során 317 család jutott földhöz, akik a forrásaink alapján valamennyien ruszinok voltak, és a kor népesedési adatai alapján feltételezhető, hogy a legszéresebb számítások szerint is ez minimálisan ezerkétszáz személyt jelentett. Összességében tehát a telepítések két formájában közel 2 500 fő költözött Kárpátalja alföldi területeire. A telepések jelentős része ruszin volt, akik Kárpátalja hegyvidéki területeiről származtak. Rajtuk kívül főleg cseh és morva területekről érkeztek telepések.

²⁸⁶ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 154, č. 3019/22.

²⁸⁷ Botlik, 2000, i. m. 181.

²⁸⁸ Simon, 2008, i. m. 66.

²⁸⁹ Tokar, Marian: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés. In: *Kárpátalja 1919–2009*, 2010, i. m. 56.

²⁹⁰ Stav kolonisace koncem r. 1934. *Pozemková reforma*, 16. évf., 1935 április.

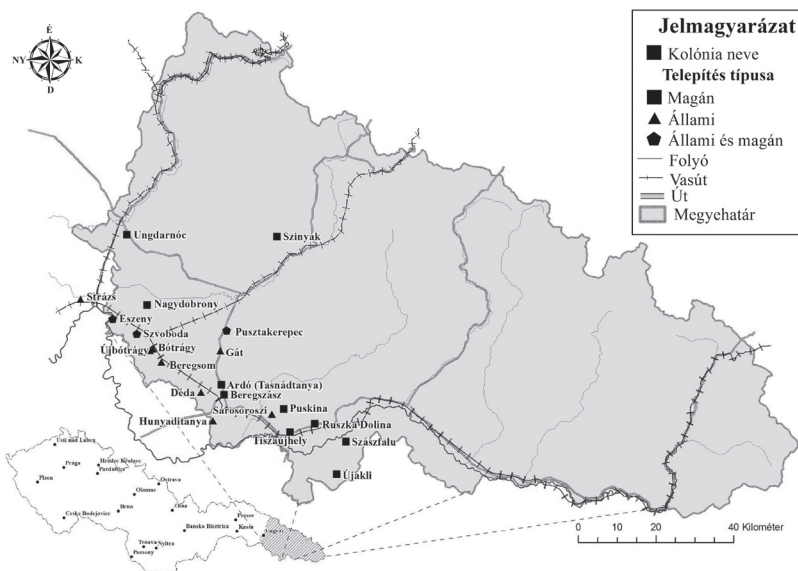
²⁹¹ Kárpátaljára az állami telepítések során beköltöztetett családok adatait lásd: NACR, Fond 705/1.

13. táblázat. A csehszlovák Kárpátalján létrehozott kolóniák
(összesítés)

<i>Nº</i>	<i>Kolónia</i>	<i>Telepítés típusa</i>	<i>Betelepített családok száma</i>
1.	Ardó (Tasnádtanya)	magán	25
2.	Beregsom	állami	35
3.	Beregszász	magán	10
4.	Bótrágy	állami	41
5.	Déda	állami	3
6.	Eszeny	állami és magán	57
7.	Gát	állami	13
8.	Hunyaditanya	állami	25
9.	Nagydobrony	magán	26
10.	Oroszi	állami	5
11.	Puskina	magán	82
12.	Pusztakerepec	állami és magán	18
13.	Ruszká Dolina	magán	40
14.	Szászfalu	magán	15
15.	Szinyák	magán	12
16.	Sztrázs	állami	21
17.	Szvoboda	állami és magán	79
18.	Tiszaújhely	magán	8
19.	Újakli	magán	67
20.	Újbótrágy	állami	35
21.	Ungdaróc	magán	11

A telepesfalvak kiépítését részben állami pénzből, részben pedig a telepesek számára juttatott hosszúlejáratú kölcsönökből finanszírozták. A kolóniákon önellátó parasztgazdaságok, és bizonyos mértékű feldolgozóipar kialakítását tervezték, azonban a kutatás során megállapítást nyert, hogy a telepek gazdasági működése sok nehézségbe ütközött. Ezek közül a gazdasági válság következtében megfigyelhető általános romlás ugyanúgy megemlítenő, mint a hegyvidéki telepe-

sek alföldi gazdálkodásra való nehézkes átállása, vagy a telepések hiányzó alaptőkéje.

2. térkép. Az állami és a magántelepök Kárpátalján a helyi vasútvonalak viszonylatában²⁹²

²⁹² A térképet Iván András készítette.

A telepese falvak mindennapjai

Kárpátalján a két világháború között végrehajtott telepítéseknek több aspektusát is vizsgálhatjuk. A szakirodalomban az intézkedést elsősorban az állampolitikai célokkal összefüggésben mutatják be, illetve etnikai hatásáról értekeznek. Az első Csehszlovák Köztársaság államapparátusa hivatalos retorikájában a telepítéseket mindig gazdasági és szociálpolitikai szükségszerűségként kezelte. A csehszlovák államnak voltak kidolgozott gazdasági programjai és tervei a kolóniák gazdasági működésére vonatkozóan, azonban ezek a tervek és a gyakorlat eltértek egymástól.

A telepítések folyamata Kárpátalján 1922-ben kezdődött meg. A földosztás által érintett településekhez tartozó különálló tanyákon azonnal megkezdték az építkezéseket is. A létrehozott település méretétől függően vagy részét képezte közigazgatásilag egy addig is létező falunak (például Gát, Sárosoroszi stb.), vagy önálló közigazgatási egységgé növelte ki magát (Szvoboda). Eddig fellelt forrásaink Sztrázs, Szvoboda és Gát esetében nem közlik a kiutalt területek nagyságát. A többi település esetében elmondható, hogy településenként jelentős eltérések is megfigyelhetőek voltak a kiosztott földterületek méretét tekintve. A telepítések során 15–20 kat. holdas birtokok kiosztását tartották célszerűnek, kivételt képeztek ez alól azok a legionáriusok, akiknek volt gazdasági végzettsége, ők akár nagyobb méretű földbirtokhoz is hozzájuthattak. Aki rendelkezett már valamilyen földterülettel, az nem szerezhette 25 kat. holdnál nagyobb földbirtokot. A telepecsalád valamennyi felnőtt korú tagja igényelhetett földtelket.²⁹³

A forrásaink alapján a kárpátaljai állami telepeken átlagosan 29 kat. holdat szereztek a telepések, amely átlag kolóniánként eltéréseket mutatott. Érdekes adat továbbá, hogy a település földterületeiből milyen arányban részesülhettek a telepek. Tizenegy állami, valamint magánkolónia esetében biztosítanak a forrásaink információt az ará-

²⁹³ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 215, folio 41.

nyok tekintetében. Az adatokból megállapítható, hogy több esetben jogos volt a helyi lakosok tiltakozása a telepítsekkel szemben, hisz négy olyan település is volt, ahol a rendelkezésre álló birtokok több mint 20%-át osztották ki a nem helyi igénylők között. Bótrágy esetében pedig, ahol két kolóniát is létrehoztak, a földterületek fele sem maradt meg a helyi igénylők számára. Természetesen ez a kép közel sem teljes, hisz egyrészt nem minden telep esetében rendelkezünk a pontos földbirtokmérétekkel, másrészt arra vonatkozólag sincsenek információink, hogy milyenek voltak ezek a kiosztott földterületek, milyen minőségű és jellegű birtokrészek maradtak a helyi lakosok számára. (14. táblázat)

14. táblázat. A kárpátaljai kolóniák telekméretei, 1935²⁹⁴

<i>Nő</i>	<i>Kolónia</i>	<i>Telepesbirtok átlagos mérete, kat. hold</i>	<i>Kolónia mérete, kat. hold</i>	<i>Település összes föld- területe, kat. hold</i>	<i>Kolónia föld- területének aránya, %</i>
1.	Ardó	n. a.	220,00	2 836,00	7,80
2.	Beregdéda	16,90	50,75	2 754,00	1,80
3.	Beregsom	27,70	886,70	4 332,00	20,50
4.	Bótrágy	41,00	2 570,50	4 403,00	58,40
5.	Újbótrágy	29,00			
6.	Eszeny	42,40	2 400,00	8 499,00	28,20
7.	Hunyaditanya	16,20	405,00	1 920,00	21,10
8.	Oroszvölgy	n. a.	608,00	3 242,00	18,80
9.	Pusztakerepec	14,00	252,00	2 144,00	11,80
10.	Sárosoroszi	52,20	261,00	3 331,00	7,80
11.	Újakli	n. a.	220,00	1 997,00	11,00
12.	Újverbóc	n. a.	682,00	2 297,00	29,70

²⁹⁴ Forrás: KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1796, folio 43–54, 67–75.

A hivatalos csehszlovák közlemények 14,9 hektárban adták meg a Kárpátalján átlagosan egy kolonistára jutó földterület méretét.²⁹⁵ A telepesek az 1930-as évek elején kelt panaszleveleikben, memorandumaikban arról írtak, hogy nem tartották ezt a földbirtokméretet elegendőnek az önálló gazdálkodáshoz, több esetben is jutottak parcellakiegészítéshez a telepesek, így több esetben meghaladták a tényleges birtokméretek a tervezettet.²⁹⁶ A telepes telkeket birtokméret szerint négy típusba sorolták. Az első, úgynevezett *A típus* – ház kerttel. A második, *B típus* – kisbirtok háztájival. A harmadik, *C típus* – 6–15 ha közötti kisparaszti birtok. Az negyedik, *D típus* – mintabirtok 15 ha fölötti földterülettel.²⁹⁷

A telepek kiépítésének folyamatáról töredékesek a forrásaink. Azonban igen hasznos olvasmány Josef Kápar már említett könyve, amely Szvoboda telep létrehozásának tizedik évfordulójára jelent meg. Szvoboda telepnek három része volt: Nagybakos, Kisbakos és Dvorce. Kápar szerint a telep kiépítése a szántóföldek kiosztásával kezdődött, megtörtént a telkek felmérése, kiparcellázása. A meglévő, korábbi tulajdonos által elhagyott épületekbe, melyek sok esetben rossz állapotúak voltak, elkezdték az igénylők betelepítését. Érezhető volt mind a ruszinok, mind a magyarok nyugtalansága a telepítések miatt. Damborsky – aki a Szvoboda telepen kialakított maradék birtok tulajdonosa volt – az egyik újságnak adott interjújában próbálta megnyugtani az őslakos kedélyeket azzal, hogy a telepítéseket békésnek nevezte.²⁹⁸ Kápar írt arról is, hogy a helyiek messziről megismerték a kolonistákat sajátos viseletükről, 6–7 méteres szekereikről (a magyarok általában 3 méteres szekeret használtak), illetve a telepesek lovai is jobbak voltak. Nagy erőfeszítések történtek annak érdekében, hogy a gazdasági élet mihamarabb beinduljon. Még 1923-ban elvégezték az őszi vetési munkálatokat, kiválasztották a parcellákat, megvásárolták a lovakat, elvetették a rozsot és a búzát. A tél kemény volt, a félkész épületekben elszállásolt legionáriusokat Szibériára emlékeztette.²⁹⁹

²⁹⁵ Stav kolonisace koncem r. 1934. *Pozemková reforma*, 16. évf., 1935 április.

²⁹⁶ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

²⁹⁷ Uo.

²⁹⁸ Kápar, 1933, i. m. 11–12.

²⁹⁹ Uo. 12.

A telep három részére összesen 64 telephelyet utalt ki az ÁFH, Dvorcén 20 telket, Nagybakosban 25 telket, Kisbakosban 19 telket. Az építkezési engedélyeket 1923. december 12-én adták ki. Az építkezéseket Rudolf Frič pozsonyi építész, a brnoi Sequence és Matulík, valamint Herdlička és Diegl bonyolították. Az építkezések tavasszal kezdődtek el. A munka gyorsan folyt, főleg vályogot használtak, később a vályogvetők helyén halastavakat alakítottak ki. A 64 lakóház 1924-re készült el.³⁰⁰ A telep építése jelentős számú munkaerőt vonzott, sok bérmunkás és kézműves érkezett. A gazdálkodást igyekeztek modern eszközökkel megvalósítani, traktorokat is használtak. Fontos kérdés volt a talajjavító, és a lecsapolási munkák elvégzése. A telepen főként a sertésstenyészést, a cukorrépa termesztést támogatták, a válság miatt azonban gyakran szükség volt vetőmag és egyéb segélyakciókra, az igen magas kamatozású, 12–14%-os hitelek is gondot okoztak a telepeseknek.

Az építkezések jelentős költségekkel jártak. Az ÁFH telepítési hivatala által jóváhagyott építkezési keret terhére maga a telepes vagy az építkezési hivatal végezte az építkezést. A magántelepesek saját maguk állták az építkezés költségét. Ami a ruszin magántelepéseket illeti, forrásaink tanúsága szerint kaptak állami támogatást is hitelek formájában, amelyek visszafizetése a későbbiekben nem kis gondot okozott az igénylők számára. A telepesnek az építkezési ár felét kellett állnia.³⁰¹ Az építkezések költségeinek jelentős hányadát támogatta a csehszlovák állam elsősorban építkezési kölcsönökkel, abból a megfontolásból, hogy ne csak földterülethez juttassa a telepeseket, hanem hozzájáruljon egzisztenciájuk egyéb módon való megalapozásához is.³⁰²

Szvoboda esetében ismeretes, hogy a telepítéseket a Szociális Minisztérium, a Védelmi Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium finanszírozta.³⁰³ Az Állami Földhivatal dokumentumaiból kiderül, hogy egy szabvány telepes ház felépítése 52 ezer csehszlovák koronába került. A ház egy konyhából, egy szobából, egy előszobából

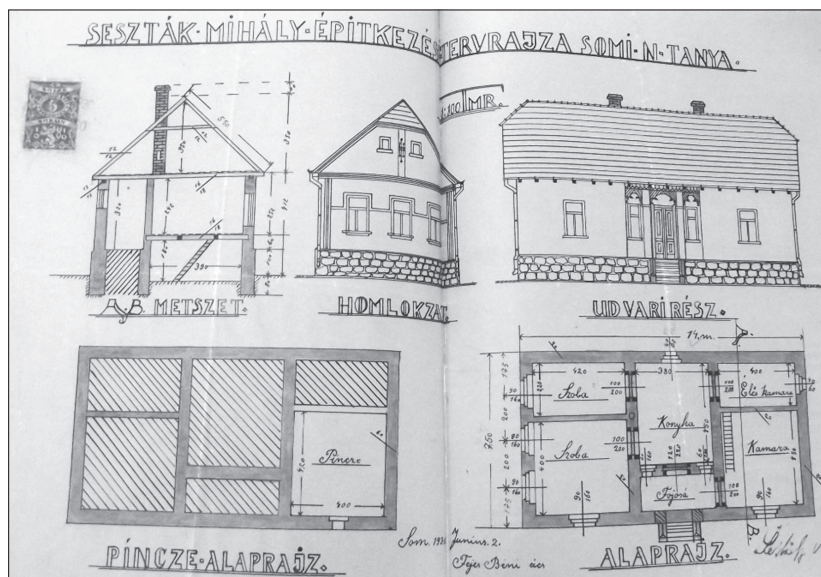
³⁰⁰ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³⁰¹ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 141.

³⁰² Uo. folio 1–3.

³⁰³ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

ból és egy kamrából állt, összterülete 41 m² volt.³⁰⁴ Szvoboda esetében pontos információkkal rendelkezünk a lakóépületek építéséről. 70 családi ház felépítésére összesen 9 870 ezer koronát utaltak ki.

6. ábra. Telepesház terve³⁰⁵

A Szvobodán épített házak alapterülete a gazdasági épületekkel együtt a forrásaink alapján 78,5 m² volt, valamennyi házban volt két szoba, konyha és kamra.³⁰⁶ Gát kolónia kiépítését tárgyaló forrás nevezi meg, hogy a betelepített ruszinok kérték: négyszobás házakat építsenek a számukra, lehetőleg istállóval ellátva, és nyolc szarvasmarhát is biztosítson számukra a csehszlovák állam. Gát esetében egy telepes telek 40 m széles, 100 m hosszú volt, amelyhez általában 12–16 kat. hold föld tartozott.³⁰⁷

³⁰⁴ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 141.

³⁰⁵ Forrás: NACR, fond 705/5, inv. 82/1, karton 176.

³⁰⁶ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 153.

³⁰⁷ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 46, č. j. 2473/24.

3. kép. Új építésű ház Csarondaháton a csehszlovák időszakban³⁰⁸

4. kép. Ruszin parasztház Kiszolyván a századelőn³⁰⁹

³⁰⁸ Forrás: NACR, fond 705/3, inv. 173, karton 250.

³⁰⁹ Forrás: Fortepan (86858, Magyar Földrajzi Múzeum,). <http://fortepan.hu/>

Az ÁFH 1931. november 19-i jelentése alapján a telepeken befejeztek az építkezések, az erre a célra előirányzott 73 millió koronából 53 milliót használtak fel. Kárpátalján 11 telepen 247 kolonista 15 millió Kč építkezési segílyt kapott, amelyből 6 976 ezer koronát a Csehszlovák Legionárius Iroda adott, amiből 1 600 ezer Kč kamatmentes kölcsön volt. A további be nem fejezett ingatlanokra 1 140 ezer koronára volt szükség.³¹⁰ A forrásaink tanúsága szerint egyes telepek kiépítésénél az államnak pénzgondjai voltak. Egy 1924 októberében kelt dokumentum például megjegyzi, hogy nincs elegendő pénz Sztrázs kiépítésére.³¹¹ A telepek kiépítésével foglalkozó tanácskozásokon felmerült, hogy azzal lehetne olcsóbbá tenni ezt a munkát, ha az építkezésekbe magukat a telepeseket is bevonnák, illetve az építőanyagok egy részét a helyszínen állítanák elő.³¹²

A telepítések folyamatának telepeseket érintő anyagi vonzatáról érdekes információkat kaphatunk abból a tájékoztató anyagból, amelyet a bótrágyi telepések számára készített az ÁFH. Az anyag tanúsága szerint közel száz igénylő számára biztosítottak földbirtokot Bótrágy községben, illetve környékén 15–20 kat. holdas telkek formájában. Földet családos, gazdálkodó emberek kaphattak. A telepésnek testileg egészségesnek, és erősnek kellett lennie, a munka során meg kellett fogadnia az ÁFH és a szövetkezet tanácsait, azokkal együtt kellett működni. A kapott telken köteles volt rendben saját kezűleg gazdálkodni, nem adhatott el és nem adhatott bérbe a földszerzeményből az ÁFH jóváhagyása nélkül. Köteles volt a földterületet célszerűen használni, a településen létező szövetkezetbe belépni. Biztosítania kellett a rendes gazdálkodáshoz szükséges épületeket, állati és gépi munkaterőt, a munkálatokhoz szükséges tőkét. A kialakítandó gazdasági és lakóépületek felhúzása körülbelül 40 ezer koronába került, ennek felét volt köteles megfizetni a telepés, másik felét az ÁFH állta kamatmentes hitel formájában, melyet tíz évre kapott a telepés. Az építkezésbe sajátkezü, illetve családja munkáját is befektethette.

³¹⁰ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³¹¹ NACR, fond 705/5, inv. 52, karton 156.

³¹² NACR, fond 705/3, inv. 173, karton 250.

Minden kolonistának rendelkeznie kellett egy pár lóval vagy ökörel, képesnek kellett lennie az őszi és tavaszi vetések elvégzésére. Minden telepesnek rendelkeznie kellett két tehénnel, egy vaskével és egy szekérral. A szövetkezet segítségével fejleszthette birtokát, például a traktorok vásárlásához a szövetkezetnek biztosított hitelt az ÁFH. A szükséges eszközök megvásárlásához egy telepesnek mintegy 5 kat. hold birtokkal kellett rendelkeznie. Az igénylő 15–25 kat. holdat kapott, melynek értéke minőségétől függően változott ezerötszázról kétezer koronáig holdanként. A föld kiutalási árának legalább 10%-át meg kellett tudnia fizetnie a telepesnek, ez legfeljebb 3500 korona lehetett. Kölcsönt a telepes a gazdasági szövetkezettől is felvehetett. Az ÁFH ezen túl szinte mindenre adott hitelt. A kiutalási ár 90%-ára 5%-os éves kamattal nyújtott pénzügyi segítséget. A telepesnek elviekben képesnek kellett lennie kifizetni a föld kiutalási árát, a gazdasági és építkezési szövetkezet tagsági díját, rendelkeznie kellett, vagy vásárolnia kellett a gazdálkodásban használható gépi és állati erőt, ki kellett tudnia fizetni az építkezési ár felét, illetve valamiből finanszíroznia kellett a családja eltartását az első termésig. Ezek a költségek összességében közel 20 ezer koronára rúgtak. Ilyen feltételek mellett arra számítottak, hogy a telepes huszonöt és fél év alatt tudja kifizetni a föld kiutalási árát és 10 év alatt az építkezés árát.³¹³

Mint a fentiekből látható, jelentős hiteleket kellett felvenniük a telepeseknek. A forrásokból kiderül, hogy milyen hitelkeretet biztosított az állam a kolóniák létrehozására és fenntartására. Építkezési hitelekre 45 millió koronát a Zemska Bank pozsonyi fiókja biztosított. Ezenkívül kis összegű hitelekre 120 milliót, forgótőke hitelekre 22 milliót.³¹⁴ A telepesek mindennapjaiban a legkomolyabb problémát ezeknek a hiteleknek a törlesztése jelentette. Az ÁFH 1931–1932-es adatai alapján a telepeseket anyagi szempontból három csoportba lehetett sorolni. Az első csoportba tartoztak azok, akik megőrizték hitelképességüket: cseh területeken 147, morva területeken 67, Szlovenszkóban és Kárpátalján 693 ilyen telepest említenek a dokumentumban. A második cso-

³¹³ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1129, folio 46.

³¹⁴ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 148.

portot képezték azok, akik további segízésre szorultak: cseh területeken 239, morva területeken 109, Kárpátalján és Szlovenszkoiban 1 126 ilyen telepes volt. A harmadik csoportba tartoztak a pénzügyileg veszélyeztetett telepesek, belőlük cseh területeken 74-en, Morva területeken 34-en, Szlovenszko és Kárpátalja területén 347-en voltak.³¹⁵

Elsősorban az 1930-as évek első feléből szaporodott meg azon forrásoknak a száma, amelyek a kolóniák gazdálkodásával, fejlesztésével foglalkoznak. Ez azzal magyarázható, hogy a világgazdasági válság jelentősen érintette a telepeket is, mely nehézségekre próbáltak megoldást találni. A telepesfalvak fejlesztési tervei három fő problémakört érintenek: a mezőgazdasági fejlesztést, az ipari fejlesztést és a kulturális fejlesztést.

A mezőgazdasági fejlesztés tekintetében a talajjavító és lecsapoló munkálatok kaphattak kiemelt finanszírozást a csehszlovák államtól. Egy 1932-es jelentésből, melyet az Állami Földhivatal számára készítettek Ungváron, kiderül, hogy elsősorban az árpa, a rozs, a búza, a kukorica, a dohány és a cukorrépa termesztését támogatta a szaktárca a kolóniákon.³¹⁶ Ezt a mezőgazdasági termesztést az 1920-as évek végén elsősorban a talajjavító munkálatok és a megfelelő mennyiségű vetőmag hiánya nehezítette. Előirányoztak a kolóniákon jelentős mértékű gyümölcsfa-telepítéseket is, háromezer gyümölcsfa telepítését helyezték kilátásba 1933 januárjában Beregsom, Sztrázs, Pusztakerepec, Sárosorosi, Tiszaújhely, Hunyaditanya és Eszeny falvakban. Ezenkívül az állattenyésztés fellendítése érdekében a takarmánynövények vetésterületének növelését is finanszírozni kívánta az illetékes hatóság.³¹⁷

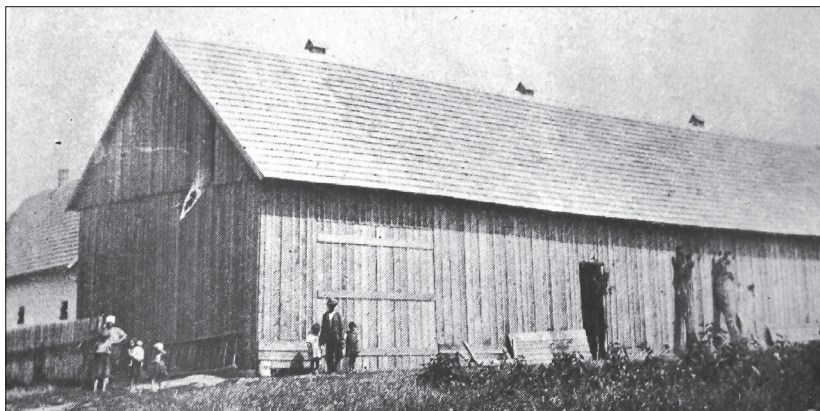
Ami az ipart illeti, elsősorban kézműipari és mezőgazdasági termékeket feldolgozó komplexumok létrehozását támogatták a kolóniákon. Úgy a mezőgazdaság, mint az ipari létesítmények esetében javasolta a földművelésügyi tárca szövetkezetek létrehozását és működtetését. A kolóniákon szeszfőző és dohányfeldolgozó üzemek hoztak létre, ezeken kívül a tejfeldolgozó üzemek megnyitását preferálták.³¹⁸

³¹⁵ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³¹⁶ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 76–77.

³¹⁷ Uo. folio 77.

³¹⁸ Uo. folio 75–76.

5. kép. Dohányszárító épület Szvobodán³¹⁹

A kárpátaljai telepések gazdasági tevékenységéről, gondjairól sok információt megtudhatunk azokból a panaszlevelekből, beadványokból, melyeket a telepítések alanyai a felelős hatóságokhoz intéztek. Ezen túl számukra létrehoztak egy fórumot is, ahol a telepések gazdasági és egyéb problémáikról, tapasztalataikról beszámolhattak.

A feltárt források segítségével rekonstruálni tudjuk, hogy a telepítéseket követően hogyan ment a telepéseknek a beilleszkedés, a mindennapi gazdálkodás és élet. Az első forrás, amely rendelkezésünkre áll, egy 1929 decemberében kelt dokumentum, amely a telepések kéréseit tartalmazza. Ezen kérések első része pénzügyi természetű volt. Kérték a kiutalási ár csökkentését, a hitelek kamatainak elengedését a ki nem fizetett kiutalási ár után, a birtokhitelek visszafizetési határidejének meghosszabbítását, a hitelek telepések által kért ütemben történő kiutalását, az építkezési kiadások számlázását, az építkezési hitelek visszafizetésének moratóriumát a válság idejére, az építkezési és birtokhitelek konszolidálását hosszú távra. Kérték továbbá, hogy az ÁFH lépjen fel az építkezések során elkövetett jogsértések ellen, illetve nyújtson hosszú távú forgótőkehitelket, az egyéb adósságok kifizetésére. Ezekenkívül kérték a hitelszövetkezetek felállítását, támogatást

³¹⁹ Forrás: NACR, fond 705/3, inv. 173, karton 250.

mezőgazdasági gépek vásárlására, a kamatok csökkentését, illetve a ki nem fizetett kamatok, valamint a földadó elengedését.³²⁰

A kolonistáknak a telepek kiépítésével kapcsolatosan is voltak kéréseik. Elsősorban arra panaszkodtak, hogy nem megfelelő a települések közötti összeköttetés, így kérelmezték a telepeknek a már meglévő úthálózatba való bekapcsolását. Továbbá talajjavító munkálatok elvégzését, a mezőgazdasági birtokok területének növelését, fák telepítését. A további igények között megfogalmazták a szarvasmarha tenyésztés fejlesztésének szükségességét, a gyümölcstermesztés fejlesztését, a szövetkezetek nagyobb támogatását, illetve nemesített vetőmagok biztosítását. Közigazgatási jellegű kérésekkel is előálltak, remélték az önkormányzatiság biztosítását, a posta- és a telefonhálózat bővítését. Mindezekben túl kérték a földosztás kiterjesztését az erdőkre és a legelőkre, a telekkönyvezés felgyorsítását, iskolaépítést, valamint minden tulajdonjogot korlátozó rendelkezés eltörlését.³²¹

1929. december 13-án tartották az ÁFH elnökségi ülést, ahol a telepések gazdasági helyzetéről tartott előadást Jan Voženilek, aki tolmácsolta több telepes kérését, többek között kárpátaljai telepesekét is. Ebből megismerhetjük a telepések véleményét, miszerint nagyobb figyelmet kértek a szövetkezeti gazdálkodásnak, kérelmezték a telekkönyvezés felgyorsítását, és két-három évre adómentességet. Kárpátaljáról több telepes személyesen is felszólalt. Petr Vakarov bótrágyi lakos arról beszélt, hogy közigazgatásilag önálló kolóniát szeretnének, útépitést kérnek, iskolaépítést, talajjavító munkálatok elvégzését, telefon- és postahálózat kiépítését, településfejlesztést, a legelők területének növelését, a földosztás árának csökkentését, további segílyeket hitel formájában és további földosztást. Kasarda újbótrágyi telepes arról számolt be, hogy nem jövedelmező a dohánytermesztés és drága a föld, fontos lenne a jelzáloghitelek megszüntetése vagy átkonvertálhatósága. Turjanica azt kérte, hogy Újbótrágyon nyissanak cseh–ruszin iskolát.³²²

³²⁰ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³²¹ Uo.

³²² Uo.

A hitel-visszafizetések problémáját igazolja az a levél is, melyet egy telepes, bizonyos Arnošt Hosa mint a bótrágyi kolónia gazdasági szövetkezetének képviselője írt 1930-ban. Ebben nehezményezte, hogy egy átlagos telepes 30–50 ezer korona adóssággal volt terhelve az építkezési kölcsön fejében, és 15–20 ezer korona egyéb adóssága is felhalmozódott.³²³

Az ÁFH elnöksége annak érdekében, hogy megismerhesse a telepeseket érintő problémákat 1931. szeptember 22-én döntött arról, hogy létrehoz egy tizenöt tagú tanácsot a telepések képviselőiből. Ezt követően a Pozsonyi Telepítési Hivatal (PTH) javaslatot tett a tanács tagjainak személyére. Kárpátaljáról a következő tagokat javasolták: Jan Vytaček – Sztrázs kolónia, legionárius, Jozef Honžalko – Szvoboda kolónia, legionárius, Jaroslav Novak és Vaszil Turjanica – Újbótrágy kolónia, legionárius és ruszin. Megjegyezte továbbá a PTH, hogy azokat javasolta kiválasztani, akik az állami telepítésekben vettek részt, illetve a szlovák vagy ruszin nemzetiségűeket. Az ÁFH 4. sz. ügyosztálya is tett javaslatot a tanács tagságára Jozef Honžalko szvobodai legionárius és Petr Vakarov bótrágyi ruszin telepes személyében. Végül az utóbbiak kerültek be a tanácsba. Feladatuk volt szóban és írásban jelezni a telepek problémáit. Az első tanácskozásra 1931. november 11-én került sor.³²⁴

1933-ban a gáti telepések azt kérték, hogy több földet kaphassanak, az átlagos 12–15 kat. holdas földbirtokméretet akarták 19 kat. holdra növelni.³²⁵ Ugyanebben az évben kérték azt is, hogy az építkezési kölcsön visszafizetésének határidejét hosszabbítsák meg tíz évvel.³²⁶ A telepések 1934-ben kérték Beregsomban, Bótrágyon, Eszenyben és Orosziban, valamint Beregdédában a kiutalási ár csökkentését 25%-kal, Szvobodában, Gáton, Pusztakerepecen és Újhelyen 10–15%-kal.

A telepések kárpátaljai viszonyait érzékletesen mutatta be az az 1933. április 28-án kelt jelentés, melyet a Podkarpatská Rusi Telepések Szövetsége készített. A dokumentumban leírták, hogy a telepe-

³²³ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1129, folio 2–9.

³²⁴ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³²⁵ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 48.

³²⁶ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 46–47.

seknek kiválasztásuk során nyilatkozniuk kellett anyagi helyzetükről, tőkájükről, azonban ezt sokan nem, vagy nem a valóságnak megfelelően tették meg. Ez azt eredményezte, hogy egyesek anyagilag nem álltak kellőképpen erős lábakon. Mások pedig nem jól osztották be a pénzüket. Az 1928-as és az 1929-es termés is jó volt. Az utána következő években viszont nem kedvezett az időjárás, a korai fagyok nagy károkat okoztak. Fontos szerepe volt a vízügyi szövetkezeteknek, mindenekelőtt Bótrágyon és Beregsomban kiemelten fontos volt a lecsapolások elvégzése. Jelentős problémát jelentett a kolonisták adóssághelyzete, a telepesek 100%-a képtelen volt fizetni a hiteleket. A telepesek jelentős része még az építkezések árának 50%-át sem tudta kifizetni. Az építkezésekre felvett hitelek jelentős része 16%-kal kamatozott. Ezen felül átlagosan 1800 Kč adósság jutott egy hektár földre. Ugyanakkor folyamatos volt a további hitelfelvétel, mert a gazdálkodásnak és a megélhetésnek a legalapvetőbb feltételeire sem volt pénzük az embereknek. 1932-ben a kormány 100 ezer Kč segílyt utalt ki a telepeseknek, utasításba adva ugyanakkor a költség nyomon követését, lehetőség szerinti racionalizálását. A telepesek elsősorban azt kérelmezték, hogy az állam támogassa a talajjavítást műtrágyával és mésszel, a takarmányvásárlást, fák telepítését.³²⁷

Hasonló viszonyokról számolt be az a jelentés, amelyet 1933. június 3-án kelteztek. A telepeken jobb termést vártak, mint a megelőző években. Szükségesnek tartották a pénzügyi segítséget, illetve beszámolt a jelentés arról, hogy a telepesek ki voltak merülve. Több telepen is folytatnak talajjavító munkálatokat: Beregsomban, Bótrágyon, Újbótrágyon. Szvobodában jól halad a lecsapolás. Hunyadi-tanyán létrejött a vízügyi szövetkezet. Orosziban épp szervezés alatt van. A jelentés beszámolt arról, hogy a facsemete akcióhoz 20 ezer koronára lett volna szükség.³²⁸

³²⁷ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 82.

³²⁸ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 85.

6. kép. Az ÁFH egyik mérnöke a vízügyi munkálatok helyszínén³²⁹

Roppant érdekes kordokumentum az az üggyirat, mely a határörtelepesek³³⁰ memorandumának ügyével foglalkozott. A kérelem Bótrágyon írodott 1934. június 1-jén. A memorandum lényege az volt, hogy a dél-szlovákiai és a kárpátaljai határörtelepesek sürgős segítséget kértek a Belügyminisztériumtól. Leírták, hogy a földreform során 252 paraszttellett jött létre Csaptól³³¹ Beregszászig 925 hektáros területen. Ezt a méretet azonban nem tartották elegendőnek az önálló gazdálkodáshoz. Sétrelmezték, hogy az akciót megfelelő szakemberek bevonása nélkül folytatták. A telepítések a Latorca, a Tisza, a Borzsa és a Bodrog árterében, részben mocsaras területen történtek, ezt is a gazdálkodást nehezítő körülményként értékelték. Az időjárás viszonyokat sem tartották a legmegfelelőbbnek. Megemlítették, hogy a telepések nemzeti és stratégiai célokból szintiszta magyar területekre kerültek, elhagyatott, tönkrement nagybirtokokra. A föld termőképességét kimerítettnek találták, továbbá drágállották a kiutalási árat. Megjegyezték, hogy már három éve olcsóbban lehetett magánszemélyektől

³²⁹ Forrás: Kápar, 1933, i. m. 40.

³³⁰ Határörtelepeseknek a memorandum készítői, tehát a Kárpátaljára telepített legionáriusok nevezték magukat.

³³¹ Csap az időszakban Szlovákiához tartozott.

piaci áron földet venni. Úgy vélték a telepések, hogy majd a gazdasági hasznóból képesek lesznek finanszírozni a hiteleket, azonban ez nem volt megvalósítható. A lakó- és gazdasági épületeket az ÁFH tervei alapján kellett építeni kamatmentes hitelre. Azonban az építkezések drágák voltak, ahogyan a mezőgazdasági termelés is, mely ráadásul nem volt kifizetődő. A telepések valamennyi pénzét elvitte az építkezés, és a termelőeszközök megvásárlására már csak hitelből futotta. Már az első évben a vetőmag, a takarmány és a termelőeszközök megvásárlása hatezer korona / hold adóssággal járt. Bár minden évben volt vetőmag akció, ez a teljes terület bevetésére nem volt elegendő. Kölcsönöztek gabonát, krumplit, de azt sem kifizetni, sem visszaadni nem tudták. A memorandum keletkezését megelőző években érte el a telepéseket a gazdasági hanyatlás mélypontja, ugyanis aszály is súlyosbította a helyzetüket. A telepések arra panaszkodtak, hogy felélték az utolsó tartalékaikat is, alig volt pénz ruhára, képtelenek voltak fizetni a hitelek törlesztőrészeit.³³²

1934-ben a beregsomi telepések hasonló tartalmú levelet fogalmaztak meg, melyben kérték a hitelek elengedését, vagy a hitelfeltételek könnyítését. Kérelmezték a vízügyi munkálatokat az öntözés biztosítása érdekében, továbbá útépítést, a vasútállomás ugyanis 2,5 km-re feküdt a településtől.³³³ A sztrázsi telepések 1934-ben és 1935-ben is további földosztást szerettek volna elérni.³³⁴

1935-ben az újbótrágyi telepések kérték az elektromos hálózat kiépítését,³³⁵ a földterületek lecsapolását, kőút megépítését, jobb minőségű földterületek biztosítását. Kérték továbbá, hogy mentesítsék őket a kiutalási ár megfizetése alól, csökkentsék a kamatokat, konzerválják a telepések adósságának visszafizetését, illetve nemcsak cseh, de ruszin iskolát is építsenek, szűnjön meg a cseh és a ruszin telepések közötti különbségtétel.³³⁶ Külön érdekesség, hogy a kérelmezők tiltakoztak az ellen, hogy földet kapjon egy ruszin kerékgyártó kézműves.

³³² NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³³³ NACR, fond 705/5, inv. 82/7, karton 176, č. j. 9730/34.

³³⁴ NACR, fond 705/5, inv. 36, karton 142.

³³⁵ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 187.

³³⁶ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 190.

Valamilyen oknál fogva az ügy mögött politikai agitátorok munkáját sejtették. Tiltakoztak egyáltalán minden új telepesek beköltöztetése ellen.³³⁷ Az 1936-os memorandumban megfogalmazott igények: vízszabályozás, a termelés korszerűsítése, útépítés, az épületek karbantartásának finanszírozása, a kerítések javítása, garázsépítés a traktoroknak, iskolaépítés, a villanyáram bevezetése.³³⁸ Az általam fellelt egyik utolsó kérelemben, melyet 1937-ben írtak a telepesek, a legfőbb kívánalom a kiosztott földek eladása volt.³³⁹

Mint a fentiekből láthatjuk a telepesek kérelmei elsősorban a telepek infrastrukturális fejlesztésének támogatására, a termelés fejlesztésének elősegítésére, illetve a legtöbb esetben a hitelügyek rendezésére vonatkoztak. A kérelmekből egyértelműen kitűnik, hogy a telepek fejlesztési terveinek megvalósítása csúszott a tervekhez képest, a gazdálkodás hatékonysága nagymértékben alulmúlta az előzetes elvárásokat, a telepesek többsége pedig végeláthatatlan adósságspirálba került.

A kormányzat a telepesek nehézségeit több okkal magyarázta. Egyrészt a kolonisták személyével. Voltak ugyanis olyanok, akik nem, vagy nem az ÁFH elvárásai és javaslatai szerint végezték a mezőgazdasági munkálatokat. Javasolták az ő eltávolításukat a telepekről. Megoldási javaslatként fogalmazódott meg a szövetkezeteket és a telepek önkormányzatiságának erősítése, támogatása. A gazdálkodást érintő problémák egyik okának tartották, hogy rossz minőségű, agyagos volt a talaj, sok helyen volt szükség lecsapolásra. A természet sem volt kegyes, az időjárás sokszor nehezítette a termelők dolgát. A termékek árusítását pedig a megfelelő termelőpiactól való távolság nehezítette a telepítésekért felelős hivatal meglátása szerint.³⁴⁰ Az ÁFH egyéb jelentései szintén kitértek arra, hogy voltak rosszul kiválasztott, nem kvalifikált telepesek. Túl nagy befektetésekkel jártak a telepítések, eladósodtak a parasztok a felelőtlen költségek miatt, elégtelen volt a telepesek saját pénzügyi forrása.³⁴¹

³³⁷ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 191, č. j. 305/35.

³³⁸ NACR, fond 705/5, inv. 99, karton 193.

³³⁹ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 46–47, č. j. 192.988/37.

³⁴⁰ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 190, č. j. 8103/35.

³⁴¹ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

Bár a földosztás során mindig hangsúlyozta Prága azt az elvet, mely szerint telepítések során előnyt élveznek azok, akik rendelkeznek bizonyos mezőgazdasági tapasztalattal, a földhöz juttatottak által kitöltött kérdőívekből azt láthatjuk, hogy a korábban földműveléssel foglalkozó telepések aránya nem volt magas.³⁴² Különösen igaz ez a hegyvidéki területekről érkező ruszin telepésekre, akik esetében előfordult, hogy rövid időn belül el is hagyták a kiosztott földbirtokot.³⁴³ Amikor ilyen esemény történt, arra mindig érzékenyen reagált a közvélemény, különösen a magyar ellenzék.

Az ÁFH belátta, hogy a földosztás során történtek bizonyos aránytalanságok, melyeket igyekeznek megoldani. Ennek érdekében különböző intézkedéseket kívántak foganatosítani. Az ÁFH igyekezett hozzájárulni a telepések adósságainak rendezéséhez, a kérelmeket egyenként igyekeztek elbírálni. Megközelítőleg 5 millió Kč hitelszszége volt a telepéseknek, ezt úgy kívánták megoldani, hogy a szövetkezetekre ruházták az adósságokat.³⁴⁴

Az ÁFH az építkezési kölcsönök maximum 50%-ának folyósítását tudta vállalni. Két formában tudtak hitelt biztosítani: azoknak a telepéseknek, akik kifizették a föld árát és nem volt máshol hitelük, kamatmentes hitelt nyújtottak 10–20 évre, és jelzáloghitelt akár 33 évre; nagyon sok volt azonban a késedelmes fizető, az ő esetükben csak a jelzáloghitel jöhetett szóba. A jelzáloghitel az új ház építési költségének 90%-át és a régi ház felújítási költségének 50%-át tehette ki.³⁴⁵

A gazdálkodásban megjelenő pénzügyi gondok megoldásának több módját is alkalmazta az ÁFH több-kevesebb sikerrel. Ezek egyike volt, hogy 1928-ban Bányú kolóniát ideiglenesen mentesítették az adófizetés alól.³⁴⁶ Egy 1931-ben keletkezett dokumentum arról számolt be, hogy Pusztakerepec kolónia telepeseit ideiglenesen mentesítették az adóktól.³⁴⁷ A földadó mértéke 1931-ben 100 Kč volt Kárpát-

³⁴² KTÁL, fond 36, opis 1, delo 162, folio 6–47.

³⁴³ Újabb adatok az alsókerepeczi földosztás történetéhez. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf., 2. szám (1928. január 8.)

³⁴⁴ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ NACR, fond 705/5, inv. 32, karton 152, č. j. 92669.

³⁴⁷ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 48, č. j. 97483/31-V/4R.

alján és Szlovenszkóban, a történelmi területeken pedig 15 Kč. Ennek az összegnek egyhatoda volt állami adó, öthatoda az önkormányzathoz folyt be. A telepek 1932-ig élveztek földadó-moratóriumot.³⁴⁸

Mint a telepesek panaszaiból láthattuk, több telep esetében kérelmeztek a lecsapolási, vízügyi és talajjavító munkálatokat. Ezeknek a munkálatoknak az állapotáról számolt be egy 1932 decemberében kelt jelentés Szvoboda, Bótrágy, Hunyaditánya, Pusztakerepec és Gát esetében. Szvobodán ekkor már folytak a vízügyi munkálatok, melyek Damborsky maradékirtokán kezdődtek. Újbótrágyon már volt kidolgozott terv, azonban további 172 ezer koronát tartottak szükségesnek a munkálatokhoz. Bótrágyon már elindultak a munkálatok, megkezdték a főcsatorna építését, amire 295 ezer koronát utalt ki az ÁFH. Beregsomban 1930-ban épült ki a főcsatorna, 285 ezer koronába kerültek a munkálatok, amelyek 823 ha területre terjedtek ki. Eszeny-Nagyatanyán 90 hektárt érintettek a munkálatok, amelyek 130 ezer koronába kerültek. Hunyaditanyán elkészültek a tervek 590 hektárra. Sárosorosiban és Sztrázson éppen elkezdődtek a munkálatok.³⁴⁹

Sztrázs településen 340 hektárnyi területen végeztek lecsapolást és meliorációt 940 ezer Kč értékben, amit az építkezési alapból vontak ki. Az építkezésekre 674 636 koronát kaptak, a Csehszlovák Legionárius Irodája 250 ezer koronával támogatta az építkezéseket.³⁵⁰

Beregsomban a meliorációs munkálatok első etapjára 95 800 Kč saját forrást, valamint 67 060 Kč állami szubvenciót és 30 ezer Kč éves hitelt szántak. A második körhöz 4 220 ezer koronára volt szükség, amihez az állam 60–70%-os támogatást tervezett adni. Bótrágyon 1 260 ezer koronára volt szükség a meliorációs munkához, amihez 60–70%-os állami támogatást reméltek.³⁵¹

A fenti telepek esetében vannak információink a termésátlagok alakulásáról is. Búzából 2–3 q / 1 hold, gabonából 7–9 q / 1 hold, kukoricából 12 q / 1 hold. A gabonatermesztést nem tartották kifizetődőnek, a telepek helyzetét a jelentés rossznak ítélte meg, különösen a ruszinok

³⁴⁸ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³⁴⁹ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 97.

³⁵⁰ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

³⁵¹ Uo.

esetében. A jelentés készítői javasolták az állattenyésztés fejlesztését azoknak a telepeknek az esetében, ahol kicsi a földtelkek mérete, mint például Gáton, Pusztakerepecen, Újhelyen. Kevésnek ítélték a gyümölcsfák számát, javasolták Pusztakerepec, Hunyaditánya, Újhely esetében a telepítéseket. Fontosnak ítélték Bótrágy, Újbótrágy, Beregsom, Hunyadi, Sztrázs közigazgatási függetlenedését. Azonban ez csak Szvoboda esetében történt meg. Infrastrukturális fejlesztéseket útépités formájában Sztrázs, Hunyaditánya, Újbótrágy, Bótrágy, Beregsom kolóniákon javasoltak. Fontosnak tartották egyes kolóniák bekapcsolását a Királyhelmece–Csap főútvonalba, illetve Macsola és Gecse között 1,5 km-es út megépítését. Újbótrágy esetében egy, Beregsom esetében két km út építését látták szükségesnek.³⁵²

A telepések helyzetével kapcsolatosan számos tanácskozásra került sor az 1930-as években. Egy 1933. február 28-án keltezett dokumentum olyan megoldási javaslatokról számol be, amelyek a telepések helyzetének javítását célozták: a telepések adózásának könnyítése, a dohány- és cukorrépa-ültetvények fejlesztése, szeszfőzdek építése, a szövetkezetek megalakításának segítése, a talajjavító munkálatok támogatása, gyümölcsfaakciók. Ez utóbbi keretében háromezer fát terveztek telepíteni összesen 15 ezer Kč értékben. Az állattenyésztés fejlesztésének kérdése sem maradt figyelmen kívül.

A gazdasági helyzet fellendítésének elengedhetetlen alapja volt a forgótőke hitelek biztosítása. Átlagosan a telepések hatvan korona hitelt kaphattak holdanként, azonban a rossz termésátlagok miatt holdanként kétezer korona vált szükségessé. Felmerült az egyéni telepések számára is a forgótőke hitel biztosítása, azonban ezt az Ungvári Kerületi Iroda nem tanácsolta. Támogatta Prága a dohánytermesztést, Bótrágyon szeszfőző üzemet hoztak létre, illetve az elsődleges feldolgozást, tejtermékek készítését is támogatták. A talajjavító munkálat vagy szövetkezet, vagy magánvállalkozás végezte. A facsetete akció keretében ezerötyszáz–kétezer csetetével támogatták a következő kolóniákat: Beregsom, Sztrázs, Beregdéda, Gát, Pusztakerepec,

³⁵² KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 97.

Sárosoroszi, Újhely. A fentiekén túl vetőmag és szarvasmarha akciókat is ígértek a telepeseknek.³⁵³

A viszonylag széles spektrumú fejlesztési tervek azonban nem minden esetben hozták meg a várt sikert. Néhány bizalmas jelentés, illetve egy-egy kolónia szövetkezetétől az Állami Földhivatalhoz érkezett panaszlevelekből arra lehet következtetni, hogy a világgazdasági válság okozta problémákon túl egyéb gondok is nehezítették a telepesek életét, és az egzisztenciájuk megalapozásában segíteni hivatott hivatalok munkáját. Egy 1933 áprilisában készült jelentésből, melyet az Ungvári Földhivatal készített a kolóniák gazdasági helyzetéről, reagálva egy prágai rendelkezésre, amely kérte a kolóniák finánciális felmérését, kiderül, hogy bár a földosztás folyamán a kedvezményezetteknek nyilatkozniuk kellett vagyoni helyzetükről, illetve arról, hogy milyen mértékig tudnak befektetni a kapott földterületbe, a valóságban ezzel a vagyoni fedezettel a telepesek nem rendelkeztek. Ez jelentős terhet jelentett a finanszírozó hatóságnak, illetve megnehezítette a telepesek számára az építkezési hitelek visszafizetését.³⁵⁴ A gazdasági válság idején ezekből a kölcsönökből az állam sokat elengedett, illetve kedvezőbb kamatokat számított fel.³⁵⁵

A telepesektől beérkezett memorandumokra reagálva az intézkedési tervekben megfogalmazódott, hogy növelni kell a földosztások mértékét, támogatni kell az új építkezéseket, valamint a régi épületek felújítását. Szerepelt a tervekben 20 millió korona szétosztása, ezen felül további 5 millió korona biztosítása ún. alkalmazkodási költségekre. Minden országrészben csökkentették a föld kiutalási árát, Kárpátalján 15,56%-kal. Mivel több kérelem is érkezett a telepek igazgatási jellegű kérdéseivel kapcsolatosan, az ÁFH támogatta, hogy a telepek önálló önkormányzattal rendelkezzenek, azonban, ahogy már többször említettem, Kárpátalján csak egy ilyen telep volt – Szvoboda.³⁵⁶

Az ÁFH fontosnak tartotta a telepesfalvak gazdasági ellenőrzését. Erre véleményem szerint azért is volt különösen nagy szükség,

³⁵³ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 75.

³⁵⁴ Uo. folio 82.

³⁵⁵ Uo. folio 75.

³⁵⁶ NACR, fond 705/3, inv. 169, karton 246.

mert a helyi viszonyok figyelembe vételével szerették volna segíteni a telepeseket. Gyorsan kellett lebonyolítani a telepítéseket és a kolóniák kiépítését, ezért a telepések anyagilag hamar kimerültek. A gazdasági felügyeletet 1925-ben hozták létre. Ennek szükségességét azzal is indokolták, hogy nem ismerték kellőképp a telepések a helyi klimatikus és földviszonyokat. A felvásárlópiacról is hiányosak voltak az ismereteik, a kulturális központoktól távol voltak a telepesfalvak. A gazdasági felügyelet feladata tehát az volt, hogy egyfajta kapcsolatot teremtsen a kolónia és a kormányzat között, irányítsa és megfelelő mederbe terelje a telepek gazdálkodását.³⁵⁷

A gazdasági felügyeletnek vizsgálnia kellett a kiosztott földeken folyó gazdálkodást, rendben folyik-e, hasznos-e a telepések tevékenysége, megfelelő-e az épületek száma és azok állapota, megfelelő talajjavító munka folyt-e, megfelelően gondoskodik-e a telepes a rábizott vagyontárgyokról, teljesítik-e a telepések fizetési kötelezettségeiket, a kiosztott vetőmaggal megfelelően bánnak-e. Valamennyi telep esetében négy fős gazdasági bizottságot állítottak fel.³⁵⁸ A telepeken a gazdasági ellenőrzés lefolytatása során értékelő íveket töltöttek ki a bizottság tagjai, amelyeken a következő információkat tüntették fel: 1) Hogyan folytatja a telepes a gazdálkodást? 2) Milyen ingó és ingatlan vagyona van? 3) Milyen adósságai vannak? 4) Gazdasági, kulturális, nemzeti magatartása. 5) Gazdálkodási körülményei. 6) A föld állapota. 7) Meliorációs munkálatok. 8) Épületek állapota. 9) Gyümölcsös állapota. 10) Van-e erdőbirtok? 11) Munkaeszköz-ellátottság. 12) Milyen állapotúak a munkaeszközök? 13) Általános kép a gazdaságról. 14) Hogyan kezeli a gazdaságot a gazda? 15) Van-e fejlődés?³⁵⁹

A gazdasági ellenőrzés néhány telepes esetében megállapította, hogy nem megfelelően végzik a gazdálkodást. Ők ezt követően kénytelenek voltak elhagyni a telepesbirtokot. Előfordult ilyen eset Sztrázs kolónián, ahol 1932-ben két ruszin telepes volt kénytelen elhagyni a földszerzeményét.³⁶⁰

³⁵⁷ Uo.

³⁵⁸ Uo.

³⁵⁹ NACR, fond 705/5, inv. 91, karton 191.

³⁶⁰ NACR, fond 705/5, inv. 20, karton 48.

Áttekintve a rendelkezésünkre álló forrásokat a kárpátaljai telepítések gazdasági vonatkozásairól, több következtetést megfogalmazható. Bár Prága gazdasági és szociális szükségszerűségként beszélt a telepítésekről, azoknak gazdaságélénkítő jellege erősen kétségbe vonható. Szinte valamennyi forrás a telepések gazdaságának alacsony színvonaláról és alacsony hatékonyságáról tanúskodik. Ennek oka részben a telepések mezőgazdasági munkálatokban való tapasztalatlansága, részben pedig a földigénylők anyagi helyzete volt, aminek következtében nem tudták a telepítésekkel járó költségeket fedezni, illetve az azokra felvett hiteleket törleszteni. Kétségtelen, hogy a világgazdasági válság jelentős mértékben befolyásolta a telepések addig sem egyszerű helyzetét. Ugyanakkor megállapítható, hogy az állam jelentős összegeket fektetett a telepék kiépítésébe, infrastrukturális fejlesztéseibe vízügyi, elektromos, útépítő és egyéb munkálatok révén, melynek nyomait a telepítések által érintett vidékek magukon viselik mind a mai napig.

Helyi politikai reakciók

A telepítések jelentős pénzügyi befektetéseket követeltek meg a mindenkori kormányoktól, melyeknek nemcsak ezekkel a nehézségekkel, de a hegyvidéki ruszinoknak a telepítéssel kapcsolatos averzióival is meg kellett küzdeniük. A telepítéseket természeténél fogva a helyi ellenzéki politikum sem üdvözölte. A magyar érdekvédelmi szervezetek kifejezetten sérelmesnek tekintették a szláv lakosság földhöz juttatását magyar etnikai területen, a ruszin politikum pedig kevesellte azt az erőfeszítést, amit a csehszlovák állam a helyi ruszinság életkörülményeinek javításáért tett. Az 1930-as évek közepére ugyan keletkeztek még nagyarányú telepítési tervek, melyek megvalósulásuk esetén radikálisan alakították volna át a kárpátaljai alföld lakosságának etnikai arculatát, azonban ezek a már említett okok miatt nem kerültek végrehajtásra. A telepítéseknek azonban így is vannak napjainkig érzékelhető hatásai.

Kárpátalja a tárgyalt időszakban, a korabeli sajtóban gyakran használt fordulattal élve, „a pártok eldorádója” volt. A területen mind az országos szintű, mind pedig a regionális pártok képviseltették magukat. Az országos pártok közül több is hozott létre regionális szervezetet, melyek kiépített struktúrával és biztos anyagi bázissal rendelkeztek. Ide sorolható többek között a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt, a Csehszlovák Agrárpárt, Csehszlovákia Kommunista Pártja, a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt, a Csehszlovák Népi Demokrata Párt, a Csehszlovák Néppárt, a Csehszlovák Iparos Párt. A felsoroltak közül különösen a Kommunista Párt rendelkezett jelentős támogatottsággal. Retorikájukat, programjukat tekintve centralis-

ták voltak, mindazonáltal helyi szinten mindig napirenden tartották és mérsékelten támogatták az autonómia ügyét.³⁶¹

A regionális pártok egyik fő jellegzetessége volt, hogy etnikai alapon szerveződtek, illetve autonomista programot képviseltek. A legnépesebb tábor, az egyszerű demográfiai tényből következően is, a ruszin pártok tudhatták magukénak. A kor ruszin politikájának két vezető irányvonala létezett. Az egyik a ruszofil, a másik az ukranofil irányzat. A kárpátaljai ruszin pártok nagyobb része a ruszofil irányzathoz tartozott, az általuk sokszor igen ellenségesen kezelt ukranofil irányzat az 1930-as évek második felében erősödött meg.³⁶² A korszakban működő közel harminc ruszin párt közül csak néhány volt képes arra, hogy két évtizeden keresztül erőteljesen jelen legyen a politikai életben. A legfontosabb fokmérő a parlamentbe jutás volt. E kritérium alapján az Autonóm Földműves Szövetség, az Orosz Földműves Párt, a Keresztény Néppárt, a Kárpátorosz Munkapárt, az Orosz Néppárt, az Orosz Nemzeti Autonomista Párt figyelemreméltó.

A magyar pártokat ugyanígy országos és regionális pártokra oszthatjuk. Országos párt volt a Magyar Keresztényszocialista Párt, a Kisgazda-, Kisiparos és Földműves Párt, regionális a Ruszinszkói Magyar Jogpárt, az Őslakosok Autonóm Pártja. A regionális jellegű pártokat csak az 1920-as évek elején találjuk meg, a későbbiekben fuzionáltak az országos magyar pártokkal. A magyar pártok jellemzője volt az ellenzékiesség, az autonomizmus bizonyos fokú támogatása, amely a ruszin autonómiát jelentette, illetve közvetlenül a revíziót megelőző időszakban halványan a hasonló magyar jogok megfogalmazása is. Jellegzetes volt továbbá, hogy a kárpátaljai magyar politikusok szinte kivétel nélkül az államfordulat után kezdték politikai tevékenységüket. A magyar pártok a választásokon általában a leadott voksok 10–12%-át szerezték meg, amely 1924-től kezdve mindig lehetővé tette kárpátaljai magyar képviselő, illetve szenátor részvételét a csehszlovák törvényhozásban.³⁶³

³⁶¹ Tokar, Marian: Politikai pártok programjai és tevékenysége. In: *Kárpátalja 1919–2009*, 2010, i. m. 67.

³⁶² Uo.

³⁶³ Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/1. 83–110.

A kárpátaljai pártok politikai programjaiban egységes elemek a saját etnikai csoport védelme, az autonómiához való viszony megfogalmazása, Kárpátalja rossz gazdasági helyzetének orvoslása, a köztársaságban tapasztalható regionális egyenlőtlenségek csökkentésének követelése. Ideológiai és kulturális irányvonalanként természetesen voltak eltérések, azonban a politizálásuk lényegi stratégiáját sajátos tényezők határozták meg. A helyi politikai életet jelentős módon befolyásolták a szomszédos országok, Kárpátalja esetében Magyarország és Lengyelország által nyújtott támogatások. Mindkét állam részéről a cél Csehszlovákia egységének gyengítése volt. A magyar támogatások, melyek nyilvánvalóan a revíziós politika részét képezték, elsősorban Korláth Endre, a Ruszinszközi Magyar Pártszövetség vezetőjének szervezetei, illetve a ruszin pártok közül a Bródy András vezette Autonóm Földműves Szövetség kasszájába vándoroltak.³⁶⁴ Nem feledkezhetünk meg a Fenczik István számára érkező lengyel támogatásokról sem,³⁶⁵ akárcsak a helyi ukranofil irányzat német kapcsolatairól.³⁶⁶ Ezzel együtt természetesen jelen volt Prága igyekezete arra vonatkozóan, hogy a központhoz hű helyi pártokat támogasson, illetve a centralista, országos pártok helyi pozícióit erősítse. A fentebb felsorolt tényezők mind befolyásolták, hogy az egyes pártok miként vélekedtek a különböző állami intézkedésekről.

Mint említettük a telepítések elsősorban a magyarlakta területeket érintették. Mind a magyar, mind a ruszin pártok esetében megfigyelhető volt az, hogy a képviselői felszólalásokban, illetve a pártok szócsöveinek használt sajtóorgánumokban kevesebb szót ejtettek a földreformról, mint például az autonómia kérdéséről, a vidék oktatási helyzetéről, az általános gazdasági nehézségekről, illetve a nyelvkérdésről. Mindazonáltal főleg a megígért autonómia hiányával, illetve a gazdasági kérdé-

³⁶⁴ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000/3. 133–178.

³⁶⁵ Brenzovics László: *Nemzetiségpolitika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010. 36.

³⁶⁶ Vehes, Mikola – Tokar, Marian: Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása. In: *Kárpátalja 1919–2009*, 2010, i. m. 106.

sekkel gyakorta kapcsolták össze a földreform és a telepítéspolitikai ügyét az összes politikai szervezet képviselői, bár eltérő habitussal.

Jellemző volt, hogy a magyar ellenzéki autonomista pártok már a földreform kezdetétől elítélően nyilatkoztak annak menetéről, illetve az azzal szorosan összefüggő kolonizációról. A leggyakrabban a magyarok egzisztenciáját romboló intézkedésként beszéltek a birtokrendezésről. Árký Ákos a ruszinszkói autonómiára vonatkozó koncepciójában ezt a következőképp fogalmazta meg: „módja lesz beleszólni az erdészet, földművelés és bányászat intézésébe és különösen a földbirtokreform ma kétségtelenül elsőrendű problémájába akként, hogy annak az egzisztenciánkat romboló, de egzisztenciánkat is teremtő vonatkozásainál a magyarok is számításba jöjjenek.”³⁶⁷ A politikus elsődlegesen az autonómia hiányával magyarázta a földreform során elszenvedett esetleges sérelmeket.

A telepítéseket az ellenzéki magyar sajtó sorozatosan bírálta. A *Határszéli Újság*ban 1927-ben a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban: „a kultúránkra és nemzeti egyenlőségünk meggyöngítésére irányuló tendencia egyre erősödik [...] az iskolatörvény, a telepítéstörvény, az agrártörvény, az adótörvény minden finesze, ami benne van a törvénykönyvben ezt a célt szolgálja.”³⁶⁸ Ugyanitt olvashatjuk a következő szarkasztikus megjegyzést: „természetesen nem a történelmi országuk földjét adják nekik. Az nem arra való. Itt van Szlovenszko és Ruszinszko. Az Isten is arra teremtette ezt a földet, hogy cseh telepesek boldog hazája legyen [...]”.³⁶⁹ A *Kárpáti Híradó* szintén hasonló nézeteket képviselt. Kékedy Gábor 1927-ben így írt a földreformról: „földek, állami állások idegen kézbe adása csak azt célozza, hogy a gazdaságilag lehetetlenné tett őslakosság pusztuljon el, vagy vándoroljon el”.³⁷⁰ A kolonizációval kapcsolatban ugyanakkor pozitív vélemények is megfogalmazódtak. A *Keleti Újság* egyik 1926-os

³⁶⁷ Fedinec, 2001, i. m. 225.

³⁶⁸ Szüllő Géza: Helyzetünk nem jobb, de rosszabb. *Határszéli Újság*, 1927. január 9.

³⁶⁹ Negyven cseh családot akarnak betelepíteni Romániából. *Határszéli Újság*, 1927. május 8.

³⁷⁰ Kékedy Gábor: A Verhovina nyomora. *Kárpáti Híradó*, 1927. június 22.

számában egy Kovács Béla nevű szerző így fogalmazott. a „falvakra a cseh–magyar barátság, a szerelem és a koccintás jellemző”,³⁷¹

Nagyon szemléletesen foglalta össze Korláth Endre képviselő 1930-ban a csehszlovák szenátusban elhangzott beszéde a telepítésekről és a földreformról alkotott magyar véleményét: „A Schönborn uradalmat nagyszerű taktikával sikerült a Živnobankkal társult svájci érdekeltség kezére juttatni és így 35–90 évig várhatunk még, amíg itt földreformról tárgyalhatunk. Ezzel a taktikával Gát, Jánosi, Ardó, Beregszász, Kígyós, Nagyberég, Beregújfalu, Dercen, Fornos magyar községek, továbbá Alsó- és Felsőremete, Bárdháza, Makarja orosz községek estek el jogos földreform igényeiktől. A Máltai Lovagrendnek adták a Telekiek dolhai 60 ezer holdas erdejét. Ez a Ruszinszkói földreform második nagy áldása. A harmadik áldás azt a 16 maradék-birtokost érte, akik közül 14 cseh, 1 ukrán és 1 nagyorosz nemzeti-ségű. A negyedik áldás ama telepesek fejére szálljon, akiket a földreform jóvoltából a történelmi országokból telepítettek hozzánk nyilván azért, mert sem a ruszin, sem a magyar nem akart földet és szívesebben megy Belgiumba, Kanadába, Argentínába. A magyarság, feltéve, hogy a község elégszámú agrárpárti igazolványt fogyaszt – csinálhat legelőbérllő družstvót [szövetkezetet] és ha még jut valahol egy kis darab föld, úgy arra kihajthatja a marháját, de ismétlem, csak agrárpárti igazolvánnyal. Arról egyáltalán beszélni sem lehet, hogy a földreform a magyarság számára a legcsekélyebb előnyt, kedvezményt hozta volna meg, sőt helyzetünket csak megnehezítette.”³⁷²

A fent idézett szövegek jól mutatják, hogy a magyarság az etnikai terület megbontását, és a nemzet pozícióinak gyengítését látta a telepítésekben, illetve nehezményezték a magyar földigénylők számára történt juttatások kis mértékét. A magyar képviselők a későbbiekben is rendszeresen napirenden tartották a prágai törvényhozásban a telepítéspolitika és a földreform kérdését. Korláth Endre így fogalmazott

³⁷¹ Egry Ferenc: Cseh–magyar barátság falun. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 1926. október 24.

³⁷² Korláth Endre felszólalása a Csehszlovák Szenátusban http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/3vo/stena/026schuz/prilohy/priloh02.htm (2016-03-30)

1931-ben: „A földreformmal [az állam] földönfutókká tette azokat, akik évezred óta a földből éltek.”³⁷³

Számos bírálattal érte a földreformot amiatt is, hogy nem hatékony, tekintve, hogy 1931-ig a földosztásra kijelölt területek 20%-ka sem került kiutalásra. Korláth Endre a következőképp beszélt erről a problémáról 1933-ban: „A földhivatal bírálata ma nagyon egyszerű. A földreform munkája be van fejezve, de azt senki sem áldja. Sőt, bátran merem állítani, hogy a gazdasági és szociális szempontok kizárásával végzett földreform nagymértékben [hozzá]járult a gazdasági válság fokozásához. A földreform egyetlen egészséges egzisztenciát sem teremtett, de tízezreket tett koldussá, régi és új tulajdonosokat, telepeseket és maradékirtokosokat egyaránt. [...] Ma már nem kell senkinek a föld, s így egyszerűen lehetetlen jóvátenni azokat a végzetes hibákat, amiket a földhivatal az úgynevezett földreformmal elkövetett.”³⁷⁴ 1935-ben az állami költségvetés tárgyalásánál hasonlóképp vélekedett újfent Korláth képviselő: „e nagy mű dicséretére ma sem találhatunk szavakat, ellenkezőleg, igazolva van régi állításunk és tételünk, hogy a földreform – különösen, hogy azt a háborút követő évek gazdasági zavarában hajtották végre, eltekintve a sovén nemzeti túlkapasoktól – sokkal több bajt, mint hasznot hozott.”³⁷⁵

Az autonomista magyar ellenzék elégedetlensége a korszak végére sem csitult. 1936 januárjában a következőképpen kommentálta az új telepítési tervekről szóló híradást a *Kárpáti Híradó*: „ezen a módon az eddigi intakt magyar községeket is telepésekkel lehetne majd »felhigítani«, vagyis a csendőrségen, fináncokon és hivatalnokokon kívül kisgazdákat elszórnak az egyes községekbe, akik segítségével a magyar iskolák és egyéb kulturális intézmények fölött meg lehet egyszer húzni a lélekharangot.”³⁷⁶ Ez a tartós elégedetlenség pedig fenntartotta az a vágyat, hogy más, a magyarság számára is elfogadható módon

³⁷³ Fedinec, 2001, i. m. 267.

³⁷⁴ Uo. 309.

³⁷⁵ Korláth Endre beszéde az 1935. évi állami költségvetés tárgyalásakor. http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/3vo/schuze-11zas.php?ke_dni=26.3.2017&O=11 (2016-03-30)

³⁷⁶ *Kárpáti Híradó*, 1936. január 13.

hajtsák végre a reformot. „A földreform Kárpátalján szükséges, azonban elsősorban szükség van az eddigi földreform revíziójára és pedig azért, hogy a föld az idevaló földnélkülieknek és törpegazdáknak jusson, s hogy abból a magyarok is arányosan részesedjenek” – olvashatta a közönség a *Kárpáti Híradó*ban, 1936 májusában.³⁷⁷

Nem csupán a magyar ellenzék, de a helyi kommunista képviselők is érzékenyen reagáltak a földreform intézkedéseire. Gáti József képviselő a következőképpen beszélt a földreformról és a telepítéspolitikáról: „A kisgazdák és törpebirtokosok kezében alig van 100 ezer hold föld, tehát ha ezt a földművesek között felosztanák, nem jutna egyre egy hold föld sem. Mégis az állam hatalmas földszalagokat foglal le a legjobban termő Tiszamenti területeken, főként nemzetvédelmi okokból és oda csehországi legionáriusokat kolonizál, amivel földönfutókká teszik az ott lakó földéhes nincsteleneket. Ruszinokat telepítenek akarattuk ellenére másutt és a ruszinok földjén nem viszik végbe a nyomorúságos földreformot, mely egyébként is a cseh agrárpárt játékszere és korteseszköze, a lélekvásárlás vételára választások alkalmával és csak arra alkalmas, hogy a gazdagokat földhöz juttassa, a földnélküliek ellenben szinte ki vannak zárva a földreformból.”³⁷⁸ Másutt nemzetiségi sérelmek is előkerültek: „Az itt élő 120 ezer magyar kisebbségi nemzet lett, nyelvének használatában korlátozzák, iskoláit szűkítették, nem értik meg a magyarokat a hivatalokban, hivatalnokul nem alkalmazzák, mert nem értik a cseh államnyelvet, földhöz a magyar szegények sem juthatnak, ellenben a magyar területeken cseh legionáriusokat kolonizáltak.”³⁷⁹

Fontos utalások találhatók a magyar földművesek és a közējük érkezett telepések viszonyára a korabeli Kárpátalját rendkívül szemléletesen bemutató szociográfiában, melyet Balogh Edgár „sarlós”³⁸⁰ társaival 1930-ban készítette. „A Retek géppel dolgoztat mindent, és napszámosokat a hegyekből hoz” – panaszkodott a számára kimond-

³⁷⁷ *Kárpáti Híradó*, 1936. május 20.

³⁷⁸ Gáti József felszólalása 1925. október 5-én. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/370schuz/prilohy/priloh03.htm> (2016-03-30)

³⁷⁹ Uo.

³⁸⁰ A Sarló baloldali ifjúsági mozgalom volt Csehszlovákiában.

hatatlan nevű cseh birtokosra egy izsnyétei földműves.³⁸¹ Ezzel a magyar parasztember korabeli nyomorúságát kifejező mondattal érdemes egy nagydobronyi asszony által mondottakat szembeállítani: „Összetörött a kerekünk múltkor, és a legionista meglátta. Adott kölcsönbe egyet, és eldicsekedett, hogy magyar leányt vett el Bátyúból. Hát nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek.”³⁸² A fenti két idézet jól jellemzi az ambivalens helyzetet. Egyesek a saját megélhetésük féltették, mások belátták, hogy a nagypolitika esetleges szándékaiért nem az átlagember a felelős, nem tudatos eszköze annak.

Sajátosak voltak a ruszin politika megnyilvánulásai is. Míg a ruszin politika két fő irányzata, a ruszofil és az ukranofil támadta egymást, meglehetősen kíméletlenül, addig a földreformmal kapcsolatos retorikájuk gyakorta mutatott hasonlóságot. A földreformmal és a telepítéspolitikával kapcsolatosan a veszélyeztető tényezők közé sorolták a betelepülők cseh nemzetiségét. Több intézkedés mellett, ezt is a „csehesítés” eszközének vélték. A ruszofil irányultságú *Русский Вестникъ* című lapban 1924. augusztus 3-án megjelent a *Csehesítés ellen* című cikk vádolta az államhatalmat a cseh nemzetiségűek számának növelése miatt.³⁸³ Három héttel később hasonló tartalmú írás jelent meg *Hogyan csehesítik a ruszinokat* címmel.³⁸⁴ A másik vád, amivel rendszeresen illették a reformot és az azt bonyolító hivatalokat, a hegyvidéki ruszinság kezébe került földbirtokok kis száma, és ezzel összefüggésben a hegyvidéki területek rossz gazdasági helyzete volt. „A földreform Podkarpatská Rusban nem radikálisan folyt, a földéhséggel küzdő helyi földművesek igényeinek megfelelően.”³⁸⁵ A ruszofil lap a Verhovináról kiáramló nagyarányú elvándorlást is a földművelő ruszin lakosság rossz kilátásaival magyarázta.³⁸⁶ A gazdasági világválság éveit a földreformnak a ruszinok számára kedvezőtlen végrehajtását okolták a Verhovinán dúló éhségért, különösen

³⁸¹ Balogh Edgár: *Tíz nap Szegényországban*. Budapest, Magvető Kiadó, 1988. 12.

³⁸² Уо. 34.

³⁸³ Против чехизации. *Русский Вестникъ*, 1924. augusztus 3.

³⁸⁴ Якъ чехизують Русиньовъ. *Русский Вестникъ*, 1924. augusztus 31.

³⁸⁵ Къ вопросу поднятия земеделья. *Русский Вестникъ*, 1930. március 20.

³⁸⁶ Жители села Бедевли требуютъ ревизии земельной реформы. *Русский Вестникъ*, 1937. január 14.

azt nehezményezték, hogy a földeket a Latorca Részvénytársaságnak és egyéb nem helyi érdekeltségű magán-, vagy jogi személynek juttatták.³⁸⁷ Felvetették továbbá a ruszin pártok azt, hogy a földreformnak erős politikai színezete van, és a csehszlovák Agrárpárt öncélúan, tagságának bővítését célzandó használta ki az intézkedést és a hegyvidékiek rossz szociális helyzetét. Azzal gyanúsították a földosztó biztoso-
kat, hogy azok csak abban az esetben osztanak földet, ha a kérelmező belép az Agrárpártba.³⁸⁸ 1926 májusában arról panaszkodtak, hogy a Perényi birtokokból az Agrárpárt helyi szervezetének tagjai jelentősebb mértékben részesültek, mint az őslakosok.³⁸⁹

Az ukrán orientáció gyakorta osztotta a fenti véleményeket, az eltérés elsősorban a megnyilvánulások hangvételében mutatkozott. 1923-ban a *Руська Нива* című ruszofil lap támadta a legionáriusok telepítését. Az ukránofil *Свобода* sokkal mérsékeltebben fogalmazott, a legionáriusok telepítését jogosnak nevezte, stratégiai lépésként értelmezte. Azonban kihangsúlyozta, hogy nem voltak megfelelően meghirdetve a földterületek, amire ruszin jelentkezők is bőven akadtak volna. Nehezményezte a lap továbbá, hogy az Állami Földhivatal helyi szerveiben egyetlen ruszin sincs.³⁹⁰ Az ukrán irányzatú lap már a földreform kezdetén bizonytalan kimenetelűnek nevezte annak végrehajtását. A tudósítás szerint a ruszinok aggódnak amiatt, hogy a kifizetett előlegek ellenére nem jutnak majd hozzá a földjeikhez.³⁹¹

1925. december 10-én a *Свобода* című lap hasábjain terjedelmes írás jelent meg a földreformról és a telepítéspolitikáról. A cikk szerzője a laptól megszokott mérsékelt hangvételben kifogásolta a földreform végrehajtásának azon módját, hogy a földeket nem a Verhovinán, hanem az alföldi területen osztják, amely azzal jár, hogy a legionáriusok mellé telepítenek ruszinokat is. A cikk szerzője ezt nem tartotta megfelelő megoldásnak, szerinte ugyanis ez legfeljebb néhány

³⁸⁷ *Русский Вестник*, 1933. november 28.

³⁸⁸ Лишь аграрник может получить земли? *Русский Вестник*, 1935. február 10.

³⁸⁹ Поземельная реформа в севлошскомъ округъ или якъ далають изъ «Ивана» дурака. *Русский Вестник*, 1926. május 16.

³⁹⁰ Колонизація легіонерів. *Свобода*, 1923. november 28.

³⁹¹ Земельна реформа. *Свобода*, 1923. december 6.

ezer ruszin telepítését teszi lehetővé, miközben a hegyvidéki lakosság jelentős része továbbra is földnélküli marad. A kolonizációt abból a szempontból sem nevezte szerencsésnek, hogy az abba bevont ruszinoknak teljesen idegen területen kellett gazdálkodniuk, távol saját szűkebb pátriájuktól.³⁹²

Az ukrán érzelmű Keresztény Néppárt hivatalos lapja, a *Свобода* 1929 januárjában mérsékelt hangvétellel írt a földreformról. Olvashatunk a cikkben arról, hogy a ruszinok nagy elvárásokkal néztek a földreform elé, azonban csalódnuk kellett, mivel nem az ő általuk lakott területen zajlott a földosztás, az áttelepítések pedig nehézséget okoztak számukra, hisz idegen környezetben kellett letelepedniük. Saját maguk pedig igen nehezen tudtak földet vásárolni.³⁹³

A ruszin képviselők földreformmal és telepítéspolitikával kapcsolatos álláspontja sok esetben hasonlóságot mutatott a magyarokéval. Révay Julian 1936-ban a prágai nemzetgyűlésben elmondott beszédében a Verhovina nyomorúságos helyzetére hívta fel a figyelmet. Megjegyezte, hogy az inségért elsősorban a ruszinság kezén lévő földterületek kis mérete a felelős, amely helyzetet a lassan végrehajtott földreformmal nem sikerült orvosolni.³⁹⁴

A képviselői nyilatkozatokat, illetve a pártok lapjainak tájékoztatását megfigyelve leszűrhetünk bizonyos következtetéseket az első Csehszlovák Köztársaság földreformjának és telepítéspolitikájának helyi megítélésével kapcsolatban. Egyrészt le kell szögeznünk, hogy a fent idézett politikusok, illetve sajtótermékek nem minden esetben a helyi közvéleményt fogalmazták meg, hanem azt a véleményt, amellyel az általuk képviselt politikai párt a helyi közvéleményt kívánta formálni. Azonban ha a pártok sikeres érdekartikulációja érdekében meg kellett találni azokat a feszültséggel teli társadalmi problémákat, amelyek retorikájukba való beemelésével felhívhatták magukra a figyelmet, ideális esetben ezáltal sikerült támogatottságot szerezniük. Egyszerűbben szólva, ha egy politikai párt hangoztatott egy

³⁹² Земельна реформа на Верховинь. *Свобода*, 1925. december 10.

³⁹³ Земельна реформа и Русины. *Свобода*, 1929. január 3.

³⁹⁴ Révay Julian felszólalása 1936. április 29-én. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040017.htm> (2016-03-30)

problémát, még ha felnagyítva is, az feltételezhetően foglalkoztatta a közvéleményt. Egyértelműen ilyen volt a földreform és a telepítéspolitikára „produktív” hírértéke is.

Megállapítható, hogy a magyar és a ruszin politikum más szempontból közelítette meg a kérdést. A magyarok a földreformra elsősorban egzisztenciájukat sértő intézkedésként tekintettek. Ennek egyszerű a logikája. A földreform „lefoglalási törvénye” alá eső birtokok jelentős része magyar kézben volt, ezeket a földbirtokokat osztották az igénylők között, melyekből a helyi magyarság – az ellenzéki politikusok véleménye szerint – nem megfelelő arányban részesült. Az intézkedésorozatot érintő másik kritika az volt, hogy a kolóniák létrehozásával a magyar etnikai tömböt kívánta lazítani az államhatalom. A telepítések nemzetpolitikai jellegét a korszak csehszlovák politikuma sem tagadta erőteljesen, és a telepek földrajzi elhelyezkedése kapcsán erőfeszítés nélkül egyet lehet érteni a korabeli magyar ellenzék véleményével.

Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy gazdasági okok miatt a korszakban nem tudott oly módon kiteljesedni a kolonizáció, amivel az etnikai arányok jelentős változását eredményezhette volna. Szólni kell továbbá arról is, hogy a helyi magyarság politikai érdekképviselése alapvetően passzivista volt, tehát nem akart együttműködni a prágai hatalommal. Ez az attitűd az 1930-as években a magyar revíziós politika fokozódásával egyenes arányban erősödött. Igen nehezen képzelhető el tehát, hogy a pártok a csehszlovák kormányzat bármely intézkedését üdvözlötték volna.

A ruszin pártok földreformhoz kapcsolódó hozzáállásának elemzésekor szembeűnik, hogy az egyébként együttműködni csak nehezen képes ruszofil és ukranofil irányú hasonló panaszokat fogalmazott meg az intézkedésekkel szemben. A potenciális szavazóbázisukat pragmatikus kérdések izgatták, mint például a hegyvidék rossz gazdasági helyzete. Ilyen kontextusban a ruszinságot maga mögött tudni akaró különböző politikai erők nehezen juthattak volna véleménykülönbségre. A képlet egyszerű volt: a hegyvidéken élők nem rendelkeznek megfelelő földterülettel, így nincs munkaalkalmuk, ennek következtében rendkívül szegények. Törpe-, illetve kisbirtokot az alföldi területeken kaphatnak, de oda eleinte cseheket és morvákat telepítet-

tek. A ruszin telepesek száma pedig igen csekély volt az összlakosság-hoz képest. Munkaalkalom híján a lakosok arra kényszerültek, hogy elhagyják az országot. A nagyarányú kivándorlás mellett a ruszin lakosság másik jellemzője a magas természeti szaporulat volt, vagyis a hegyvidéken esetleg lezajló földosztás nem tudta volna teljes mértékben kielégíteni a föld iránti igényeket.

Az elégedetlenség általános volt. Sem a magyar, sem a ruszin politikusok nem engedhették meg maguknak azt, hogy a földreformot önmagáért kifogásolják, hisz kétségtelenül szükséges volt a lakosság földdel való ellátása. Ennek okán a földreform végrehajtásának folyamatát kritizálták, így a politikai pártok egyértelműen a csehszlovák államot tették felelőssé a kialakult áldatlan állapotokért. Könnyű volt összekapcsolni a földreform kérdését az autonómiahiány állapotával, ugyanis úgy érveltek, hogy megfelelő ruszin önrendelkezéssel a földbirtokrendezést kedvezőbbben is meg lehetett volna oldani. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a ruszin politikai pártok a már említett külföldi támogatások fejében a csehszlovák államrendszert lehetőleg gyengítő, a helyi lakosság Prágához való hűségét csökkentő politikát folytattak. Azonban ha nemcsak a politikai retorikát vesszük alapul, akkor is nyilvánvaló, hogy sem a magyar, sem a ruszin lakosság nem volt maradéktalanul elégedett a földosztással. Különösen a világválság időszakában a Verhovina roppant rossz gazdasági állapotban volt, amely nehézségekre a csehszlovák állam sem a földreform, sem egyéb program segítségével nem talált megoldást.

Etnikai következmények

Prága hozzáállása az autonómiához beleillett abba a politikába, ami a köztársaság egyéb területein is folyt, és ami az ország integritásának megőrzését célozta. Ez a törekvés abból eredeztethető, hogy Csehszlovákia egyfajta mozaikállamként, eltérő etnikai szerkezetű és különböző történeti fejlődésen átment, a kialakult gazdasági térszerkezetet tekintve egymáshoz nem illeszkedő részekből állt. A köztársaság területeinek egyfajta konszolidációja volt az elsődleges feladat. Ebben a folyamatban nagyszerű példaként szolgáltak az Osztrák–Magyar Monarchia ilyen jellegű korábbi törekvései, amely államban pont a cseh területekhez viszonyultak ilyen módon. Ez a konszolidációs politika lehetett több csehszlovák intézkedés motívuma, így a csehszlovák hivatalnoki réteg széleskörű alkalmazása a magyarok és a ruszinok által lakott területeken, egyes nyelvpolitikai intézkedéseké, oly gyakran végrehajtott változtatásoké a közigazgatási berendezkedésben, és ebben a sorban el tudjuk helyezni a kolonizációt is. Ezt bizonyítja a már idézett 1925-ös rendelet, mely két elvet nevezett meg, melyek szellemében a földosztást és a telepítéseket folytatni kell: az egyik a földművelés fejlesztésének elősegítése, a másik pedig „Kárpátalja belső politikai és társadalmi konszolidációjának elősegítése”.³⁹⁵

Nem véletlen az sem, hogy „erkölcsi és gazdasági szükségszerűség szempontjából” nagy gonddal válogatták a telepéseket.³⁹⁶ Prága továbbá előirányozta, hogy növeljék a ruszin nemzetiségűek arányát a betelepítettek sorában, ebből arra következtethetünk, hogy míg a földbirtokreformmal gyengítették a ruszinszói magyar vagy magyarul beszélő (magyarul beszélő, de nem magyar nemzetiségű alatt a zsidó nemzethez tartozókat értették) birtokos réteget, akik a társadalmi és politikai elitet képezték, addig a telepítésekkel egy erős

³⁹⁵ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 527, folio 1–3.

³⁹⁶ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1796.

szláv középparaszti réteget kívántak kialakítani. Továbbá feltételezhető a törekvések egy olyan iránya is, amely során a ruszinságot mint helyi, Prágához hű szláv népcsoportot a meggyengített politikai elit szerepének átvételére kívánták „kinevelni”. A fenti gondolatmenetet támasztja alá Robert T. Smallbones pozsonyi brit nagykövét éleszemű megfigyelése is, aki 1922-ben és 1923-ban Kárpátaljára látogatva a csehszlovák állam helyi politikájára nézve a következő megállapításokat tette: „A csehek kihasználva felsőbbségüket, megpróbálják »befuttatni« a szláv kisebbséget, tanulva ezt a Birodalom bürokratikus rendszeréből, amelyben ezt a szerepet ők töltötték be, megfosztva attól az előnytől, hogy szabadságukat kivívhatnák.”³⁹⁷ Szláv kisebbségek alatt gondolhatott itt a diplomata a szlovákokra és a ruszinokra, a birodalom alatt pedig feltételezhetően a Monarchiát értette. Egybevág ezzel a gondolatmenetével egy másik jelentése is, melyben így fogalmazott: „A csehek azt szeretnék, hogy a Köztársaság homogén nemzetállam legyen, egy kevés, nem jelentős kisebbséggel, mely szétoszóródik a történelem és a földrajzi környezet erői következtében, és mivel a tények nem egyeznek ezzel a fikcióval, ők feltalálták a »csehszlovák« kifejezést.”³⁹⁸

A kárpátaljai telepítésekkel foglalkozó írások általában annak nemzetiségpolitikai irányultságát emelik ki. Főként a korabeli magyar ellenzéki politika retorikáját átvéve gyakran emlegetik azt a kutatásokkal meg nem alapozott állítást, hogy a telepítések fellazították a kárpátaljai magyar közösség tömbjét. A telepítések gyakorlatának nemzetiségpolitikai motívumairól már fentebb is volt szó, azt a korabeli csehszlovák hatóságok sem tagadták. Azonban az intézkedéssorozat valós etnikai hatásait Kárpátalja esetében nem vizsgálta még alapkutatás.

Az kétségtelen, hogy a telepítéseknek voltak nemzetiségpolitikai vonatkozásai, ez az intézkedéssorozat kidolgozásában és gyakorlatában is nyilvánvaló volt, a telepítések gyakorlatából pedig egyértelműen kitűnt az erre való törekvés. A kérdés csupán az, hogy a telepítéseknek

³⁹⁷ *British Documents on Foreign Affairs*. Part II. From the First to the Second World War. Vol. 1. Central Europe, 1919–1922. Frederick, Md., University Publications of America, 1990. 380.

³⁹⁸ Uo. Vol. 2. Central Europe, January 1923–June 1930. 67.

az a gyakorlata, amelyet Kárpátalján alkalmaztak, milyen hatásokkal járt a magyar etnikai területen, tudva azt, hogy a kolonizációval kapcsolatos kormányzati elvárások helyben több szempontból sem teljesültek.

Az első Csehszlovák Köztársaság soknemzetiségű állam volt. Ennek okán a két világháború között a frissen összekapcsolt ország-részek illesztékei nem csupán az eltérő gazdasági fejlettségű területek érdekellentéteinek következtében voltak jelentős széthúzó erőnek kitéve, hanem a különböző nemzetiségeknek a csehszlovák állameszméhez nem minden esetben lojális hozzáállása miatt is. Jól jellemzi az első Csehszlovák Köztársaság bonyolult etnikai összetételét az, hogy az államalkotó nemzetnek tekintett „csehszlovák” sem egy nemzet volt, jelentős nézetkülönbségek feszültek a cseh centralista és a szlovák autonomista politikai erők között. Az Osztrák–Magyar Monarchia korábbi államalkotó nemzetei, a magyar és a német is jelentős arányban volt jelen nemcsak népességszám, hanem a gazdasági potenciál tekintetében is. (15. táblázat)

15. táblázat. Az első Csehszlovák Köztársaság lakosságának etnikai összetétele az 1921-es és az 1930-as népszámlálások alapján³⁹⁹

	1921		1930	
	Fő	%	Fő	%
Csehszlovák	8 760 937	65,51	9 688 770	66,91
Ruszin (ukrán)	461 849	3,45	549 169	3,79
Német	3 123 568	23,36	3 231 688	22,32
Magyar	745 431	5,57	691 923	4,78
Lengyel	75 853	0,57	81 737	0,57
Zsidó	180 855	1,35	186 642	1,29
Egyéb	25 871	0,19	49 636	0,34
<i>Összesen állampolgárok</i>	<i>13 374 364</i>	<i>100,00</i>	<i>14 479 565</i>	<i>100,00</i>
Itt lakó külföldiek	238 808		249 971	
<i>Összlakosság</i>	<i>14 729 536</i>		<i>13 613 172</i>	

³⁹⁹ Forrás: Rothschild, 1995, i. m. 79.

A fentebb látható adatsorok forrásul szolgáló népszámlálások a Monarchia időszakában alkalmazott összeírási módszerektől első-sorban abban tértek el, hogy nem az anyanyelvet, hanem az etnikai önmeghatározást, „csoporthoz sorolást” vették figyelembe.⁴⁰⁰

A fenti adatokból látható, hogy etnikailag igen kevert országról volt szó. Csehszlovákia Európa egyik legsokszínűbb etnikai térképű állama volt. Ráadásul az új államalakulattal talán legelégedetlenebb német, magyar és lengyel lakosság a stratégiaileg fontos határmenti területeken élt. Jelentős volt azoknak a lakosoknak a száma, akik valamilyen oknál fogva nem szerezték meg a csehszlovák állampolgárságot, azonban számuk nem volt olyan jelentős, hogy a censusok eredményeit komolyabban befolyásolták volna. Az azonban kétségtelen, hogy a nemzetiségi statisztikákban való figyelembe vételük, ha minimálisan is, de hozzájárult volna a csehszlovák nemzetiségük arányának csökkenéséhez, és a nemzetiségek arányának bizonyos növekedéséhez.⁴⁰¹

Kárpátalja esetében szintén etnikai sokszínűség figyelhető meg. Az etnikai arányok változásának viszonylag gyors üteme volt tapasztalható a korszakban lezajlott négy (1910, 1921, 1930, 1941) népszámlálás adatai alapján. A népszámlálási adatok összevetése mindazonáltal nem egyszerű feladat több szempontból sem. Egyrészt az 1910-ben tartott census során a beszélt nyelvet vették alapul a lakosság etnikai besorolásához, 1921-ben és 1930-ban a nemzeti önmeghatározást, míg 1941-ben mindkettőre rákérdeztek. Másrészt a csehszlovákiai népszámlálások lebonyolítását gyakran érték vádak – főleg a magyar ellenzék köréből –, melyek azt tartalmazták, hogy a magyar nemzetiiségű lakosokat nem minden esetben magyarként tüntették fel, és történtek egyéb visszaélések is, melyeket elsősorban a népszámlálóbiztosok buzgó tevékenységéhez kötöttek.⁴⁰² Harmadrészt a népszámlálások idején a régió nem azonos területet fedett le, így a közigazgatási változásokat fontos figyelembe venni az adatok elemzése során.

⁴⁰⁰ Fedinec, 2013, i. m. 136.

⁴⁰¹ Rothschild, 1995, i. m. 22.

⁴⁰² Popély Gyula: A felvidéki magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovák népszámlálások tükrében. *Századok*, 1989/1–2. 44–76.

A régió fél évszázad folyamán bekövetkezett etnikai arculatváltásának bemutatásához a Kocsis Károly által kezdeményezett módszert⁴⁰³ használom, amelynek lényege, hogy Kárpátalja mai közigazgatási egységeire vetíti le a különböző államhatalmak által készített népszámlálási adatokat. (16. táblázat)

16. táblázat. Etnikai arányok változása a mai Kárpátalja területén 1910–1941 között, %⁴⁰⁴

	1910	1921	1930	1941
Ruszin/ukrán	55,5	60,8	60,8	58,1
Magyar	30,7	18,1	15,9	27,4
Csehszlovák	1,0	3,2	4,7	–
Német	10,5	1,6	1,7	1,5
Román	1,9	–	–	1,8
Zsidó	–	13,1	12,5	9,2
Egyéb	0,4	2,0	2,2	2,0
Idegen állampolgár	–	1,2	2,2	–

A korszakban a területen a többségi lakosság a ruszin volt. Számarányuk viszonylag stabil, 55% és 60% közé tehető. A legjelentősebb a magyarok arányának változása a nevezett időszakban. 1910-ben a Beregszászi, a Munkácsi és az Ungvári járásokban is többségben voltak a magyarok, akárcsak a nevezett járások központjaiban. 1921-re következtek be jelentős változások, a magyarság aránya drasztikusan csökkent. Ez magyarázható a zsidóság külön etnikumként való feltüntetésével, a csehszlovák állampolgárságot meg nem szerző magyarok hiányával, a hatalomváltás utáni népességmozgással, a görögkatolikus magyarok ruszinként való rögzítésével.⁴⁰⁵ Megnövekedett ezen túl

⁴⁰³ Vö. Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

⁴⁰⁴ Forrás: Molnár D. István: *A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig*. Debrecen, 2013. (PhD értekezés.) https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/169062/Moln%E1r_D_Istv_%E1n_%C9rtekez%E9s-t.pdf?sequence=6 (2016-03-30)

⁴⁰⁵ Molnár D., 2013, i. m. 39.

a csehszlovákok száma, ami a nagyszámú hivatalnokréteg megjelenésével függ össze. 1930-ra ezek az arányok alig változtak.

1941-re újabb változások következtek be. Megnövekedett a magyarság részaránya, másrészt a „csehszlovák” lakosság az egyéb kategóriába szorult vissza. Előbbi a magyarok visszatelepülésével, másik a cseheknek és a szlovákoknak az első bécsi döntés utáni evakuálásával, illetve elköltözésével magyarázható.

Felmerül a kérdés, hogy az 1920–30-as évek betelepítéseinek milyen mértékű etnikai hatásai voltak. Az eredeti telepítési tervektől már 1923-ban, rögtön az elején eltértek a gyakorlatban. A kolonizáció során létrehozott állami telepek fele cseh, másik fele pedig ruszin származású lakossággal bírt. (17. táblázat)

17. táblázat. A Kárpátaljára államilag telepített családok száma és nemzetiségi megoszlásuk⁴⁰⁶

Nő	Kolónia	Létrehozás éve	Betelepített családok száma	Betelepített személyek száma	Közülük csehek, morvák, szlovákok	Közülük ruszinok
1.	Sztrázs	1923	21	87	69	18
2.	Szvoboda	1923	66	317	317	0
3.	Gát	1924	13	73	0	73
4.	Hunyaditanya	1926	25	133	2	131
5.	Oroszi	1926	5	n. a.	5 család	0 család
6.	Pusztakerepec	1926	14	85	0	85
7.	Újbótrágy	1927	35	140	45	95
8.	Bótrágy	1928	41	171	66	105
9.	Déda	1929	3	14	5	9
10.	Beregsom	1929	35	136	47	89
11.	Eszeny	1929	19	n. a.	3 család	16 család
12.	Tiszaújhely	1930	8	n. a.	0 család	8 család

⁴⁰⁶ NACR, Fond 705/1.

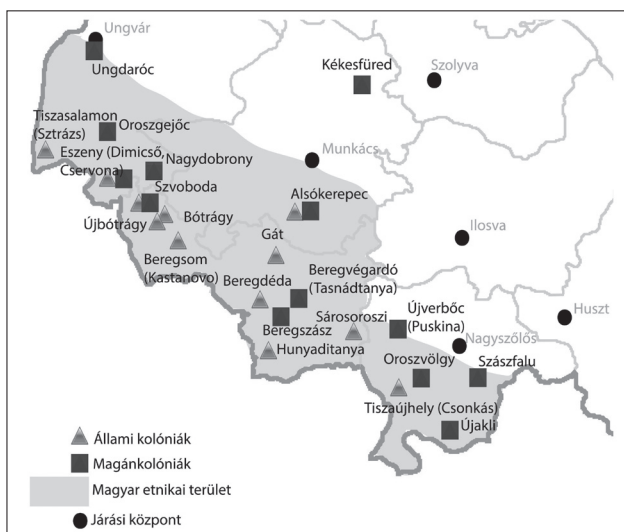
A fenti táblázatból látható, hogy csupán Szvoboda település esetében nem telepítettek ruszinokat, Sztrázson pedig vegyesen voltak ruszin és legionárius telepések. Gátra, Pusztakerepecre, Tiszaújhelyre telepítettek csak ruszinokat, és Hunyaditanya, Újbótrágy, Bótrágy, Déda, Beregsom, illetve Eszeny esetében telepítettek cseh és morva, néhány esetben szlovák nemzetiségűeket, de a ruszinok voltak itt is többségben. A betelepített családok, illetve a személyek teljes létszáma tekintetében a csehek és a ruszinok megközelítőleg azonos arányban kaptak helyet az állami telepeken.

A magántelepítések eredményeit értékelve egyértelművé válik, hogy a csehszlovák hatalom a kárpátaljai telepítések során elsősorban a ruszinoknak akart kedvezni. Jelen kutatásig csupán töredékes információink voltak arra vonatkozóan, hogy milyen eredményekkel zajlott a telepítés e típusa Kárpátalja esetében. A folyamat során a földigénylők nem az Állami Földhivatal közvetítésével, hanem egyenesen a földbirtokostól szerezhettek földterületet. A magántelepítések eddigi feltárt eredményeit az alábbi táblázatban részletezem. *(18. táblázat)*

Az állami telepítések során 289 család – feltételezhetően több mint ezerkétszáz fő – kapott földet. A magántelepítések során 317 család szerzett földet, forrásaink alapján valamennyien ruszinok lehetnek, és a legszerényebb népesedési adatokkal számolva is minimálisan ezerkétszáz főről van szó. Az adatokból az a következtetés vonható le, hogy Kárpátalján a magántelepítések jelentősége a betelepített lakosság létszámát tekintve nem csupán elérte, de meg is haladta az állami telepítések mértékét. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy a kárpátaljai kolonizáció elsődlegesen a ruszin telepítések terepe volt. Összességében tehát a telepítések két formája keretében mintegy kétezeröttszáz ember költözött Kárpátalja alföldi területeire.

18. táblázat. Kárpátalján magántelepítések során földet szerzett családok száma⁴⁰⁷

Nº	Kolónia neve	Betelepített családok száma
1.	Ungdaróc	11
2.	Eszeny	38
3.	Badó	13
4.	Ardó (Tasnádtanya)	25
5.	Beregszász	10
6.	Pusztakerepec	4
7.	Újakli	67
8.	Ruszka Dolina	40
9.	Puskina	82
10.	Szászfalu	15
11.	Szinyák	12
12.	Nagydobrony	26

3. térkép. Az állami és a magán telepek a kárpátaljai magyar etnikai terület viszonylatában⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ KTÁL, fond 36, opis 1, delo 1957, folio 1–4. és SNA, fond 209, SNA SPU, inv. III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii, č. krab. 3259.

⁴⁰⁸ A térképet Lukács Attila és Iván András készítette.

Ha megvizsgáljuk a telepítések járásonkénti megoszlását, akkor azt láthatjuk, hogy a Beregszászi járásban a földet szerzett családok 44%-át, a Nagyszőlősi járásban a 35%-át, az Ungvári járásban a 19%-át, a Munkácsiban a 3%-át telepítették le. A betelepítettek száma feltételezhetően csak a Beregszászi járásban haladta meg minimálisan az ezer főt. Ez a lélekszám a járások népességéhez viszonyítva nem jelentős, az ott élő lakosság szám 2%-át sem érte el.

A telepítések etnikai hatásainak a kérdését már a korszakban is felvetették főként a helyi magyarság képviselői. A telepek elhelyezkedéséből kitűnik, hogy a telepítések szinte kivétel nélkül a magyar etnikai területen történtek. Ezt magyarázhatjuk azzal, hogy a telepítéseknek kétségtelenül stratégiai céljai voltak, melyek közül az egyik legkiemelkedőbb a kisantant államok közötti összeköttetést biztosító vasútvonal felügyelete volt, azonban a helyi magyar közösségek ellenük irányuló intézkedésként fogták fel.

A telepítések nyilván azokban a falvakban, ahol a kolonizáció megtörtént, okoztak bizonyos változásokat az etnikai szerkezetben. Megvizsgálva a kolonizáció által érintett települések etnikai összetételének változásait, megállapítható, hogy a magyar – nem magyar etnikai arány nem változott 10%-nál nagyobb mértékben. Az etnikai arányok megváltoztatásának szándéka megbukott a telepítési akció magas költségein, illetve a ruszin telepesek attitűdjén, mivel a hegyvidéki életmódot csak nehézkesen voltak hajlandóak feladni, és nehezen alkalmazkodtak az alföldi életmódhoz. Különösen szemléletes, hogy a korszak végére újra megnövekedett a magyarság aránya a kolonizáció által érintett falvakban.

Kísérlet a revízióra

Az első bécsi döntés eredményeképpen 1938 novemberében a Magyar Királysághoz visszakerült területeken, valamint az 1939 márciusában visszafoglalt további kárpátaljai területeken a megelőző két évtizedes csehszlovák fennhatóság intézkedései olyan változásokat eredményeztek, melyeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni a területeknek az anyaországba való újraintegrálása során. Az említett változásokat kiváltó intézkedések sorában helyezhetjük el a csehszlovák földreformot és az azzal összekapcsolt telepítéspolitikát is. Ez az intézkedéssorozat településföldrajzi, gazdasági és etnikai változásokat egyaránt eredményezett Kárpátalján.

Már a bécsi döntés után azonnal problémaként került terítékre az alföldi területekre betelepített cseh és morva, kisebb részben szlovák etnikumú lakosság sorsa. Ezt a lakosságot elsősorban a városokban élő nagyszámú hivatalnoki réteg, illetve a telepes falvak legionáriusai alkották. Ők a visszacsatolás után vagy önszántukból, vagy az átalakuló közhangulat hatására szinte azonnal elhagyták lakhelyüket. A bécsi döntéssel visszacsatolt dél-szlovákiai területeken több olyan esetet is dokumentáltak, melyek során a helyi lakosság vagy a honvédség atrocitást követett el a telepesekkel szemben.⁴⁰⁹

Kutatásom során nem bukkantam olyan forrásra, mely hasonló esetről tanúskodna Kárpátalja esetében, mindazonáltal feltételezhető, hogy az indulatok itt sem voltak kisebbek a szláv kolonistákkal szemben, akik egyes esetekben távozáskor károkat is okoztak saját tulajdonukban, amelyet kénytelenek voltak hátrahagyni. 1938 novemberében a pénzügyminiszter kérte a Minisztertanácsot, hogy pótolja azokat a berendezési és értéktárgyakat, amelyeket az elvonuló csehszlovák katonai és polgári szervek elvittek, megrongáltak vagy megsemmisítettek.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Simon, 2008, i. m. 195–209.

⁴¹⁰ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 25. 55/R.

Mindazonáltal a cseh etnikumú lakosság kérdése továbbra is feszítette a cseh-szlovák állammal való kapcsolatokat, így ezeknek a kérdéseknek a tisztázása elsőbbséget élvezett. A tárgyalások meg is kezdődtek már 1938-ban, és megállapodás is született a prágai és a budapesti kormányzat között a cseh telepesek kérdésében. A felek megállapodtak arról, hogy az eltávozott cseh telepesek ügye több konfliktust is okozott, így azok helyzetét rendezni kell. A megállapodás értelmében Cseh-Szlovákia kötelezte magát, hogy 1939. október 31-ig minden átköltözőt befogad, és megadja számukra a cseh állampolgárságot. A magyar fél pedig biztosította az átköltözőket, hogy valamennyi ingóságukat magukkal vihetik, amennyiben ezt nem tették meg, szabadon visszajöhetnek azért magyar területekre. Az átköltözéshez a cseh-szlovák állam vasúti szerelvényeket biztosított. Amennyiben a telepesnek valamilyen ingóságát kár érte, kártérítésért fordulhatott a magyar hatóságokhoz, ugyanakkor ez esetben a hátrahagyott adósságok megtérítésére is kötelezhető volt. A megállapodásban kiemelték, hogy a ruszinszkoí helyzet nem olyan egyszerű, mint a Felvidék esetében, így annak tisztázása további tárgyalások tárgyát kell, hogy képezze.⁴¹¹

Az elköltözött telepesek földjeiket üresen hagyták, így a magyar hatóságoknak ezzel valamit kezdeni kellett. A gondozás nélkül maradt földterületekkel foglalkozó kormányrendelet 1939 februárjában előírta, hogy a vezérkari főnök rendelkezhet a szántók kishaszonbérletbe adásáról, a birtokokat lehetőség szerint gondnoki kezelésbe kell venni, és kishaszonbérlet útján hasznosítani.⁴¹²

Az elsősorban szlovák területekre átköltöző volt telepesek földhöz juttatásáról azonban régi-új otthonukban is gondoskodni kellett, ezt az újszülött szlovák állam 1939. március 15-i törvényében úgy szabályozta, hogy azoknak, akik 50 ha földterülettel többel rendelkeztek, be kellett szolgáltatni bizonyos méretű földbirtokot, melyet majd a visszatérő telepesek javára fordítottak. A Pozsonyi Magyar Királyi Konzulátus pedig azt jelentette 1939 áprilisában, hogy a fent említett gyakorlatot, melyet még a bécsi döntést követően a prágai kormány

⁴¹¹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. február 10. 17/R.

⁴¹² Uo.

vezetett be, a frissen alakult szlovák törvényhozás azzal egészítette ki, hogy a magyar állampolgársággal bíró gazdák földjét adják bérbe.⁴¹³

Az idegen állampolgárok kiköltözése folyamatosan zajlott 1938 novemberétől, de 1938 március közepétől ez a folyamat felgyorsult. Werth Henrik jelentései alapján 1939. április 13–22. között 2 135 cseh és szlovák nemzetiségűt „távolítottak el” Kárpátaljáról, közülük 422-en közszolgálati alkalmazottak voltak. Április 22. és május 9. között 1 840 nem magyar nemzetiségű személyt telepítettek ki, összességében 1939. május 9-ig 7 422 „idegent” távolítottak el a visszacsatolt területekről. A jelentés tájékoztatást nyújtott továbbá arról, hogy abban az időben még 400–500 idegen tartózkodott Kárpátalján. Ebbe a számba nem tartoztak bele a zsidók.⁴¹⁴

A következő jelentés, mely az idegen állampolgárok eltávolítására vonatkozott, 1939 júliusában keletkezett. Eszerint 8 895 idegen hagyta el a térséget, és a további evakuálandók száma 150–200 fő. A kitelepített személyek természetesen sérelmezték a magyar hatóságok eljárását, több kártérítési igény is beérkezett, illetve a telepések későbbi visszaemlékezései is a magyar hatóságok túlkapasairól adtak számot. Oszwald György miniszteri tanácsos területre való kiküldése is ezeknek a problémáknak a kezelését célozta.⁴¹⁵ Azonban az elvándorlás, elsősorban a cseh nemzetiségűek elvándorlása, lényegesen nagyobb arányt öltött. A Munkácsi Háztulajdonosok Szövetségének jelentése szerint például a cseh hivatalnokok és katonacsaládok elköltözését követően 20–25%-kal apadt Munkács lakossága: „néhol egész utcák váltak lakatlanná”.⁴¹⁶

A telepések ügyének külpolitikai dimenziója az önálló cseh állam megszűnését követően is fennállt, és a Cseh-Morva Protektorátus irányításával folyó tárgyalásoknak is tárgyát képezte. A telepések ügyéhez való viszonyulást érzékletesen mutatja be a magyar hatóságok, a külügyminiszter és a pénzügyminiszter jelentése a minisztertanács előtt 1940 szeptemberében. A felszólalásból kiderült, hogy a „kárpát-

⁴¹³ MNL OL, K 28, 251. tétel, 150. csomó, alapszám: 16638.

⁴¹⁴ MNL OL, K 28, 100. tétel, 55. csomó, alapszám: 16295.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ MNL OL, K 28, 100. tétel, 56. csomó, alapszám: 15886.

aljai területek birtokbavételétől kezdve állandó törekvés volt, hogy a visszacsatolt területeket az oda betelepített és beszivárgott elemektől megtisztítsák, s a terület etnikai képét helyreállítsák”. Az erre irányuló akció során nagyszámú cseh tisztviselő és magánszemély hagyta el részben önként, részben hatósági intézkedés folytán az említett területeket. Ezenkívül távoztak azok a személyek is, akik a csehszlovák földreform végrehajtása során túlnyomórészt a magyar földbirtokosoktól kisajátított ingatlanokból szereztek a magyar nemzetiségű helybeli földigénylők mellőzésével kisebb-nagyobb földbirtokot.⁴¹⁷

Az elköltözésekkel összefüggő kérdésekről az első bécsi döntés után működő bizottságok tárgyalások útján állapodtak meg. Ilyen kérdés volt többek között az ingóságok elszállítása, a telepes birtokok jogviszonyának rendezése stb. Miután a Cseh-Szlovák Köztársaság megszűnt, így a Német Birodalom felajánlotta, hogy a kérdésben kössenek új egyezményt. A tárgyalások lezajlottak a következő eredménnyel: a telepesek ingóságaikat szabadon kivihetik, élő és holt gazdasági felszereléseik helyett másat vásárolhatnak, melynek ellenértékét a magyar–német gazdasági vegyesbizottság rendezi majd; a megállapodás hatálya alá eső személyek együttesen mintegy 36 500 kat. hold ingatlanra és ezeken található épületekre összességében 135 millió korona, azaz 3 700 korona holdankénti kártalanítást kapnak; a telepes, amennyiben nem lefoglalás alá eső birtoka van, és személyével kapcsolatosan semmilyen rendészeti probléma nem merül fel, szabadon művelheti a földjét, vagy értékesítheti azt.⁴¹⁸

Az első bécsi döntést követően a magyar kormány az 1939. február 10-i minisztertanácson foglalkozott először átfogóan a csehszlovák földreform következményeivel. Itt az intézkedések revíziója főbb alapelveiként azt tűzték ki, hogy a magyarok gyöngítését célzó földreform igazságtalanságait mind nemzetiségi, mind szociális szempontból ki kell igazítani. A nevezett minisztertanács még Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt zajlott, akit 1939. február 16-án váltott Teleki Pál. Telekinek a csehszlovák földbirtokreform revíziójával kapcsolatban az első

⁴¹⁷ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. szeptember 4. 17R.

⁴¹⁸ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. szeptember 4. 18R.

lépése az volt, hogy kinevezte Szilassy Bélát a felvidéki földbirtok- rendezési ügyek kormánybiztosává, Jaross Andor felvidéki ügyekért felelős tárca nélküli miniszter javaslatára.⁴¹⁹ A földbirtokreform revíziójára vonatkozó rendeletet is Teleki bocsátotta ki, és a rendelet kiadásának folyamatát megvizsgálva, illetve a rendelet során alkalmazott elveket szemügyre véve, különbségek figyelhetők meg a felvidéki és a kárpátaljai földbirtokreform és telepítéspolitikai revíziós elképzeléseiben.

A földbirtokviszonyok felméréseivel egyidejűleg szinte azonnal megkezdtek a visszacsatolt területek és a Magyar Királyság közötti közjogi harmonizációt, amely természetesen érintette a telepés falvak ügyét és a földbirtokreform revízióját is. A magyar kormányzerveknek több szempontot is figyelembe kellett venniük a rendelkezések előkészítése során. Miután Szilassy kormánybiztost kinevezték, megfogalmazták azokat az elveket, melyek alapján működését folytatnia kellett. Ilyen bizalmas irányelv volt az, hogy ingatlant csak az kaphat, aki magyar nemzetiségű, illetve közülük is csak azok, akik a csehszlovák időszak alatt „magyar szempontból kifogástalan magatartást tanúsítottak”.⁴²⁰ Kárpátaljával kapcsolatban olyan elveknek a figyelembe vételét javasolták, mint a magyar lakosság igénye, a nemzetiségek közötti viszony, az intézkedések hatása a gazdaságra és a terület jólétére stb.

Természetesen a kormány rajta tartotta a szemét a kárpátaljai közállapotokon, és azoknak megfelelően alakította politikai hozzáállását. A miniszterelnök rendszeresen kért tájékoztatást a térség viszonyairól, a lakosság hangulatáról, az „intelligencia” hozzáállásáról, a gazdasági és kereseti viszonyokról, a közmunkák helyzetéről stb. Ezeknek az információknak a tudatában Teleki a földbirtokreform revízióját szabályozó rendelet több munkaverziójához is megtette javaslatait, így ezekből a bizalmas rendelkezésekből kiderül, hogy mik voltak azok a tényezők, melyeket a magyar kormány megfontolandónak tartott az intézkedések végrehajtása során. Egyrészt a miniszterelnök úgy tartotta, hogy a külpolitikai helyzet szorosan összefügg a kisebbségi helyzettel, és a földkérdést, valamint minden egyéb kárpátaljai ügyet

⁴¹⁹ Tilkovszky, 1964, i. m. 121.

⁴²⁰ Uo. 122.

ezzel összhangban kell kezelni.⁴²¹ A földbirtokrendezés folyamatát leíró rendlettervezet kapcsán Teleki két fontos elvet jegyzett meg, az egyik, hogy az ingatlanok földbirtok-politikai és nemzeti szempontból megfelelő kezekbe jussanak, a másik, hogy az erdők fenntartása és az erdősítés legyen a fő cél. A tervezet véglegesítése pedig mindenképp a kárpátaljai sajátosságok figyelembevételével történjen meg, és kérdésesnek tartotta azt, hogy a felvidéki gyakorlat mennyire adaptálható ezen a területen. Megjegyezte továbbá a miniszterelnök, hogy nem tanácsos bizonyos esetekben hatálytalanítani az ingatlanszerzést. Ezek az esetek a következők voltak: ha a tulajdonos község, egyház, vagy úrbéri község, ha olyan szövetkezet tulajdona, melynek tagjai a visszacsatolt területeken élnek és művelik a földet, vagy ha a tulajdonos szakoktatási intézmény. Ezeket figyelembe véve, a fent leírt két fontos elv, melyet Szilassy beiktatásakor megszabtak Kárpátalja vonatkozásában, nehezen volt tartható, hisz a kivételt képező csoportok tagjai nem minden esetben voltak kizárólag magyar nemzetiségűek.

A kormánykörökben egyéb szempontok is felmerültek a rendlettervezet kidolgozása során. Jaross Andor a visszacsatolt Felvidék ügyeiért felelős tárca nélküli miniszter azt javasolta, hogy a földbirtokrendezés során lefoglalásra kerülő ingatlanokkal a földosztás során kárt szenvedő őslakosság csorbított érdekeit kell helyreállítani.⁴²² A minisztertanácsi üléseken többször megfogalmazódott, hogy elsőrendűnek kell tartani azt, hogy az ingatlanok földbirtok-politikai és nemzeti szempontból megfelelő kezekbe jussanak, ezenkívül megjegyzi azt, hogy a görögkeleti (pravoszláv) egyházat védeni kell, illetve a „nemzeti szempont” kifejezés helyett a „hazafias szempont” kifejezés legyen használatos a rendelet szövegében, mint irányadó elv (szemben a felvidéki „mindent csak magyarnak” elvvel).

Ami a helyi lakosság igényeit illeti, a visszacsatolást követően nagy nyomás helyeződött a rendeletet előkészítő döntéshozókra. A Miniszterelnökséghez özönlöttek a csehszlovák földreform igazságtalan voltára hivatkozó és igazságos földosztást követelő levelek.

⁴²¹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. október 11. 3R.

⁴²² MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. július 14. 100R.

Bótrágy község 1939. július 23-án intézett levelet a miniszterelnökhöz, melyben nehezményezte, hogy a „cseh” földreform során nem kaptak földet, és kérik a következő földek felosztását: Klempa Ferenc 325 kat. hold maradékbirtoka, Podobradsky Antal 174 kat. hold méretű birtoka, Stefan Károly 56 kat. hold méretű maradékbirtoka, az újbótrágyi eltávozott csehek után maradt 350 kat. hold föld tíz beépített telekkel, illetve a ruszin telepesek birtokában lévő 500 kat. hold föld. Kérték továbbá, hogy a ruszinok számára ne engedélyezzék a görögkatolikus egyházközség felállítását: „Az idetelepített ruszinok földjeit azért bátorkodunk kérni, mert őket a csehek szlávósító célzattal helyezték el köztünk. Valamennyien olyanok, akiknek a csehszlovák rendszerben érdemeik voltak és a minket illető földeket ezen érdemeik elismeréseként kapták. Úgy érezzük, hogy a magyar nemzetet is képviselő magyar királyi kormány nem szentesítheti azokat az intézkedéseket, melyek egy magyarsággal ellenséges beállítottságú szláv faji imperializmust szolgáltak. Ugyanezen okból és etnikai területünk megőrzése céljából bátorkodunk Nagyméltóságodtól azt kérni, hogy ne engedélyezze a ruszinoknak a községünkben létesítendő gör. katolikus egyházközséget és ne engedje, hogy ezen céllal igényelt 120 kat. hold földet megkapják.”⁴²³

Szintén 1939 júliusában keltezték Bátyú község hasonló tartalmú levelét. A falubeliek nehezményezték, hogy községük mellé 900 cseh és morva telepes került. A levélben kérték az elhagyott telepesbirtokok felosztását: az Újbátyúba betelepített telepesek 550 kat. holdját, a Zemka cseh szövetségi birtok 200 kat. holdját, Léces tanya 105 kat. holdját, Danilovka 240 kat. holdját, Bagolyszállás 200 kat. holdját, Nagybakos 240 kat. holdját.⁴²⁴ Bár a magyar kormány igyekezett figyelembe venni a magyar lakosság igényeit, azonban voltak olyan prioritások, melyek megkerülése nehezítette volna a térség konszolidálását, illetve a kormányra nemcsak a magyar közösség igényeinek terhe, de a ruszinság elégedetlenségének súlya is nehezedett.

⁴²³ MNL OL, K 28, 104. tétel, 61. csomó, alapszám: 18132.

⁴²⁴ MNL OL, K 28, 104. tétel, 61. csomó, alapszám: 18131.

Kárpátalja visszacsatolását követően a ruszinok általános elégedetlensége volt megfigyelhető. Pataky Tibor államtitkár szerint ezt elsősorban az okozta, hogy az ideiglenes irányításban kevesen kaptak helyet. Ezeknek a bajoknak az orvoslását halaszthatatlan feladatnak tekintették nemzetpolitikai szempontból, így a minisztertanács megbízta Patakyt, hogy utazzon Ungvárra, és a helyzet megoldása érdekében intézkedjen.⁴²⁵ A Magyar Országgyűlésbe behívott ruszin képviselők is bírálták a magyar kormány kezdeti Kárpátalja-politikáját. Fenczik István panasszal élt, mivel a csehszlovák szolgálatban volt ruszin tisztviselőket tömegével bocsátották el, vagy igazoló eljárásokon kellett átesniük. Ennek egyik következményeként több ruszin tisztviselő szökött át a szovjet–magyar határon.⁴²⁶

1939. július 24-én hasonló témájú beadványt fogalmaztak meg a ruszin képviselők. Ebben kérték, hogy a számarányuknak megfelelően jelenjenek meg a ruszinok a közalkalmazottak között; az összes „magyar-orosz” (azaz: ruszin) tisztviselő, aki eddig nem volt átvéve az új hivatalokba, kerüljön vissza a helyére; a csehszlovák időszak alatt a hadseregben, a csendőri és a rendvédelmi szerveknél szolgálatot teljesítőket is át kell venni; kapjon végleges autonómiát „Magyar-országnak”; az autonómia megszületéséig kérjék ki a döntéshozatal folyamatában a „magyar-orosz” politikusok véleményét; legyenek „magyar-orosz” iskolák, növeljék azok számát; Szlovénia területén lévő területeket a Poprádig csatolják Kárpátaljához; mindezen feltételek teljesülése esetén a „magyar-orosz” képviselők teljes bizalmukról biztosítják a kormányt.⁴²⁷

A telepítéspolitika revíziója szempontjából fontos Bródy Andrásnak Pataky Tiborhoz címzett levele, melyben kérte, hogy a ruszin telepéseket ne fosszák meg ingatlanszerzésüktől. Bródy kérése a következő településekre vonatkozott: Beregdéda esetben 1, Beregsom esetében 20, Újbótrágyon 28, Óbótrágyon 21, Eszenyben 15, Gáton

⁴²⁵ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. december 3. 11R.

⁴²⁶ MNL OL, K 28, 100. tétel, 55. csomó, alapszám:18133; Пагіря, Олександр: *Втеча закарпатців до CPCP у 1939–1941 роках*. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=213> (2016-03-30)

⁴²⁷ MNL OL, K 28, 104. tétel, 61. csomó, alapszám: 18355.

13, Hunyaditanyán 24, Pusztakerepecen 13, Újhelyen 9, Farkasfalván 1 ruszin földtulajdonos, azaz összesen 145 család esetében kérte, hogy ne történjen meg. Ez összességében 1 720,6 ha-nyi földterületet érintett.⁴²⁸ Ezt követően Teleki miniszterelnök Szilassy Bélához továbbította a levelet pozitív elbírálással, így a telepesek maradhattak. Brascasajkó Gyula Teleki Pálhoz intézett levelében pedig Kvak Miklós salánki lakos védelmében kérte, hogy a földbirtokreform revíziója ne vonatkozzon a ruszinokra, mivel „a csehszlovák kormány igen mostohán kezelte a ruszinok tekintetében a földbirtokreformot”.⁴²⁹

A Földművelésügyi Minisztérium szakértői kiemelték, hogy az egyházi ingatlanokat kímélni kell az ingatlanfosztástól, mivel ellenkező esetben az eljárás leginkább a görögkeletieket érintené, akik a lakosság közel egyötödét teszik ki, és akik szívesebben tartoznak Magyarországhoz, mint Oroszországhoz. Így elsődleges feladat nem a nemzeti, hanem a hazafias szempont szem előtt tartása. „Kárpátalja lakosságának túlnyomó része rutén, sok bonyodalmat okozna, ha rutén földeket magyar kézbe adnánk át.”⁴³⁰ A magyar kormány egyfajta arany közép-utat keresett a kárpátaljai magyar igények és a térség konszolidációja szempontjából elengedhetetlen tartott ruszin igények között.

A kárpátaljai földbirtokreform revíziójára vonatkozó 1940-ben született rendelettervezet értelmében a csehszlovák földbirtokreformot felül kellett vizsgálni, az őslakosságot hátrányosan érintő aránytalanságokat ki kellett egyenlíteni. A visszafoglalást követően az 1918. október 28. és 1939. március 15. között keletkezett bármely jogügylet megtámadhatóvá vált, és az ilyen módon kialakított telekkönyvek perelhetőek lettek abban az esetben, ha súlyos anyagi teher, vagy kényszer hatására történt az ingatlan átadása. Azoknak az épületeknek pedig, amelyek a csehszlovák törvények értelmében köztisztviselési közösségi ingatlanok voltak, a tulajdonjogát nem lehetett megszerezni. Minden új telekkönyvezést felül kellett vizsgálni.⁴³¹ Elrendelték a végrehajtás folyamatának felülvizsgálatát, a szövetkezetek és egyéb társulások,

⁴²⁸ Uo.

⁴²⁹ MNL OL, K 28, 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 18697.

⁴³⁰ Uo.

⁴³¹ MNL OL, K 28, 100. tétel, 55. csomó, alapszám: 17555.

valamint magántulajdon esetében is. A csehszlovák kormány jóvoltából történt ingatlanszerzéseket hatálytalanítani kellett, mely hatálytalanított tulajdonjog az államra szállt át. Ennek bekövetkezése esetén a volt tulajdonost kárpótlásban kellett részesíteni, mégpedig a korábbi csehszlovák jogszabályoknak megfelelően.⁴³² Az elmozdított tulajdonosokon azonban adósságaikat be kellett hajtani.⁴³³

Míg az elvek formálódtak, a földbirtok revíziója egy helyben toporgott. A visszafoglalást követően 1939 márciusától hat hónap alatt kellett volna a teljes revíziót végrehajtani, ehelyett ez a háború végéig nem történt meg. Ezt maga Teleki Pál miniszterelnök is szóvá tette Pataky Tibor államtitkárnak címzett levelében, melyben nehezményezte, hogy semmi nem történt a földbirtokreform ügyében. A földbirtokreform revíziójának késése nem csupán kormánykörökben váltott ki elégedetlenséget, de a kárpátaljai közvélemény is elégedetlen volt annak elhúzódásával. A Földművelésügyi Minisztérium Ungvári Kirendeltsége 1940 szeptemberében kérte a minisztériumot, hogy a földreform felülvizsgálatával a kirendeltséget bízta meg, mert egyre több panasz érkezik az elhagyott birtokok miatt, a helyzet mihamarabbi intézkedést kíván.⁴³⁴

1940-ben a kárpátaljai földbirtokreform rendezésére vonatkozó rendelet újabb verziója készült el, mely szintén előírta, hogy a csehszlovák földtörvény általi vagyon- és ingatlanszerzéseket felül kell vizsgálni, oly módon, hogy az őslakosságot ért egyenlőtlenségek és méltánytalanságok orvosolva legyenek. Ez a folyamat csak olyan birtokokra vonatkozhatott, ahol az ingatlanszerzés a volt tulajdonos közreműködése nélkül történt. A felülvizsgálat során megszünt tulajdonjog az államra száll. A megszüntetett tulajdonjogért pedig az államnak kártérítést kell fizetnie a tulajdonosnak, amelynek összege egyenlő azzal az összeggel, amelyet ő a területért fizetett. A kártérítés összegének meghatározása során a csehszlovák törvények voltak mérvadóak. Az ingatlanokon folytatott beruházásért csak kivételes esetekben járt volna kárpótlás. A rendelet a fenti kérdésekben a kárpátaljai kormány-

⁴³² MNL OL, K 28, 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472.

⁴³³ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. október 17. 15R.

⁴³⁴ MNL OL, K 28, 100. tétel, 56. csomó, alapszám: 15222.

zói biztos döntési jogosultságát biztosította, az ingatlanok sorsáról pedig a földművelésügyi miniszter dönthetett a kormányzói biztos javaslatétele alapján. A csehszlovák földreform során több olyan földterület is volt, melyeket ugyan a Csehszlovák Állami Földhivatal lefoglalt, de kiosztásukra nem került sor, ezekről a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezhetett. Abban az esetben pedig, amikor szövetkezeti tulajdonban volt az adott ingatlan, a szövetkezet határozata alapján volt lehetséges a földtulajdonból való elmozdítás.⁴³⁵ Azonban ez a rendelettervezet realizálódni nem tudott, a telepes falvak sorsa nem az abban megfogalmazott elképzelések szerint alakult.

Ily módon az első Csehszlovák Köztárság által Kárpátalján folytatott földbirtokreformot és telepítéspolitikát a magyar kormányzatnak revideálnia nem sikerült. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák időszak alatt a régióban végbement változások kezelése finom és türelmes politikát kívánt volna meg a magyar államtól. A térséggel kapcsolatos mezőgazdasági politikában pedig inkább a ruszinság munkalehetőséggel való ellátása került előtérbe, mintsem a földbirtokrendszer megváltoztatása.⁴³⁶

Nehezítette a hatékony intézkedést Kárpátalján az is, hogy a földbirtokreform revíziója megszervezőjének a személye gyakran változott. Először a visszacsatolt országrészekért felelős tárca nélküli miniszteré volt az irányítás joga, majd a földművelésügyi miniszterhez utalták az ügyet, végül a kormánybiztos és a kormányzói biztos közös hatáskörébe ment át.⁴³⁷ Még 1940 őszén is arról érkezett jelentés, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos a csehszlovák földbirtokreform ügyének irányítását Kárpátalján kizárólag magának akarta fenntartani, a Földművelésügyi Minisztérium viszont úgy látta, hogy a helyzet elmergesedése miatt a döntést miniszteri hatáskörbe kell utalni.⁴³⁸

A magyar kormány ruszinokkal kapcsolatos politikája gátolta leginkább a revízió végrehajtását. Mivel a csehszlovák időszakban

⁴³⁵ MNL OL, K 28, 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472.

⁴³⁶ Brenzovics, 2010, i. m. 112–124.

⁴³⁷ MNL OL, K 28, 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472; MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. október 11.

⁴³⁸ MNL OL, K 28, 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472.

a telepítések során a ruszinok is a kedvezményezettek sorába tartoztak, így a telepesfalvak lakosságának jelentős része ruszin volt. Ezeknek az ingatlanszerzéseknek a felszámolása, de akár a csehszlovák időszakban a ruszinok körében megerősödött görögkeleti egyház gazdasági pozícióinak hirtelen gyengítése veszélyeztette volna Kárpátalja reintegrálását a Magyar Királyság kötelékébe. A Kárpátaljával kapcsolatos autonómiatervezetek,⁴³⁹ és az a tény, hogy a magyar kormányzat a ruszinokat mint a keleti szláv népek között önálló, a magyarhoz lojális nemzetet látta volna szívesen,⁴⁴⁰ arról árulkodik, hogy a magyar kormányzatnak hosszú távú konszolidációs tervei voltak. A gyors átalakításokat Kárpátalja a megváltozott társadalmi-politikai viszonyok és a külpolitika feszültségekkel teli közegében nem viselte volna el. A történelem sem adott lehetőséget egy ilyen politika hosszú távú kifutására, a háború minden további kísérletezést megakadályozott.

Így a földbirtokreform és a telepítéspolitiká revíziója sikertelen lett, a ruszinok által lakott telepes falvak pedig már a szovjet hatalom új telepítéspolitikájának színterévé váltak. A revízió időszakában a cseh, a szlovák, a morva telepeseket evakuálták, illetve kényszerítettek távozásra a területről, ingatlanjaikat szociális programokhoz használták fel. A ruszin telepések azonban megtarthatták ingatlanszerzéseiket, mivel a magyar kormányzat a visszacsatolt terület konszolidálása érdekében ezt a konfliktust nem vállalta fel. Így azonban egyfajta kontinuitás jöhetett létre a csehszlovák telepítéspolitiká, illetve a sokkal kiterjedtebb szovjet telepítéspolitiká között. A második világháborút követően ezek a települések a korábnál nagyobb arányú telepítések terepévé váltak. Napjaink etnikai arculatában tizenkét település hordozza ennek nyomát. (19. táblázat)

⁴³⁹ Vasas Géza: Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktus-történet nemzeti olvasatai.* (Regio Könyvek.) Pozsony, Kalligram, 2014. 71–90.

⁴⁴⁰ Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015. 93–106.

19. táblázat. Az első Csehszlovák Köztársaság során létrehozott telepese falvak ukrán lakosságának aránya a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján⁴⁴¹

Település	Az ukrán lakosság aránya, %
Cservone	85,50
Csonkás	95,97
Dimicső	81,70
Hunyaditánya	97,23
Kastanovo	97,33
Oroszgejőc	96,83
Oroszvölgy	88,24
Puskina	97,11
Szvboda	71,05
Tasnádtánya	97,02
Tizasalamon	37,27
Újakli	30,57

Tizasalamonban néhány ruszin család maradt Sztrázs kolónián, Eszeny kataszterében azonban a telepítések helyén két önálló ruszin település is létrejött: Cservona illetve Dimicső. A szvbodai telepítések helyszínén napjainkban Nagybakos, Kisbakos, Badó és Danilovka községek tartoznak közigazgatásilag Szvboda településhez. Az egykori cseh legionista Szvboda lakosságának közel háromnegyede ukrán, a többiek magyarok. Pusztakerepec ukrán többségű település Nizsnij Koropec néven. Beregsom mellett a kolónia helyén Kastanovo ukrán többségű település található. Beregszász mellett Tasnádtánya ruszin többségű. Macsola közigazgatása alá tartozik Hunyaditánya ukrán többséggel. A Nagyszőlősi járásban Tiszaújhely mellett Pritiszjanszke és Verbove viseli a telepítések nyomait. Ruszka Dolina Mátyfalva közigazgatásába tartozik. Az egyetlen telepese község, amely elvesztette ruszin voltát Újakli, ahol napjainkra a telepesek utódai elmagyarosodtak.

⁴⁴¹ Forrás: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp (2016-03-30)

Bibliográfia

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek; Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai; KÜM Politikai Osztály iratai; KÜM Gazdaságpolitikai Osztály iratai

Národní archiv České republiky: Státní pozemkový úřad – spisy všeobecné (1875) 1918–1935 (1949); Státní pozemkový úřad – Zakarpatské velkostatky, 1920–1938.

Slovenský národný archív: Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921–1938; Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919–1938.

Державний Архів Закарпатської області: Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, м.Ужгород, 1928–1938 pp.; Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1928 pp.; Ужгородська окружна державна канцелярія державної поземельної реформи, м. Ужгород, 1919–1939 pp.

*

Senát Parlamentu České republiky. www.senat.cz

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. www.psp.cz

Державна служба статистики України. <http://database.ukrcensus.gov.ua>

Sajtó

Határszéeli Újság
Kárpáti Híradó
Pozemková reforma
Ruszinszkói Magyar Gazda
Ruszinszkói Magyar Hírlap
Земледельческий календар
Карпаторусский Голос
Русская Земля
Русский Вестник
Руська Нива
Свобода

Irodalom

- A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938.* Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, 1938.
- Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000/3.
- Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás.* (Magyar statisztikai közlemények, 108.) Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1939.
- Bartha Ákos: A két világháború közötti román földbirtokrendezés. *Korunk*, 2012. június.
- Bartha Ákos: A két világháború közti csehszlovák, jugoszláv és román földbirtokrendezés. *Valóság*, 2012/10.
- Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2000.
- Botlik József: *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* 1–2. k. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola, 2005.

- Brenzovics László: *Nemzetiségpolitika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010.
- British Documents on Foreign Affairs*. Part II. From the First to the Second World War. Vol. 1. Central Europe, 1919–1922. Frederick, Md., University Publications of America, 1990.
- Československa pozemková reforma v číslicích a diagramech*. Praha, Státní Pozemkový Úřad, 1925.
- Daxner, Ivan: *Vnútorná kolonizácia na Slovensku*. Bratislava, 1924.
- Dolmányos István: A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917–1939). *Agrártörténeti Szemle*, 1962/1–2.
- Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.
- Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002.
- Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2001.
- Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/1.
- Fedinec Csilla: Ruszinok, magyarok, zsidók: demográfiai és interetnikus viszonyok. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf, 2013.
- Fedinec Csilla: Ungvár és vonzaskörzete betagozódása a csehszlovák államba 1918–1928. *Limes*, 2004/3.
- Frolec, Ivo (red.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.
- Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 2016 tavasz.
- Jepsen, Martin Rudbeck et al.: Transitions in European land management reviews between 1800 and 2010. *Land Use Policy*, 2015/49.

- Jócsik Lajos: *A Közép-Duna-medence közgazdasága*. Budapest, Magyar Élet, 1944.
- Jócsik Lajos: A magyarság a cseh földreformban. *Magyar Szemle*, 38. kötet, 1940/1–6.
- Kápar, Josef: *Svoboda, její vznik a budování: k desátému výročí osídlení legionářů na Podkarpatské Rusi*. Praha, 1933.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.
- Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2004.
- Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1978.
- Mathias, Peter – Pollard Sidney (eds.): *The Cambridge Economic History of Europe. Volume 8: The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*. Cambridge University Press, 1989.
- Melmuka, Václav: *Pozemková reforma v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, Tělocvičná jednota Sokol v Užhorodě, 1921.
- Molnár D. István: *A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig*. Debrecen, 2013. (PhD értekezés.)
- Müller, Dietmar – Harre, Angela (eds.): *Transforming Rural Societies. Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Innsbruck, StudienVerlag, 2011.
- Nagy József: *A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928*. Eger, 1993.
- Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal – Tóth, Andrej (red.): *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.
- Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

- Pavel, Antonin: Československá pozemková reforma. *Pozemková reforma*, 19. évf., 1938 május.
- Pekař, Josef: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. 3. vyd. Praha, Vesmír, 1923.
- Pidal, Juan Carmona – Rosés, Joan R.: Was Land Reform Necessary? Acces to land in Spain, 1860 to 1931. *Working Papers in Economics History*, 2011/2.
- Popély Gyula: A felvidéki magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovák népszámlálások tükrében. *Századok*, 1989/1–2.
- Richter, Klaus: Post-war Agrarian Economic Policies (East Central Europe). <http://encyclopedia.1914-1918-online.net>
- Rothschild, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között*. Szeged, JATE, 1995.
- Rychlík, Jan: Sociální a národnostní dimenze československé pozemkové reformy v mezinárodním kontextu. Frolec, Ivo (red.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.
- Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, Vyšehrad, 2016.
- Seton-Watson, Hugh: *Eastern Europe Between the Wars 1918–1941*. Boulder and London, Westview Press, 1985.
- Simon Attila: *Telepesek és telepesek falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Slezák, Lubomír: Pozemková reforma v Československu 1919–1935. In: Frolec, Ivo (red.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.
- Statistický lexikon obcí v Podkarpatsé Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921*. Praha, 1928.

- Statistický lexikon obcí v Republice Československé vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. IV. Země Podkarpatoruská.* Praha, 1937.
- Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946.* Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- Szarka László: *A multiethnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992.* Pozsony, Kalligram, 2016.
- Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933.* Uzhorod, 1933.
- Tilkovszky Lóránt: A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1938–1945). *Agrártörténeti Szemle*, 1964/1–2. 113–142.
- Tokar, Marian – Fedinec Csilla: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. A csehszlovák állam integráló politikája. In: Fedinec Csilla – Vehes, Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- Tokar, Marian – Panov, Alen: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. Közigazgatás. In: Fedinec Csilla – Vehes, Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- Tokar, Marian: Politikai pártok programjai és tevékenysége. In: Fedinec Csilla – Vehes, Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- Vadkerty Katalin: A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938). In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből.* Pozsony, Kalligram, 1993.
- Vasas Géza: Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* (Regio Könyvek.) Pozsony, Kalligram, 2014. 71–90.

- Vehes, Mikola – Tokar, Marian: Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása. In: Fedinec Csilla – Vehes, Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- Voženílek, Jan: *O rozdělení velkostatků k účelu vnitřní kolonizace v Československé republice*. Praha, Česká agrární společnost, 1919.
- Voženílek, Jan: *Pozemková reforma v československé republice*. 2. vyd. Praha, 1924.
- Voženílek, Jan: *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha, 1932.
- Zeidler Miklós: *Magyarország és a Nemzetek Szövetsége*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2010. (Habilitációs kézirat.)
- Zima András – Glässer Norbert: Gazdasági helyzet, foglalkozási összetétel. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf, 2013.
- Бачинский, Эдмунд (ред.): *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ужгород, Типограф. «Школьная Помощь», 1936.
- Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область*. Київ, Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968.
- Карпаторусскія досягнення. Юбилейный сборник статей по поводу 10-тія добровольного присоединенія Подк. Руси къ Чехословакии*. Подъ редакцій и изданіемъ А. В. Попова. Мукачево, Типограф. «Карпатыя», 1930.
- Пагіря, Олександр: *Вмеча закарпатців до СРСР у 1939–1941 роках*. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?new-sid=213>

Településjegyzék

a) Ma Ukrajnához tartozó települések

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Ábránka	Abranka	Абранка	Abranka
Akli	Aklin	Оклі	Okli
Aklos	Uklina	Уклин	Uklyn
Aknaszlatina	Solotvina	Солотвино	Solotvyno
Alsóapsa	Apša Nižni	Нижня Апша (2004-ig: Діброва)	Nyzhnya Apsha
Alsóbisztra	Nižni Bystrý	Нижній Бистрий	Nyzhnii Bystryi
Alsógereben (ma: Beregszentmiklós része)	Nižni Hrabovnice	–	–
Alsóhatárszeg	Nižni Roztoka	Розтока	Roztoka
Alsóhidegpatak	Nižni Studený	Нижній Студений	Nyzhnii Studenyi
Alsókalocsa	Koločava	Колочава	Kolochava
Alsóremete	Remeta	Нижні Ремети	Nyzhni Remeti
Alsóschönborn	Nové Selo	Шенборн	Shenborn
Alsószinevér	Sinovir	Синевир	Synevyr
Alsóverecke	Vereczky Nižni	Нижні Ворота	Nyzhni Vorota
Antalóc	Antalovce	Анталовці	Antalovtsi
Árdánháza	Ardanovo	Арданове	Ardanove
Ardó (ma: Beregszász része)	Ardov	–	–
Asztély	Astel	Астей	Astei
Bábakút	Babiče	Бабичі	Babychi
Bacsó	Bačovo	Чабанівка	Chabanivka
Badótanya (ma: Szvoboda része)	Badov	Бадів	Badiv

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Bagolyháza	Bělasovice	Біласовиця	Bilasovytsya
Bagolyszállás	Bagolyszállás	Свобода	Svoboda
Balazsér	Balažer	Балажер	Balazher
Ballósfalva (ma: Nagymogyorós része)	Balasovce	–	–
Bányafalu	Susko	Сусково	Suskovo
Bárdháza	Barbovo	Барбово	Barbovo
Bártfalva, Drágabártfalva	Drahobratovo	Доробратове	Dorobratove
Batár	Batár	Братове	Bratove
Bátyú	Bat'ovo	Бат'ово	Bat'ovo
Bene	Beňa	Бене	Bene
Benedeki	Benedikovce	Бенедиківці	Benedykvici
Beregbükkös	Bukovinka	Буковинка	Bukovynka
Beregdéda	Déda	Дейда	Dyida
Beregfogaras	Fogaraš	Зубівка	Zubivka
Beregpapfalva	Dílek	Ділок	Dilok
Beregrákos	Rákos	Ракошин	Rakoshyn
Beregsom	Beregšom	Шом	Shom
Beregszász	Berehovo	Берегове	Berehove
Beregszentmiklós	Činaď'ovo	Чинадієво	Chynadijevo
Beregszöllös	Lochovo	Лохово	Lochovo
Berezna	Berezovo	Березове	Berezove
Bereznek	Bereznyky	Березники	Bereznyky
Bilke	Bílky	Білки	Bilky
Bisztra (ma: Szolyva része)	Bystrá	–	–
Bogos	Bogos	–	–
Borhalom	Babovište	Бобовище	Bobovshche

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Borzfalva (ma: Bagolyháza része)	Borsučina	–	–
Borzsova	Boržova Velká	Боржава	Borzhova
Bótrágy	Boutrad’	Батрадь	Batrad’
Bulcsú (ma: Beregszász része)	Bulču	–	–
Bustyaháza	Buštino	Буштино	Bushtyno
Buszturova	Brustov	–	–
Csapolc	Čapovce	Чопівці	Chopivtsi
Csarondahát	Čarondahat	Червоне	Chervone
Csendes	Tišov	Тишів	Tyshiv
Csepe	Čepa	Чепа	Chepa
Csetfalva	Četovo	Четфалва	Chetfolvo
Csikósgorond	Csikósgorond	Чікош Горонда	Chikosh-Horonda
Csomafalva	Čoma	Затисівка	Zatysivka
Csonkapapi	Popovo	Попове	Popove
Csonkás	Čonkaš	Притисянське	Prytysyanske
Danilovka (ma: Szvoboda része)	Danilovka	–	–
Dávidfalva	Zavidovo	Завидово	Zavydovo
Dávidháza	Nové Dřive	Нове Давидкове	Nove Davydkovo
Dengláz (ma: Nagyláz része)	Denkovce	–	–
Dercen	Dercen	Дерцен	Dertsen
Deskófalva	Deškovice	Дешковиця	Deshkovytsya
Dimicső	–	Демечі	Demechi
Dolha	Dolha	Довге	Dovhe
Dombó	Dubové	Дубове	Dubove
Dombostelek	Ploské	Плоске	Ploske
Dubi	Dubov	Дубове	Dubove

Településjegyzék

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Dubrovka (ma: Bilke része)	Doubravka	–	–
Dunkófalva	Obava	Обава	Obava
Erdőpatak	Lesárna	Лісарня	Lisarnya
Eszeny	Esen	Есень	Esen
Falucska	Bogarovice	Богаревиця	Boharevytsya
Fancsika	Fančikovo	Фанчиково	Fanchykovo
Fedelesfalva	Fedelešovce	Крите	Kryte
Felsőapsa	Apša Vyšni	Верхње Водяне	Verkhnye Vodyane
Felsőgereben	Vyšni Hrabovnice	Верхня Грабівниця	Verkhnya Hrabivnytsya
Felsőhidegpatak	Vyšni Studený	Верхній Студений	Verkhonii Studenyi
Felsőkalocsa	Nehrovec	Негровець	Nehrovets
Felsőszinevér	Sinovířská Polana	Синевирська Поляна	Synevyr'ska Polyana
Felsőverecke	Vereczky Vyšni	Верхні Ворота	Verkhni Vorota
Fertősalmás	Ferteřalmař	Фертешалмаш	Ferteshalmash
Forráshuta	Izvorská Huta	Родникова Гута	Rodnykova Huta
Frigyesfalva	Friděřovo	Кленовець	Klenovets
Gálfalva	Kobalovice	Кобалевиця	Kobalevytsya
Gánya	Ganiče	Ганичі	Hanyichi
Gát	Gát	Гать	Hat'
Gázló	Roztoka	Забрідь	Zabrid'
Gernyés	Kopařnovo	Копашново	Kopashново
Gombás	Hřibovce	Грибівці	Hrybivtsi
Gorond	Goronda	Горонда	Horonda
Gut	Velkike Gutovo	Гут	Gut
Harangláb	Haranglab	Горонглаб	Horonhlab
Hársfalva	Nelipeno	Неліпине	Nelypine

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Havasalja	Tybava	Тибава	Tybava
Hegyrét	Hercovce	Герцівці	Hertsivtsi
Herincse	Horinčovo	Горінчово	Horinchovo
Hetyen	Hetyen	Гетен	Heten
Hidegrét	Paškovce	Пашківці	Pashkivtsi
Horlyó	Chudlovo	Худлово	Khudlovo
Hömlőcz	Chlumec	Холмовець	Kholmovets
Hunyaditánya (ma: Macsola része)	Hunadi	Гуняді	Hunyadi
Huszt	Chust	Хуст	Khust
Husztbaranya	Boroňava	Боронява	Boronyava
Husztzófalva	Danilovo	Данилово	Danylove
Ilkó	Jivkovce	Ільківці	Ilykivtsi
Ilonca	Ilnice	Ільниця	Ilynytsa
Ilosva	Iršava	Іршава	Irshava
Irhóc	Vulchovce	Вільхівці	Vilykhivtsi
Iványi	Ivanovce	Іванівці	Ivanivci
Iza	Iza	Іза	Iza
Izsnýéte	Žňatino	Жнятине	Zhnyatyne
Jávor	Jalové	Ялово	Yalove
Kajdanó	Kajdanovo	Кайданове	Kaydanove
Kanora	Kanora	Канора	Kanora
Karácsfalva	Karačiny	Карачин	Karachyn
Katlanfalu	Kotelnice	Котельниця	Kotel'nytsya
Kékesfüred	Siňák	Синяк	Synyak
Kendereske	Kenderešov	Кендерешів	Kendereshiv
Kenézpatak	Černý Potok	Чорний Потік	Chornyí Potik
Kereczke	Kerecky	Керецьки	Keretski

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Kerekhegy	Okrouhlá	Округла	Okruhla
Kicurnó (ma: Alsóhatárszeg része)	Kučerny	–	–
Kígyós	Kidos	Кідьош	Kidesh
Királyfiszállás	Soločín	Солочин	Solochyn
Királymező	Ustčorna	Усть- Чорна	Ust’-Chorna
Kisanna	Hankovice	Ганьковиця	Han’kovytsya
Kisbakos (ma: Szvoboda része)	Male Bakoš	Бакош	Bakosh
Kisbégány	Begaň Malá	Мала Бийгань	Mala Byihan’
Kisberezna	Malý Berezý	Малий Березний	Malyi Bereznyi
Kisgejőc	Malé Gejovce	Малі Геївці	Mali Heivtsi
Kishídvég	Paseka	Пасіка	Pasika
Kismogyorós	Mikulovce	Микулівці	Mykulivtsi
Kispálos	Pavlovo	Павлове	Pavlove
Kisrákóc	Rakovce Malý	Малий Раковець	Malyi Rakovets’
Kistarna	Chyšé	Хижа	Khyzha
Kisszolyva	Skotarský	Скотарське	Skotars’ke
Klacsanó	Kličanovo	Клячанове	Klyachanove
Klastromalja	Podmonastýr	Гандеровиця	Handerovytsya
Koczkaszállás	Kosino	Косино	Kosyno
Konczháza	Koncovo	Концове	Kontsove
Kopár	Rosoš	Росош	Rososh
Kovácsrét	Kušnice	Кушница	Kushnytsya
Köblér	Kobylary	Кибляри	Kyblyary
Kökényes	Trnovo	Тернове	Ternove
Kölcsény	Kolčino	Кольчине	Kol’chyne
Kőrösmező	Jasiňa	Ясіня	Yasinya
Kövesliget	Drahovo	Драгово	Drahovo

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Középpapsa	Apša Středni	Середне Водяне	Serednje Vodyane
Kustánfalva	Kušnice	Куштановиця	Kushtanovytsya
Lakatosfalva	Kločky	Клочки	Klyuchky
Latorcafő	Latorka	Латірка	Latirka
Lázi	Veliké Lazy	Лази	Lazy
Lehóc	Lachovce	Ляхівці	Lyakhivtsi
Lengyelszállás	Lachovec	Лісковець	Liskovets
Lipese	Lipča	Липча	Lipcha
Lipcsemező	Lipěcka Polana	Липецька Поляна	Lypetska Polyana
Lóka	Lávky	Лавки	Lavky
Macsole	Mačola	Мочола	Mochola
Magasliget	Mogosliget	–	–
Majdánka	Majdan	Майдан	Maidan
Makarja	Makariovo	Макарове	Makarove
Makkosjánosi	Janošovo	Яноші	Yanoshi
Malmos	Strojna	Стройне	Stroyne
Mártonka	Malá Martinka	Мала Мартинка	Mala Martinka
Medence	Měděnice	Мідяниця	Midyanysya
Medvefalva	Medvězi	Медвежий	Medvezhyy
Mezőgecse	Geča	Геча	Hecha
Mezőhomok (ma: Beregdéda része)	Homok	–	–
Mezőhuta	Polanská Huta	Полянська Гута	Polyanska Huta
Mezőkaszony	Kosino	Косонь	Koson
Mezőterebes	Strabičovo	Страбичово	Strabichovo
Mihálka	Krajnikovo	Крайниково	Krainykovo
Mokra	Mokrě	Мокра	Mokra
Munkács	Mukačevo	Мукачево	Mukachevo

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Munkácsváralja (ma: Munkács része)	Podhorod	–	–
Nádaspatak	Trsténice	Тростяниця	Trostyanytsya
Nagyábránka	Loket	Локіть	Lokit'
Nagybakos	Svoboda	Свобода	Svoboda
Nagybakta	Nagy-Bakta	Велика Бакта	Velyka Bakta
Nagybégány	Veliká Běhaň	Велика Бийгань	Velyka Byihan'
Nagybereg	Bereg	Великі Береги	Velyki Berehy
Nagybocskó	Bočkov	Великий Бичків	Velyki Bychkiv
Nagydobrony	Dobroň Veliká	Велика Добронь	Velyka Dobron'
Nagygejőc	Veliké Gejovce	Великі Геївці	Velyki Heyivtsi
Nagyláz	Veliké Lazy	Великі Лази	Velyki Lazy
Nagymogyorós	Kopinovce	Копинівці	Kopynivtsi
Nagymuzsaly	Mužijovo	Мужієве	Muzhiyevе
Nagypalád	Veliký Palad	Велика Паладь	Velyka Palad'
Nagyrákócz	Veliký Rakovec	Великий Раковець	Velyki Rakovets
Nagyszőlős	Sevluš	Виноградів	Vynohradiv
Németmokra	Německá Mokrá	Німецька Мокра	Nyumecka Mokra
Nyágova	Nagovo	Добрянське	Dobryans'ke
Nyárasdomb (ma: Kölcsey részé)	Nový Klenovec	–	–
Nyerésháza	Neresnice	Нересниця	Neresenytsya
Ókemence	Kamenica	Кам'яниця	Kam'yanytsya
Ormód	Brestov	Брестів	Brestiv
Oroszkomoróc	Ruské Komárovece	Руські Комарівці	Rusky Komarivtsi
Oroszmokra	Ruská Mokrá	Руська Мокра	Rus'ka Mokra
Oroszvég (ma: Munkács része)	Rosvegovo	–	–

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Oroszölgy (ma: Mátyfalva része)	Ruska Dolina	Руська Долина	Rus'ka Dolyna
Ökörmező	Volove	Міжгір'я	Mizhir'ya
Órdarma	Jovra	Сторожниця	Storozhnytsya
Őrhegyaljja (ma: Munkács része)	Podhořany	–	–
Pásztorlak (ma: Beregszentmiklós része)	Hliněnc	–	–
Perecseny	Perečín	Перечень	Perechen
Pereháza	Perechrestná	Перехресний	Perekhrestnyi
Pereszlő	Přislop	Присліп	Pryslip
Pisztraháza	Pistraljovo	Пістрялове	Pistryalove
Polena	Polana	Поляна	Polyana
Poroskő	Poroškov	Порошкове	Poroshkove
Pósaháza	Paušin	Павшин	Pavshyn
Pusztakerepec	Nižni Koropec	Нижній Коропець	Nyzhnii Koropets'
Rafajnaújfalu	Rafajново	Рафайново	Rafainovo
Rahó	Rachov	Рахів	Rakhiv
Rákóc	Rakovec	Великий Раковець	Velykyi Rakovets'
Rákócziszállítás	Závadka	Завадка	Zavadka
Rekesz	Zadilský	Задільське	Zadilske
Repede	Rjapid'	Бистриця	Bystrytsya
Rókamező	Lisičovo	Лисичево	Lysychevo
Romocsafalva	Romočevíce	Ромочевиця	Romochevytsya
Salánk	Salanky	Шаланки	Shalanky
Sárosoroszi	Orosi	Оросієво	Orosijevo
Somitanya	-	Каштаново	Kashtanovo
Szakadék	Zálom	Залом	Zalom

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Szalóka	Saloka	Соловка	Solvka
Szánfalva	Stanovo	Станове	Stanove
Szarvasháza	Olenovo	Жденієво	Zhdeniyevo
Szarvasrét	Puznňákovce	Пузняківці	Puznyakvtsi
Szászfalu	Sasovo	Сасове	Sasove
Szászóka	Sasovko	Сасівка	Sasivka
Széleslonka	Široký Luh	Широкий Луг	Shyrokyi Luh
Szélestó (ma: Kölcsey-része)	Šelestovo	–	–
Szentmihálykörtvélyes	Hrušovo	Грушеве	Hrusheve
Szerednye	Seredně	Середне	Serednje
Szerencsfalva	Serenčovce	Щасливе	Shchaslyve
Szernye	Serně	Серне	Serne
Szidorfalva	Hrabovo	Грабове	Hrabove
Szinyák	Sinák	Синяк	Synyak
Szolyva	Svalava	Свалява	Svalyava
Szombati	Sobatin	Собатин	Sobatyn
Szőlősvégárdó	Ardovec	Підвиноградів	Pidvynohradiv
Sztrippa	Strypa	Стрипа	Strypa
Szuhabaranka	Suchá-Broňka	Бронька	Bbron'ka
Szürte	Szürte	Сюрте	Syurte
Szvoboda	Svoboda	Свобода	Svoboda
Talaborfalva	Terebla	Теребля	Tereblya
Tasnádtanya	–	Затишне	Zatyshne
Técső	Tačovo	Тячів	Tyachiv
Tereselpatak	Terešul	Тарасівка	Tarasivka
Timsor	Lazy	Лази	Lazy
Tiszaágtelek	Agovo	Тісаагтелек	Tisaagtelek

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Tiszaásvány	Ašvaň	Тисаашвань	Tisaashvan'
Tiszabogdány	Bohdan	Богдан	Bohdan
Tiszabökény (ma: Tiszapéterfalva része)	Bekeň	–	–
Tiszacsoma	Čoma	Чома	Choma
Tiszakeresztúr	Keresztúr	Перехрестя	Perekhrestya
Tiszapéterfalva	Petrovo	Петрово	Petrovo
Tiszasalamon	Solomonovo	Соломонове	Solomonove
Tiszásásvár (ma: Fancsika része)	Trstník	–	–
Tiszaújhely	Nové Selo	Нове Село	Nove Selo
Tiszaúlak	Výlok	Вилок	Vylok
Toronya	Torun	Торунь	Torun'
Tökésfalva	Kolodné	Колодне	Kolodne
Turjasebes	Turří Bystrý	Тур'я Бистра	Tur'ya Bystra
Turjavágás	Tuří Paseka	Тур'я Пасика	Tur'ya Pasika
Uglya	Uhla	Угтя	Uhlya
Újakli	–	Нове Клинове	Nove Klynove
Újbárd	Nove Barovo	Новобарово	Novobarovo
Újkemence	Novoselice	Новоселиця	Novoselytsya
Újszemere	Simirky	Сімерки	Simerky
Újtövisfalva, Tövisfalva	Dračiny	Драчино	Drachyno
Újverbőc	Nový Verbovec	Пушкіно	Pushkino
Ungdaróc (ma: Ungvár része)	Dravce	Дравці	Dravtsi
Ungordas	Volkovoje	Вовкове	Vovkove
Ungtarnóc	Tarnovce	Тарнівці	Tarnivtsi
Ungvár	Užhorod	Ужгород	Uzhhorod

Településjegyzék

<i>A település történeti magyar neve</i>	<i>A település cseh hivatalos neve a csehszlovák időszakban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban</i>	<i>A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal</i>
Úrmező	Ruské Pole	Руське Поле	Ruske Pole
Várkulcsa	Klučarky	Ключарки	Klyucharky
Verbóc	Verbovec	Вербовецъ	Verbovec
Verebes	Verbjaž	Верб'яж	Verb'yazh
Verécze	Veřjacija	Веряця	Veryatsya
Vezérszállás	Podplazí	Підполоззя	Pidpolozzya
Viharos	Výška	Вишка	Vyshka
Vízköz	Sojmy	Сойми	Soimy
Volóc	Volovec	Воловецъ	Volovets'
Vucskómező	Vučkovo	Вучкове	Vuchkove
Zajgó	Dusina	Дусина	Dusyna
Zápszony	Zapson	Запсонь	Zapson'
Zúgó	Huklivý	Гукливий	Huklyvyi
Zsilip	Plavja	Плав'я	Plav'ya
Zsukó	Žukovo	Жукове	Zhukove

b) Egyéb országokhoz tartozó települések

Barabás	Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Benátky nad Jizerou	Csehország, Středočeski kerület, Mlada Boleslav járás
Beregdaróc	Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Bořitov	Csehország, Jihomoravski kerület, Blanskói járás
Dětkovice	Csehország, Jihomoravski kerület, Vyškov járás
Dobrotice	Csehország, napjainkban Holešov város része
Drahlov	Csehország, Zlínský kerület, Kroměříž járás
Hoština (Hadas)	Szlovákia, napjainkban Puhó (Púchov) város része
Kolinec	Csehország, Klatovy-i járás
Košice (Kassa)	Szlovákia, Kassai kerület
Lužianky	Szlovákia, Nyitrai kerület, Nyitrai járás
Nagylónya	Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Praha (Prága)	Csehország
Praha-Libeň	Csehország, Prága városrésze
Prešov (Eperjes)	Szlovákia, Eperjesi kerület
Přílepy	Csehország, Zlíni kerület, Kroměříž járás
Prusinovice	Csehország, Zlíni kerület, Kroměříž járás
Roštění	Csehország, Zlíni kerület, Kroměříž járás
Sendražice	Csehország, Hradec Králové kerület, Hradec Králové járás
Švábenice	Csehország, Vyškov járás, Jihomoravski kerület
Tisov	Csehország, napjainkban Bělčice község része
Újezd	Csehország, Středočeský kerület, Berouni járás
Určice	Csehország, Prostějovi járás, Olomouci kerület
Zhytomyr (Zsitomir)	Ukrajna, Zsitomir terület
Žopy	Csehország, napjainkban Holešov város része
Zvolen (Zólyom)	Szlovákia, Besztercebányai kerület

A REGIO KÖNYVEK sorozat
eddig megjelent kötetei:

- Szélén az országútnak Csehszlovákiai magyar költők, 1919–1989.* (Vál. Tóth László.) Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1990.
- Ébert Tibor: *Jób könyve. Pozsonyi regényfantázia.* Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1991.
- Fábry Zoltán: *Üresjárat, 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* (Közread., vál., szerk.: Lanstyák István – Repiszky Tamás – Tóth László.) Budapest – Pozsony: Madách – Kalligram, 1991.
- Grendel Lajos: *Elszigeteltség vagy egyetemesség. Esszék, cikkek, interjúk.* Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1991.
- Litván György – Szarka László (összeáll.): *Duna-völgyi barátságok és viták Jászi Oszkár közép-európai dossziéja.* Budapest: Gondolat, 1991.
- Masaryk, Tomáš Garrigue: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról.* (Szerk. Fazekas József.) Budapest – Pozsony: Madách – Kalligram, 1991.
- Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei eredeti kutatások alapján.* (Hasonmás kiad. Szabó Lilla utószavával.) Budapest: Püski, 1991.
- Pražák, Richard: *Cseh–magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18–19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról.* (Ford. Kovács G. László – Deák Eszter – Sztaneu Mária.) Budapest: Gondolat, 1991.
- Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1992.
- Csurdi Sándor (szerk.): *Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban.* Budapest: Regio, 1993.
- Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds.): *Nationalism and Contested Identities: Case Studies on Romanians and Hungarians.* Budapest – Iași: Polirom, 2001.

- Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András: *Távoli szomszédok Jánossomorja és Andau, 1990–2000*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Kállai Ernő (ed.): *The gypsies – the roma in Hungarian society*. Budapest: Teleki László Found, 2002.
- Kovács Éva (szerk.): *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában? A lengyelországi, a magyarországi, a romániai, a szerbiai és a szlovákiai szociológia a kilencvenes években*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Szerbhórváth György (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004.
- Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest: Teleki László Alapítvány – PTE BTK Kommunikációs Tanszék, 2004.
- Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, 2007.
- Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet, 2008.
- Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram, 2009.
- Szijártó Zsolt: *Kockázat, társadalom, átmenet. Az ófalui „atomtemető” körüli konfliktusról*. Pozsony: Kalligram, 2010.
- Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony: Kalligram, 2014.
- Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat: A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony: Kalligram, 2015.

Megjelent a Pesti Kalligram Kft., Budapest kiadásában, 2017-ben.

Első kiadás. Oldalszám: 180.

Felelős kiadó: Mészáros Sándor.

Borítóterv: Hrapka Tibor.

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen.

Felelős vezető: Kapusi József.